

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי הרוח
החוג לידיש

דימוי הילד בסיפורי הילדים של שלום עליכם

עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך

בהנחיית פרופ' אברהם נוברשטרן

מוגשת על ידי בלה טרכטנברג

ת"ז 50147347

אייר תשע"ט

מאי 2019

תוכן עניינים

3	תודות.....
4	תקציר.....
6	מבוא : הסופר שלום עליכם ככותב סיפורי ילדים.....
10	פרק א : הרקע והבסיס האוטוביוגרפי של סיפורי הילדים.....
12	פרק ב : ספרות ילדים – ממתני?.....
16	ב.1 : תור הזהב בספרות הילדים האירופית.....
17	פרק ג : טקסטים עבריים.....
18	ג.2 : ראשית תקופת ההשכלה והצורך בספרי לימוד מתאימים.....
20	ג.3 : התפתחות ספרות ילדים בידיש.....
21	פרק ד : הנמען והמספר בסיפורי הילדים של שלום-עליכם.....
	ד.1 : באיזו מידה כוונו לילדים הסיפורים בכרך 'מעשיות פֶאָר ייִדישע
23	קינדער'?
25	ד.2 : "מעשֶׁה פֶאָר ייִדישע קינדער": מהי משמעותה של תת כותרת זו?.....
26	ד.3 : עד כמה מותאמים הסיפורים לילדים?.....
	ד.4 : מהו גילם של הילדים הנמענים ושל גיבורי הסיפורים ב"מעשיות פֶאָר
28	ייִדישע קינדער'?
29	ד.5 : זהות המספר וגילו, הפונקציה שלהם בסיפור.....
32	פרק ה : קולקטיב, אינדיבידואליזם וקונפליקט בסיפורי הילדים.....
37	פרק ו : הומור בסיפורי הילדים.....
40	פרק ז : עיצוב דמות הילד בסיפורי שלום עליכם.....
42	ז.1 : דמיון ושוני בין עיצוב דמויות ילדים ומבוגרים בסיפורי שלום עליכם.....
44	ז.2 : יסודות באפיון הילדים.....
46	ז.3 : תעלולי ילדים.....
49	ז.4 : נחמותיו של הילד היהודי :.....
50	ז.5 : התבוננות בנפש הילד.....
51	ז.6 : מצבם הכלכלי של גיבורי הסיפורים.....
53	ז.7 : כמיהה לחפצים.....
58	פרק ט : הילד המספר, גיבור הסיפור ומקומו במשפחתו.....
59	ט.1 : הבן המספר - פרוטגוניסט ובן יחיד.....
62	ט.2 : דמות האב והגבר בסיפורי הילדים.....

64	..... 3.ט : דמות האם והאישה בסיפורי הילדים
69	..... פרק י : חגים ומשפחתו של הילד
75	..... פרק י"א : חברים ותפקידם בסיפורי הילדים
79	..... פרק י"ב : בנות וילדות בסיפוריו של שלום עליכם לילדים
84	..... פרק י"ג : הילד ובעלי-חיים
89	..... סיכום
92	..... ביבליוגרפיה
92	..... קורפוס סיפורי-הילדים של שלום עליכם
94	..... יצירות נוספות של שלום עליכם :
94	..... סיפורי שלום עליכם בעברית
94	..... מקורות משניים
95	..... מחקר, עיון וביקורת
98	..... Abstract

תודות

ראשית תודתי לפרופ' אברהם נוברשטרן על העידוד וההנחיה בכתובת העבודה, על הידע הרב שהעניק לי ולא פחות מכך על סבלנותו הרבה.
העבודה נכתבה בתמיכתם הנדיבה של הרשות הלאומית לתרבות יידיש, קרן משפחת גולדרייך ובית שלום עליכם, ועל כך תודתי.
תודה מיוחדת לד"ר ארנה גולן אשר קראה את העבודה, העירה והאירה.

תקציר

עבודה זו בוחנת את היצירות שנכתבו ביידיש על ידי הסופר שלום עליכם, המציבות במרכזן דמויות של ילדים, בעיקר בקורפוס של עשרות סיפורי הילדים שלו וגם בחלק קטן מפרקי **מוטל בן פייסי החזן**. היא עוסקת במשמעות בחירתו לכתוב סיפורי ילדים על רקע של מיעוט בספרות ילדים בכלל וביידיש בפרט, דנה בשאלת הנמען בסיפוריו ובנושאים המרכזיים עליהם הוא כתב: משפחה, חגים, ה'חדר', דמות המלמד, בעלי-חיים וכו'. העבודה גם בודקת את השפעת יצירותיו אלו על ילדים ומבוגרים בזמנו וגם שנים לאחר מכן, עד ימינו אלה.

שלום עליכם נחשב בצדק לראשון סופרי היידיש אשר עיצב ילדות בספרות יידיש החדשה. סיפורו "דאָס מעסערל" (האולר) פורסם לראשונה ב 1887 כסיפור למבוגרים, אשר מטרתו הייתה לבקר בחריפות את שיטות החינוך ב'חדר'. ב 1901 עיבד שלום עליכם את הסיפור עבור ילדים כנמענים ובהמשך הקריירה הספרותית שלו הוא כתב סיפורים נוספים לילדים, חלקם באופן מפורש עם תת-כותרת "אַ מעשה פֿאַר ייִדישע קינדער" (מעשיה לילדים יהודים).

אחת המטרות המרכזיות בעבודה היתה להגדיר מידה נועדו הסיפורים באמת עבור ילדים, על רקע של היווצרות ספרות מיוחדת לילדים בתרבות המערבית. מתברר כי השאלה העסיקה מבקרים וחוקרים שונים ואף שלום עליכם עצמו התייחס אליה, הראיות לכך הן שינויים ועיבודים שנערכו בחלק מן הסיפורים ותכניות להסבת סיפורים נוספים רבים משלו שנכתבו עבור קוראים מבוגרים לסיפורי ילדים.

העבודה גם עוסקת בקשר שבין הביוגרפיה האישית של שלום עליכם לבין סיפורי הילדים שכתב. מיצירתו האוטוביוגרפית **פונעם יריד** (חזרה מן היריד) ומהתכתבויות שניהל עם סופרים ומבקרים עולה באופן ברור קשר כזה, כולל יחסיו של הילד המספר עם הדמויות המקיפות אותו – האב והאם בבית, הרבי ב'חדר'.

הנושא המרכזי הנבחן בעבודה זו הוא קונפליקט מהותי בין הילדים בעלי שמחת חיים, נפש אינדיבידואלית, סקרנות ופתיחות לבין המבוגרים מרי הנפש, המוגבלים באורחות חייהם ואינם מעיזים לחרוג מן הנורמות הנשלטות על ידי קולקטיב יהודי-היסטורי-חברתי. הסיפורים השונים מציגים פנים שונות של קונפליקט זה: בין הילד להוריו, למלמד, לאחים הבוגרים. קונפליקט זה נדון לאורך כל העבודה ומלווה בדוגמאות מן הסיפורים, תוך מעקב אחר הילד המתבגר ההופך בעצמו לחלק מן הקולקטיב המבוגר.

אחת השאלות המרכזיות בעבודה היא מדוע המספר (שהוא גם הדמות הראשית) מופיע בדרך כלל כבן יחיד, תופעה שהיא יוצאת דופן למדי בחייהם של יהודי מזרח אירופה. התשובה העיקרית לסוגיה זו נעוצה לדעתי בבחירתו של שלום עליכם להתמקד בנושא המוצג בכל סיפור ולא לעמעם אותו בריבוי דמויות. מוצגת גם השאלה מדוע המעיט שלום עליכם לכתוב בסיפוריו לילדים על ילדות ובנות, ואלו שעליהן כתב הן חריגות מאוד ובדרך כלל מוצאות את מותן במהלך הסיפור. נראה כי הסיבה המרכזית לכך היא שבתקופתו של שלום עליכם לא היה מקובל לכתוב על בנות והן וודאי לא שימשו אובייקט לחשיפה ולהומור המאפיינים לעתים קרובות את הגיבורים ביצירותיו.

הווי החיים בעיירה מוצג בסיפורים מזווית מרעננת דרך עיניו של מספר שהוא כביכול ילד. הסיפורים היו פופולאריים מאוד בזמנם, כך גם לאחר מותו של שלום עליכם והם נלמדו

במערכות החינוך היהודיות בכל העולם וגם בישראל. עד היום נמצאים כמה מסיפוריו החשובים בתרגום לעברית בתכנית הלימודים של משרד החינוך לבתי הספר היסודיים ולחטיבת הביניים. הסיפורים מאפשרים מבט אל העולם דרך כתיבתו המיוחדת, מלאת ההומור המשעשע אך עצוב הטיפוסי של שלום עליכם. יצירות אלה מהוות חטיבה ספרותית עשירה המעצבת בדרך רעננה את חיי הילדים בעיירות במזרח אירופה היהודית וגם מהווה תמרור משמעותי בהתפתחותה ובהפצתה של ספרות הילדים המודרנית ביידש ובעברית.

מבוא: הסופר שלום עליכם ככותב סיפורי ילדים

שלום עליכם החל לכתוב את סיפורי הילדים שלו במפנה המאה ה-20, לאחר שכבר היו מאחוריו כמעט עשרים שנות כתיבה ספרותית.

חשוב לציין כי למרות שסיפורים ביידיש לילדים נכתבו עוד לפני שלום עליכם, זכות הבכורה כיוצר ראשון של סיפורי ילדים ביידיש מודרנית ניתנה ושמורה לו משום מקוריות סיפוריו, חשיבותם, הפופולאריות להם זכו ומספרם הרב, כמו גם יציקת תכנים יהודיים בכתיבתו.

שלום עליכם נולד ב-1859 כשלום בן-נחום רבינוביץ' (ראַבִּינאָוויטש) והחל את דרכו הספרותית ככותב בשפה העברית, כמו רוב הסופרים היהודים בני זמנו. סופרי תנועת ההשכלה של המאה ה-19 ראו ביידיש שפה נחותה, ז'ארגון, ספרות לנשים, ורק מעטים כמו אייזיק מאיר דיק העזו לכתוב בה.¹ בנערותו התרשם עמוקות שלום רבינוביץ' מהרומן ההיסטורי של אברהם מאפו **אהבת ציון** והוא אף ניסה את כוחו בכתיבת רומן שקרא לו **בת ציון**, והיו עוד ניסיונות כתיבה בעברית בעקבות רומנים פופולאריים בתקופתו, כמו רובינזון קרוזו, וגם ברוסית.² הוא התקבל ללימודים בגימנסיה, שם למד רוסית ואף הצטיין בה ועם סיום לימודיו ב-1876 (וגם קודם לכן) החל להורות רוסית כמלמד פרטי. ב-1880 הוא נבחר כ'רב מטעם' בעיר לופֶן ואז גם כתב מספר מכתבים וכתבות בעברית לעיתוני התקופה – "הצפירה" ו"המליץ" בנושאים שונים. במאמרו "החינוך וייחוסו לעבודת הצבא" הוא התייחס לעניינים הנוגעים לקהילות היהודיות, כמו ביקורתו על נישואי בוסר לשם התחמקות מגיוס לצבא. באותו מאמר הוא גם ביקר קשות את החינוך בחדר: "אחינו בערי המדינה עוד בחושך ידמו וערפלי הסכלות חתולתם ויחשבו כי מוות בסיר ההשכלה [...] רבים מבני עמנו מפקידים ילדיהם בידי מלמדים נבערים מדעת והמה יוצאים משם ריקים מכל חכמה וכשרון המעשה, זולתי מעט האוכל הרוחני הבא אל קרבם, שפת המדינה זרה להם, המלאכה ישנאו והרבנות יאהבו...".³ הוא גם קרא לאחיו הרבנים מטעם הממשלה להקים בתי ספר פרטיים ובתי לימוד מלאכה. על כתיבתו זו הוא חתם: "הצעיר באלפי יהודא שלום ראַבִּינאָוויטש, רב מטעם הממשלה". הוא המשיך ופרסם מספר מועט של מאמרים נוספים בעברית בנושאי חינוך אולם לא נחל בכך הצלחה גדולה.

שלום עליכם נמשך לכתיבה ביידיש, שפת הדיבור של בני העם הפשוטים. הוא העריך מאוד את מנדלי מוכר ספרים, אותו כינה לימים "הסבא" של ספרות היידיש המודרנית וגם הושפע מכתבתו (סיפורו "מתושלח" למשל, מזכיר במקצת את יצירתו של מנדלי מוכר ספרים "די קליאַטשע"⁴), ואולי היה זה גורם שעודד אותו בניסיונותיו הראשונים לכתיבה ביידיש. ב-1883 הוא פרסם את סיפורו הראשון ביידיש, "צוויי שטיינער" בעיתון "יידישעס פֿאַלקסבלאַט". על סיפור זה הוא חתם בשמו ובתארו – ראַבִּינאָוויטש שלום ראַבִּינאָוויטש, אולם בסיפור שלאחריו "די וויבֿאַרעס" הוא חתם לראשונה בשם העט "שלום עליכם", משתי סיבות: ראשית הוא התבייש מפני אביו ומשפחתו להתפרסם ככותב בשפת "ז'ארגון" ושנית הוא רצה להסתיר את זהותו מן הקהילה שלא בחרה בו שוב לכהונת 'רב מטעם' ונגדה כוון הסיפור. הוא המשיך לכתוב ופרסם

¹ לקסיקון הספרות העברית החדשה, מעודכן ל-8 בפברואר 2017

² <https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/02300.php>

³ ג. קרסל, **שלום עליכם: חייו ויצירתו**, תל-אביב: דביר, תש"ד, עמ' 14-15.

⁴ ש. ראַבִּינאָוויטש, "החינוך וייחוסו לעבודת הצבא", **המליץ** 51, י"ט בטבת (תרמ"ב), עמ' 1025-1026.

⁵ ש. ג. אַבראַמאָוויטש, **די קליאַטשע**, אַלע ווערק פֿון מענדלע מוכר ספרים, יובילאום אויסגאַבע, באַנד 3, וואַרשע: פֿאַרלאַג מענדעלע, תרע"ג, 182 ז'.

פיליטונים ולראות ברכה בכתיבתו, למגינת ליבם של אביו וחותרו שרצו לראות בו אברהם מאפו חדש, אולם בסופו של דבר ולאור הצלחתו הם השלימו עם מפח נפש זה.⁵

שלוש עליכם שם לו למטרה להעלות את קרנה של ספרות היידיש. בכספי הירושה שקיבל לאחר מות חותנו הוא ערך והוציא בשנים 1888-1889 את השנתון הספרותי-תרבותי "די יידישע פֿאָלקסביבליאָטעק". בשנתון זה הוא פרסם יצירות ביידיש משל עצמו וגם משל מיטב סופרי התקופה כמנדלי מוכר ספרים וי"ל פרץ, ובו ראתה אור יצירתו הראשונה של פרץ ביידיש – "מאָניש". כך פרסם גם יצירות משל יצחק קמינר, יעקב דינזון, יל"ג, אברהם גוטלובר ואחרים.⁶

באותה תקופה ממש הוא החל במלחמת חרמה נגד הסופר שמ"ר (נחום מאיר שייקביץ) אשר כתב ופרסם ביידיש רומאנים פופולאריים בכמויות גדולות, ספרים וספרונים ששלוש עליכם החשיבם כבעלי ערך נמוך וראה בהם סכנה לספרות היידיש ולקוראיה. שיאה של מלחמה זו היה בפרסום החוברת "שמריס משפט", בה שטח את ביקרתו החריפה נגד סוגה ספרותית זו ותרם בכך להגירתו של שייקביץ לאמריקה.

ב 1888 הצטרף שלום עליכם לתנועת 'חיבת ציון' והקים ביחד עם עסקנים נוספים בקייב אגודה לשוב ארץ ישראל. הוא הוקסם מאישיותו של הרצל ואף השתתף בשניים מהקונגרסים הציוניים, השמיני והעשירי. בתוך התקופה הסוערת הזו שבה גם ירד מנכסיו הוא הרבה לכתוב ולפרסם, סיפורים ורומנים. באותן שנים החל לפרסם פרקים משתי סדרות – טביה החלבן ומנחם מנדל.⁷

יצירתו של שלום עליכם לילדים, אָדער: מעשיות פֿאַר יידישע קינדער

הטקסטים שעבודה זו באה לחקור על מנת להתחקות אחר דימוי הילד אצל שלום עליכם הם סיפורי הילדים שהוא כתב, בין כאלה שנכתבו עבור ילדים ובין שנועדו למבוגרים אך ילדים מופיעים בהם. אשתמש בכמה מקורות עיקריים של טקסטים, מן הסדרה "אַלע ווערק פֿון שלום עליכם" (מהדורת פֿאָלקספֿאַנד, 1917-1927). רוב סיפורי הילדים הם מן הכרך **מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**⁸ ומיעוטם **מלכבוד יום טוב**,⁹ ומפֿון **פסח ביז פסח**.¹⁰ כן אשתמש בכמה מן הסיפורים מיצירתו האוטוביוגרפית של שלום עליכם **פֿונעם יאַריד**.¹¹ מעט מן היצירה **מאָטל פייסע דעם חזניס** ישמש להשוואות עם נושאים רלבנטיים בסיפורים, המובאות מ**מאָטל יצוטטו** מן המהדורה הביקרתית של חנא שמרוק בהוצאת מאגנס.¹²

⁵ ג. קרסל, עמ' 24.

⁶ שם, עמ' 38.

⁷ שם, עמ' 52.

⁸ **מעשיות פאר יידישע קינדער**, אַלע ווערק פֿון שלום-עליכם, ניו-יאָרק: פֿאָלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1927, ערשטעס בוך - 256 ז'ז'. צווייטעס בוך - 235 ז'ז'.

⁹ **לכבוד יום טוב**, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, ניו-יאָרק: שלום-עליכם פֿאָלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1917-1923, ערשטעס בוך - 237 ז'ז', צווייטעס בוך - 203 ז'ז'.

¹⁰ **פֿון פסח ביז פסח** אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, ניו-יאָרק: שלום-עליכם פֿאָלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1925, 254 ז'ז'.

¹¹ שלום עליכם, **פֿונעם יאַריד**, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 15-16, ניו-יאָרק: שלום עליכם פֿאָלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1925, ערשטעס בוך ז'ז' 15-265, ז'ז', צווייטעס בוך ז'ז' 7-269.

¹² שלום עליכם, **מאָטל פייסע דעם חזניס**, עדיציע, נאָכוואָרט און טעקסטאָלאָגישער אַפּאַראַט חנא שמערוק, ירושלים: מאגנס, תשנ"ז, 360 ז'ז'.

סיפורו הראשון של שלום עליכם לילדים, "דאָס מעסערל", פורסם במקורו ב 1887 ("דאָס מעסעריל") בפטרסבורג, אך כסיפור למבוגרים, בספרון בן 26 עמודים.¹³ מטרתו הייתה לתקוף את החינוך היהודי המסורתי בבית ובחדר: "דיסקרדיטירן אויף אַ גאָר שאַרפֿן אופן די יידישע טראַדיציאָנעלע דערציונג אין דער היים און אין חדר".¹⁴ לבקשתו של י"ח רבניצקי תורגם "דאָס מעסערל" מיידש לעברית והיה אמור להיכלל בסדרה 'עולם קטן' שהוא פרסם, אולם שלום עליכם לא היה מרוצה מן התרגום והסיפור בעברית נגזז. סופו שכתב את הסיפור מחדש, ביידש, והוא פורסם לראשונה כסיפור לילדים ב 1901, עם כותרת המשנה 'אַ מעשה פֿאַר יידישע קינדער'.¹⁵

סיפור זה נחשב לראשיתה של ספרות הילדים המודרנית ביידש. בסיום הסיפור מופיע מוטיב דיאקטי-מוסרני שעיקרו הוא הציווי "לא תגנוב", זאת בהתאמה לקונוונציה של ספרות הילדים בתחילת המאה ה 20, לפיה סיפור לילדים חייב להיות בעל מסר חינוכי.¹⁶ יש לציין כי בסיפורים אחרים משאיר שלום עליכם קצוות "פתוחים" באשר לבחירה המוסרית, מאפשר לילדים לחשוב על הדילמה ולהגיע בעצמם למסקנה משלהם, כמו בסיפור "דער אתרוג" (ראו בהמשך). "דאָס מעסערל" תורגם לרוסית וזכה לשבחים מאת מקסים גורקי¹⁷ (עוד על סיפור זה ראו בהמשך).

כתיבתה של ספרות יפה ביידש, הגם שעבור שלום עליכם היתה טבעית, לא היתה פשוטה מהסיבות שתוארו. אולם למרות ההתנגדויות התפרסמה בעיתונות סדרת סיפורים של שלום עליכם שהוגדרו על ידו כ'מעשיות פֿאַר יידישע קינדער'. על פי חוקר ספרות יידיש חנא שמרוק, ששה סיפורים כאלה פורסמו לראשונה ב'דער יוד' במהלך 1900-1901,¹⁸ הראשון שבהם, "די פֿאַן", הוקרא עוד לפני פרסומו בחדר מתוקן בקייב. ב 1901 הוא הקריא עוד סיפור משלו ב"תלמוד תורה לבנות" ונראה שהמשיך להקריא בפני ילדים. סביר להניח כי מתוך כך נוצר הרצון להמשיך ולכתוב סיפורים אשר נועדו מראש לילדים, וגם לעבד עבור ילדים מסיפוריו אשר נכתבו במקור למבוגרים, כפי נעשה לגבי הסיפור "דאָס מעסערל".

ששת הסיפורים הראשונים הללו הופיעו לאחר מכן בכרך בשם **מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, אשר קוֹפֿץ ע"י שלום עליכם עצמו ויצא בשנת 1903 כְּשֵׁנִי מבין ארבעה כרכים של כתביו בסדרה "אַלע ווערק פֿון שלום עליכם".¹⁹ הסיפורים שהוגדרו על ידי שלום עליכם עצמו כ'מעשיות פֿאַר יידישע קינדער' הם אחד-עשר בלבד. הרשימה על פי סדר פרסומם של הסיפורים כוללת את "די פֿאַן" ב 1900 (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 9-26), "חנוכה געלט" ב 1900, (שם, עמ' 29-50), "דער זייגער" ב 1900, (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 65-75), "ביים קעניג אחשוורוש" ב 1901 (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 53-71), "ראַפּטשיק" ב 1901 (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 79-94), "אַ פֿאַרשטערטער פּסח" ב 1901, (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 75-97), "לייג בעומר" ב 1901 (שם, עמ' 101-120),

¹³ שלום עליכם, "דאָס מעסעריל": אַ נאַרישע, נאָר אַ טרויעריקע געשיכטע פֿון מַזְנֵן קינדעצט, ס"ט פטרבורג: דפוס ר' ישראל לעווי ושותפו, תרמ"ו, ז' 3-26.

¹⁴ ח. שמערוק. "שלום עליכם און די אָנהייבן פֿון דער יידישער ליטעראַטור פֿאַר קינדער", **די גאַלדענע קייט** 112, (1984), ז' 39-53.

¹⁵ ח. שמרוק, **עירות וכרכים: פרקים ביצירתו של שלום-עליכם**, ירושלים: מאגנס, תש"ס, עמ' 169, הערה 3.

¹⁶ ל. חובב. "מזכרונות ילדים לספרות ילדים", **באמת? מאסף לעיון, הוראה ומחקר בספרות ילדים** 9/10, מרכז ימימה לחקר ספרות ילדים והוראתה, (1996), עמ' 81-96.

¹⁷ ר. רובין, "דער קליינער כתריליק": שרעבער און ווערק, וואַרשע-מאָסקווע: יידיש בוך, 1968, 245-222.

¹⁸ ח. שמרוק, **עירות וכרכים**, עמ' 177.

¹⁹ שם, עמ' 178.

"דאָס מעסערל": הנוסח לילדים ב 1901 (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 9-32), "מתושלח" ב 1902 (שם, עמ' 97-111), "דער אתרוג" ב 1902 (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 38-21) ו"די ערב פסחדיקע עמיגראַציע" ב 1903 (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 231-219).

לרוב הסיפורים מקבוצה זו הוסיף שלום עליכם כותרת משנה "אַ מעשה פֿאַר יידישע קינדער" (לבד מ"מתושלח" ו"דער זייגער"), המציינת את הילדים כנמעני הסיפורים. תשעה מן הסיפורים נסובו על ילדים ושניים על בעלי חיים: "ראַבטשיק" ו"מתושלח". (ב"מתושלח" מופיעים גם ילדים).²⁰ ובכלל, ילדים מופיעים גם ברבים מסיפוריו למבוגרים.

ב 1916, לאחר מותו של שלום עליכם, החל י"ד ברקוביץ', חתנו ועוזרו הנאמן של שלום עליכם וגם מתרגמו לעברית, לפרסם את כתביו של חותנו בסדרה 'אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, בהוצאת "שלום עליכם פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע" אשר החלה להופיע ב-1917. הכרך בשם **מעשיות פֿאַר יידישע קינדער** השייך לסדרה זו מכיל עשרה מתוך אחד-עשר הסיפורים שצוינו, אותם יעד שלום עליכם לילדים. לכרך שני חלקים, בהם מופיעים עשרים וארבעה סיפורים, רובם כאמור מאלה שכתב שלום עליכם בין השנים 1901-1904 אך ישנם כאלה שנכתבו מאוחר יותר, אפילו ב 1916 ("קידלת וקידשת" **מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 249-256), ללא תת הכותרת 'מעשה פֿאַר יידישע קינדער'. ייתכן שאוסף זה היה מיועד לעיבודו של ברקוביץ', כפי שסוכם בינו לבין שלום עליכם ב 1912, וראו בהמשך. הסיפור "דער אתרוג", הכלול אף הוא ב'מעשיות פֿאַר יידישע קינדער' המקוריים - מופיע בחלקו השני של הכרך **לכבוד יום טוב**, בו מופיעים סיפורים נוספים, אשר ניתן לשער כי היו מיועדים לעיבודו של ברקוביץ' כסיפורי-ילדים משום שגיבוריהם הינם ילדים וההווי המתואר בהם לקוח מחיי הילדים בעיירה. אי לכך אציג בעבודה זו גם חלק מן הסיפורים שבכרך זה.

שלום עליכם המשיך לכתוב עוד סיפורים לילדים (למעשה נכתבו רוב סיפוריו של שלום עליכם לילדים בעשור הראשון של המאה ה 20, עשר שנים שהיו פוריות במיוחד בכתבתו²¹) אולם מ 1904 ואילך כבר לא נמצא אף סיפור שהודפס בחייו ושהוגדר על - ידו כ'מעשה פֿאַר יידישע קינדער'. חלק מסיפוריו המאוחרים יותר לילדים קיבלו על ידו כותרות משניות אחרות: הסיפור "אויפֿן פֿידל" למשל (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 35-61) שנכתב ב 1902 קיבל תת כותרת שונה: "דערציילונג פֿון די קינדער-יאָרן" ובו פונה שלום עליכם אל ילדים: "היִינט וועל איך אייך, קינדער, שפילן אַ ביסל אויפֿן פֿידל". גם ב 1906 כתב שלום עליכם לסיפור "צו דער סעודה" כותרת משנה אחרת: 'אַ בילד פֿון מַזנע קינדערישע יאָרן' (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 91-102). משמע שגם סיפורים ללא תת הכותרת 'אַ מעשה פֿאַר יידישע קינדער' נועדו ויועדו לילדים.

ב 1912, על פי ח. שמרוק, כתב לשלום עליכם חתנו י"ד ברקוביץ' כי סינדיקט הוצאת הספרים הוורשאי 'צענטראַל' מעוניין להוציא את כתביו על חיי ילדים, אלה שהוגדרו כ"סיפורי מעשיות לילדי ישראל", והוא, ברקוביץ', הציע להוסיף עליהם עוד כמה עשרות סיפורים בעלי תוכן מתאים. הוא ציין כי על הסיפורים לעבור עריכה, קיצור והתאמה לילדים. שלום עליכם הסכים להצעתו של ברקוביץ' ואישר לו לשנות את הסיפורים לפי ראות עיניו.²² הוא לא הסתפק בבקשה

²⁰ שם, עמ' 179.

²¹ ג. ברגסון, "שלום עליכם – ילדות ביצירתו", **ספרות ילדים ונער**, כרך י', (תשל"ז/ב), עמ' 14.

²² ח. שמרוק, **עירות וכרכים**, עמ' 182.

של "צענטראַל" אלא ביקש מברקוביץ שיפנה גם לח"נ ביאליק ולי"ח רבניצקי בהצעה לפרסם את הסיפורים בהוצאת "מוריה" בעברית, בליווי איורים מתאימים שיוזמנו במיוחד. התכתבויות ענפות אלה מ 1912 לא הביאו לביצועם של הפרויקטים המתוכננים, אולם הן מעידות על העניין הרב וההתלהבות שהיו לשלום עליכם בקירוב סיפוריו לילדי ישראל.²³

מבנה הסיפורים בקובץ **מעשיות פֶאָר יידישע קינדער** ולמעשה גם ברוב סיפורי הילדים הוא קבוע. העלילה מתבססת בד"כ על אירוע יחיד בחייו של הילד. בתחילה מספר הגיבור משהו על עצמו, הוריו, חבריו. לאחר מכן מתאר את האירוע באופן מדורג ויוצר מתח וציפיה, ובסוף הסיפור נותר משהו שלא נאמר אבל כבר הייתה אליו התייחסות במהלך הסיפור.²⁴ מבחינה צורנית בולטים בסיפורים שני סגנונות שונים ומנוגדים היוצרים בעצם את הנוסח השלום-עלימכ"י הטיפוסי: סנטימנטליות לירית של מבט לאחור עם הנמקות נוסטלגיות, זוית ראייה של מבוגר המסתכל אחורנית אל העבר, בוחר ומצנזר את אשר כותב, לעומת דרמה עכשווית בה הארועים מתוארים ומתרחשים כביכול בהווה. שני סיפורים המדגימים היטב את הניגודיות בין הסגנונות הם "דאָס מעסערל" ו"די פֶאָן". המתח שבין הסגנונות תורם גם להומור המיוחד של שלום עליכם, ועל כך בפרק העוסק בהומור.²⁵

פרק א: הרקע והבסיס האוטוביוגרפי של סיפורי הילדים

כצפוי, הגיבור ברוב סיפורי הילדים כלומר הפרוטגוניסט הוא הילד המספר עצמו, כיוון שהוא יכול להאיר את המציאות, הדמויות והעלילה מזווית ראייתו הילדית. הם מסופרים כמונולוגים שבהם הילד או הנער דובר ומספר, גם אם לא תמיד יש להם נמען ספציפי אליו מכוון הדובר את דבריו. יוצאים מכלל זה כמובן הם שני הסיפורים בהם הגיבורים הם בעלי חיים, "ראַבטשיק" ו"מתושלח".

הבסיס האוטוביוגרפי של הסיפורים

מרתק לראות את היסודות האוטוביוגרפיים הסמויים או הגלויים יותר בסיפורי הילדים של שלום עליכם. בנוסח המאוחר יותר של "דאָס מעסערל" וגם בסיפור "דער זייגער" נקרא אביו של הגיבור-המספר נחום וַוִיק, כשם אביו של שלום עליכם. בחלק מן הסיפורים הוא חוזר על דמויות ומצבים זהים, אשר מהווים לדעתו של ח. שמרוק ביטוי להיותם מרכיב אוטוביוגרפי, כמו טאָפּעלע טוטוריטו המופיע כפרוטגוניסט בסיפור "די פֶאָן" וגם כדמות משנית בסיפורים אחרים כמו "דאָס מעסערל" ו"לי"ג בעומר".²⁶ גם אירוע גניבת כסף מקופת הצדקה מוזכר ב"די פֶאָן" וב"דאָס מעסערל" ובְּרִינָה הטבחית המשוּפּמֶת נמצאת ב"אָפּאַרשטערטער פּסח", "חנוכה-געלט" ו"ראַבטשיק". אב רגזן, חולה ומשתעל המתגלה לעתים במהלך הסיפור כאדם רך מזג ורגיש מתואר ב"דאָס מעסערל", "די פֶאָן", "אָפּאַרשטערטער פּסח" ו"לי"ג בעומר".

²³ שם, עמ' 183.

²⁴ ר. רובין, **דער קליינער כתריק**, ז' 231.

²⁵ תודתי לפרופ' דוד רוסקיס שהאיר את עיני בעניין זה.

²⁶ ח. שמרוק, **עירות וכרכים**, עמ' 179.

היצירה האוטוביוגרפית **פֹּנֵעַם יֶאֱרִיד** בשני חלקיה שכתב שלום עליכם ולא הספיק להשלימה, תורמת רבות להבנת ההקשר האישי של הסיפורים, שכן מופיעים בה פרקים מזיכרונות ילדותו. כתיבת זיכרונות ככלל יוצרת דימוי מעובד של אירועים שהתרחשו בזמן כלשהו בעבר והיא מושפעת לא פעם, מבלי שהסופר יתן דעתו על כך, ממצבו התודעתי והנפשי בעת כתיבתם. שלום עליכם, התחיל לפרסם יצירה זו בסוף ימיו, לאחר שכבר היה סופר מוכר וידוע מצד אחד אך גם אדם סובל וחולה מצד שני.

על קשר מפורש בין כמה מן הסיפורים לבין זיכרונותיו של שלום עליכם מאירועים ומחוויות ילדותו ניתן ללמוד מן הפרק "צו מַנְן בַּאֲגָרָאֲפִיעַ" המופיע בסוף החלק השני של **פֹּנֵעַם יֶאֱרִיד**. פרק זה הוא מכתב תגובה לבקשתו של י"ח רבניצקי משלום עליכם שיכתוב את הביוגרפיה שלו, כ 10 שנים קודם לכן.²⁷ כך למשל הוא כותב לרבניצקי על הכמיהה לנגן בכינור כפי שמופיעה בסיפור "אויפֿן פֿידל" ועל המכות שקיבל מאביו: "און איך האָב אַליין נאָך דער בר-מצוה בגניבה זיך צוגעכאַפּט צום פֿידל – און האָב געכאַפּט דעם רעכטן פסק פֿון מַנְן טאַטן (זע "אויפֿן פֿידל")" (חלק שני, עמ' 277). על הגורם לכמיהה זו הוא כותב בפרק "די ערשטע ליבע", (חלק ראשון, עמ' 195-200): בחור צעיר בשם חיים פרוכשטיין זכה בליבה של הנערה רוזה פֿרנר, בה התאהב שלום עליכם כנער בגיל בר-מצווה ואותה כינה לימים "די שולמית פֿון שיר-השירים". חיים פרוכשטיין היה ברנש קצר רגליים אך הפליא לנגן בכינור והנער שלום נדר לעצמו שהוא ילמד לנגן בכינור על מנת לגרום לרוזה להתאהב בו.

הפרק "לא תגנוב" (חלק שני, עמ' 72-82) בו מסופר על ארנק הכסף שלקח הילד שלום מחדרו של האורח וולפסון במלון של אביו, ועל הַבְּעָתָה ויסורי המצפון שחש בעקבות הגניבה עד שזרק את הארנק אל הנהר – יכול בהחלט להיחשב כזיכרון ששימש את שלום עליכם לכתיבת "דאָס מעסערל". בפרק "דער קריזיס" (שם, עמ' 99-105) הוא מספר על מחלת הטיפוס הקשה בה לקה וחוה הזיות וסיוטים כגון אלה המתוארים גם כן ב"דאָס מעסערל".

ניתן למצוא הקבלות רבות בין פרקי האוטוביוגרפיה לבין סיפורי הילדים, ואף בינם לבין סיפורי **מאַטל פייסע דעם חזניס** כמו סיפורים על הבית, המשפחה, על החדר ועל הרבי, וזו תופעה רבת עניין המאירה את סיפוריו באור נוסף. אפשר להניח, איפוא, שפרקי **פֹּנֵעַם יֶאֱרִיד** מבוססים על אותם זכרונות אשר שימשו אותו לכתיבת הסיפורים שפרסם כבר בסדרת "אַלע ווערק פון שלום עליכם" הראשונה מ 1903, וגם אחרים שפורסמו בעיתונות, והם נכתבו שנית בערוב ימיו כפרקי זיכרון ב**פֹּנֵעַם יֶאֱרִיד**.

שלום עליכם שאב, איפוא, חומרים מזכרונות ילדותו ועשה אותם בסיס לסיטואציות רבות חשובות בסיפוריו. עם זאת, על אף ששלום עליכם התכוון בכתיבת **פֹּנֵעַם יֶאֱרִיד** ליצור "אַ ראַמאַן בַּאֲגָרָאֲפִיעַ" (חלק ראשון, עמ' 8) יצירה זו אינה מזכירה רומאן ובולט בה בהיעדרו הניגוד והמתח בין הסגנונות השונים שקיים בסיפורי הילדים.

הבדל נוסף בין היצירה האוטוביוגרפית לבין קורפוס סיפורי הילדים בתחום התוכן והנושא הוא התייחסותו של הסופר לנושא החגים. בעוד שבסיפורים מקבוצת ה"מעשיות פֿאַר יידישע קינדער" (בכרכים **מעשיות פאר יידישע קינדער** וגם **בלכבוד יום טוב**) החגים הם מוטיב מרכזי, ב**פֹּנֵעַם יֶאֱרִיד** כמעט שאין התייחסות אליהם. היוצא מן הכלל היחיד הוא הפרק "שמחת-תורה צו הקפות" בו שמחת החג, הדגלים המתנופפים בידי הילדים, הרעש והמהומה משמשים את

²⁷ שלום עליכם, **פֹּנֵעַם יֶאֱרִיד**, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 15-16, ניו-יאָרק: פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1927, צווייטער טייל, ז' 273-281.

שלום עליכם כרקע לסיפור הפגישה שקבע כנער עם בת החזן בה התאהב, והיא אכן הגיעה ואפילו נשקה לו בידו, אך סופה שהתאהבה בגוי והתנצרה. עוד על עניין זה ראו בפרק על החגים.

פרק ב: ספרות ילדים – ממתני?

ספרות מיוחדת שנכתבה עבור ילדים היתה מצומצמת מאוד בתקופתו של שלום עליכם, למעשה זו הינה תופעה חדשה יחסית בתולדות התרבות האנושית. מעניין על כן לסקור את ההיסטוריה הכללית של כתיבת טקסטים לילדים, כיוון שעל הרקע המועט שלהם החל שלום עליכם לכתוב את סיפוריו לילדים.

על פי זוהר שביט עד למאה ה-19 כמעט שלא נכתבו ופורסמו בספרות הכללית טקסטים המיועדים לילדים, לא כל שכן לילדים יהודים.²⁸ המושג "ספרות ילדים" קיים בהיסטוריה של התרבות כתופעה מבוססת רק מן המאה ה-19, עד אז נכתבו טקסטים לילדים כאמצעי חשוב להשגת מטרות בחינוך הילדים, אך מבחינה ספרותית הם נחשבו נחותים מאלה למבוגרים.

מדוע החלה ספרות ילדים להתפתח מאוחר?

הסיבה המרכזית לתופעה זו היא כי בימי הביניים ההנחה הרווחת לא הבחינה בהבדל מהותי בין ילד למבוגר מעבר לממד הפיזי והגילאי. היא ראתה בילד מיניאטורה של המבוגר והדבר ניכר בציורים מתקופה זו, בהם הילדים נראים כמבוגרים מוקטנים. בציורי תקרה וקיר של כנסיות צוירו אמנם מלאכים בדמות תינוקות וילדים עירומים, כך גם דמותו של ישו התינוק²⁹ אך הם סימלו טוהר קדם לשוני ולא תפיסה שהילדות הנה תקופה עצמאית ומובחנת בהתפתחות האדם. אחד הגורמים לחוסר התייחסות אל הילד בגיל צעיר היה תמותת תינוקות גבוהה ותוחלת חיים קצרה - בצרפת רק כמחצית מהילדים הגיעו לגיל עשר, הורים לילדים בגיל צעיר ידעו שסיכוייהם של ילדיהם להגיע לבגרות נמוכים וייתכן שחוסר התייחסות מתאימה לילד כילד הגן עליהם מבחינה רגשית מפני האפשרות שילדם ימות בגיל צעיר. כך הייתה אדישות כלפי ילדים תוצר של הדמוגרפיה במשך תקופות ארוכות, ובמקומות נידחים היא נמשכה עד למאה ה-19. תוחלת החיים הקצרה גם חייבה את מי שנותרו בחיים להיכנס מוקדם למעגל המקצועי ולעול הפרנסה, כמו גם לנישואים ולהקמת משפחה. מכאן שהילדות הייתה תקופה קצרה, לא חשובה, ששימשה רק כהכנה לחיים הבוגרים (שביט, עמ' 28). מעניינת באמת העובדה כי השינוי בהתייחסות אל ילדים הובחן לראשונה בציורים – כאשר ילדים, בעיקר בני המעמד הגבוה, צוירו על ידי אמנים מוערכים, עובדה המעידה על חשיבותם בעיני משפחתם. דיוקנאות מצוירים של ילדים החלו להופיע במאות ה-14-15 והתרבו במיוחד במאה ה-17, עוד הרבה לפני שפחתה תמותת ילדים. ציור מן המאה ה-16 של ילד שנפטר מרמז גם הוא על תחילתו של שינוי ביחס אל תמותת ילדים (P. Ariès, p 40). הציור הבחין בתכונות ייחודיות של ילדים והשפיע על יצירת התייחסות שונה אליהם (שביט, עמ' 37).

על פי Ariès 'ילדי' כמושג התפתח בתרבות המערבית המודרנית במאה ה-17, ורק לאחר מכן ניתן היה לראות בו נמען של ספרות ילדים. לפני כן לא הייתה כאמור הפרדה פיזית בין הגילאים השונים בלשון, בחינוך ובשאר פעילויות החברה (שביט, עמ' 60).

²⁸ ז. שביט, מעשה ילדות, מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה תשנ"ו, עמ' 45.
²⁹ P. Ariès, *Centuries of Childhood*, New-York: Vintage Books (1960), pp' 35-34

עד למאה ה-17 גם לא נלקחו בחשבון הבדלים נפשיים וקוגניטיביים בין ילדים למבוגרים, לכל היותר ראו בחוסר ניסיון החיים של הילדים גורם הדורש התייחסות חינוכית. בשפות אירופאיות אפילו לא היו קיימים מונחים מתאימים להגדרה גילית והמושגים שיוחסו לילדים היו זהים לאלו של אבחנה מעמדית. המונחים boy, garçon, lad, pige באנגלית, בצרפתית ובשפות סקנדינביות מתייחסים למשרת, שוליה או אדם נמוך בסולם החברתי. חלק מטשטוש מושגים זה המשיך להתקיים כאשר boy שימש לכינוי עבד כושי ו garçon משמש עד היום לכינוי מלצר או משרת.

להתפתחות מושג הילד והילדות היו ביטויים בחיי היום יום וגם באמנות. עד למאה ה-17 לא ניתן היה להבחין בין לבוש של ילדים לזה של מבוגרים, לבד מן המידה וזאת בתקופה בה ללבוש הייתה חשיבות רבה: בגדיהם של אנשים ביטאו מעמד או מקצוע, מגדר כמובן, אך לא גיל. ילדים עד גיל 4-5 לבשו דגם אחיד של בגדים – שמלות, בנות ובנים כאחד. גם במשחקים ובשעשועים נעדרה הבחנה בין מבוגרים לילדים. עם צמיחת הבורגנות החלו להתפתח צעצועים מיוחדים לילדים. הבובות, שהיו תרפים בשימוש הכנסייה, הפכו לצעצועים אצל ילדים במאה ה-16, אך עד המאה ה-19 שימשו גם מבוגרים לקישוט וכאופנה.

חוסר האבחנה בילד כישות מיוחדת התבטא גם בתחומי חיים נוספים. התפיסה המוסרית הדורשת מהמבוגרים להדירה גמורה של הילדים מענייני מין לא היתה קיימת בחברה המערבית שלפני המאה ה-17, המושג "תמימותו של הילד" לא היה קיים. ההיסטוריונית והפילוסופית הצרפתייה אליזבת באדינטר טענה (1985) שילד נחשב לצעצוע, חסר כל חשיבות או אישיות משלו והבוגרים הרשו לעצמם לשחק בו ובגופו כרצונם. ההתנגדות לחשיפת נושא המין בפני ילדים חדרה לשכבות החברה השונות במאה ה-17 והצמיחה תפיסת מוסר חדשה, אשר הניחה כי כדי לחנך את הילד יש ליצור שורה של אמצעים שיותאמו לצרכיו וליכולתו.³⁰

חדירת המודעות לקיום מושג הילד אינה קלה להסבר ואינה חד משמעית. היא קשורה למכלול של גורמים, הן מן התחום האידיאי והן מתחום חיי היום יום החומריים, אשר התפתחותם יצרה בהדרגה רגישות הולכת וגוברת למושג זה, עד שתפס בתרבות המערבית מקום מרכזי ביותר. בין גורמים אלה ניתן למנות את המהפכה התעשייתית שהחלה ב-1760, עליית הבורגנות, צמצום בתמותת תינוקות ועליה בתוחלת החיים.³¹ לגורמים האידיאיים, כמו שינוי במערכת המושגים החברתית, היה משקל רב בשינוי הגישה אל הילד, וזו הקדימה את שינוי הגורמים הפיזיים וגם הקבילה אליהם.³² ילד וילדות הפכו באנגליה לנושאים נפוצים בפרוזה החל מ-1830, בעיקר סביב גילויי העסקת ילדים בתת-תנאים ע"י "הועדה המלכותית" ב-1842. אז הפך הילד גם לקלף מיקוח פוליטי. בעבור דיקנס, המגשר בין התקופה הרומנטית לוויקטוריאנית, מסמלת הילדות את הפוטנציאל הגלום באדם, תמימות לעומת ניסיון והתבגרות. כך בספריו **אוליבר טוויסט**, **דייוויד קופרפילד** ועוד.³³

גורמים שמחוץ למשפחה – אנשי משפט וכנסיה, פדגוגים – אחראים אף הם במידה רבה לשינוי בהתייחסות אל הילדים. חוגים אלה צברו כוח במהלך המאה ה-17 והפכו לקבוצה בעלת השפעה, אשר תפיסת הילד כמקור לשעשוע החלה לעורר בקרבם התנגדות והם יצאו נגדה. בהדרגה חדרה

³⁰ ז. שביט, עמ' 59.

³¹ א. באדינטר, **וגם אהבה**, תל-אביב: ספרית מעריב, 1985, עמ' 109-107.

³² ז. שביט, עמ' 23.

³³ ז. כ"ץ, התפתחות המעשייה הפנטסטית לילדים באנגליה במאה התשע-עשרה, עבודת גמר, החוג לספרות כללית והשוואתית, האוניברסיטה העברית, 1984, עמ' 17.

תפיסה זו לחוג המשפחה ונפוצה בחברה כולה. במאה ה-17 גם התפתחו בלשונות השונות מושגים המבחינים בין ילדים על פי גילם ותקופות חייהם. אז החלו המושגים *infant*; *baby* ו-*Toddler* בשפה האנגלית להבחין בין קבוצות הגיל הנמוך אצל ילדים וגם בצרפתית קיבל המושג *petit enfant* את המשמעות שיש לו היום. במאה ה-18 הופיע גם מושג "גיל הנעורים". ממצב של חוסר הבחנה בין ילדים למבוגרים בלשון, בחינוך, במשחקים ובפעילויות פנאי, באי-הפרדה פיזית בין ילדים למבוגרים – חל מעבר הדרגתי לחברה בה התגבשו קבוצות גיל שונות, שזכו להתייחסות מיוחדת ומיוחדת. נוצרה גם הפרדה בין תחום המבוגרים ותחום הילדים במשחקים ובפעילות פנאי.³⁴

"התפיסה המונחנת" של מושג הילד שהתפתחה במאה ה-17 יצרה דרישה למערכת חינוך שתספק את צרכיו. דרישה זו, אשר נשענה על ראיית הילדות כתקופת הכשרה של הילד לחיי מבוגר בחברה, שללה השתלבות טבעית בחברת המבוגרים תוך כדי שירות ורכישת מיומנויות בדרך של חיקוי המבוגרים. לשינוי זה היו שתי השלכות קריטיות בהתפתחות הספרות לילדים: הוא יצר את מוסד בית הספר, בו בילה הילד את רוב שעות היום בגילו הצעיר, וגם היה הגורם ליצירת הצורך בספרים עבור ילדים, הואיל שבתו הספר ראו בספרים אמצעי ראשון במעלה בתהליך החינוך. כך החלה להיווצר מערכת חינוך נפרדת שהפכה לנחלתם של ילדים בלבד (שם).

בתי הספר שהוקמו בימי הביניים היו שייכים לכנסייה ונערים שלמדו בהם הוכשרו לשרת בה. הגיל ללימודים מסוג זה היה בין שבע לשבע-עשרה שנה, ותכנית הלימודים לא הבחינה בין הגילאים השונים.³⁵ עוד במאה השבע עשרה התחילו בתי הספר להשתמש במהדורות מעובדות של הטקסטים הקלאסיים בלטינית וביוונית, מהדורות שנמנעו מכל מלה או ביטוי העלולים להיחשב פוגעים או בלתי צנועים. גישה זו נמצאה בצרפת ובאנגליה בקרב קתולים ופרוטסטנטים.³⁶

צמיחתה של מערכת ספרותית נבדלת לילדים קשורה כאמור בשינויים שחלו במעמדו של הילד בחברה ובתרבות המערבית. בתחילה, בהיעדר ספרי לימוד מתאימים לילדים, אומצו ספרי הליכות ונימוסין למבוגרים שרווחו בקרב המעמד הגבוה בימי הביניים, כך גם ספרות על חיזור, חוקי מוסר ואמנות האהבה, אשר שימשו ללימוד אותיות ושפות (P. Ariès, p 382-384). עד למאה ה-17 גם לא הייתה קיימת צנזורה על חומרי הקריאה שניתנו לילדים. סיפורים ומעשיות-עם סופרו בע"פ בפני המשפחה כולה, כולל הילדים והמשרתים. אף שרובם לא נכתבו במיוחד לילדים, הם רווחו גם במאה ה-18 ועיבו את מערכת החינוך עם ספרי לילדים לקריאה. באקלים המוסרי החדש שהתפתח בהשפעת הכנסייה נדרשו ההורים והמחנכים לתת לילדים ספרים שבהם השפה טהורה והנושא נאות. הופיעה ספרות "חינוכית" לילדים, השונה מספרות המבוגרים. בבתו הספר החלו למנוע מהילדים ספרים שנחשבו לא-מהוגנים, ובמחצית השנייה של המאה ה-18 כבר הופיעו מדריכים להליכות ונימוסים שנועדו במיוחד ובמפורש לילדים.

חינוך מסודר לילדים לא היה בגדר חובה בתרבות המערבית עד המאה ה-18 והיה מובחן באופן מעמדי ולא גילי. ילדים נשארו בבית עד לגיל בו יצאו לעבודה, כאשר נשלחו להכשרה מקצועית כשוליות – בסביבה ובחברה של מבוגרים. בשיטת החונכות הישנה ספרים לא היו כמעט בשימוש.

³⁴ ז. שביט, עמ' 39-43.

³⁵ כל האמור נכון לגבי בנים בלבד, בנות לא נחשבו כלל ולא זכו לחינוך, הן שהו בבית הוריהן ולמדו את תפקידיהן לעתיד כנשים וכאימהות.

³⁶ ז. שביט, עמ' 61.

ידיעת קרוא וכתוב לא רווחה אז בתרבות האירופית בכללותה; הילד למד מלאכה רק בדרך מעשית כשוליה.³⁷

על פי אוריאל אופק, ראשיתה של ספרות הילדים מעוגנת ביצירות קדומות שחובר ב"שנות ילדותה" של האנושות, ותואמות את הקריטריון העלילתי המקובל ביצירות לבני הנעורים. אמרות מוסר ושירות אפיות, סיפורי אלים ומשלי שועלים, מעשי כשפים ועלילות גיבורים שעברו תחילה בעל פה מאב לבנו ונרשמו אח"כ על לוחות חרס ומגילות פאפירוס, משמשים עד היום מקור לא-אכזב לסופרי הילדים.³⁸ טקסטים קדומים כאלה שימשו חומרי העתקה ללימוד כתיבה לתלמידים.

בימי הביניים שימשו מנזרים רבים מרכזי חינוך רבי-השפעה. נזירים עסקו בהעתקה של כתבי יד קדומים והצילו מכליה יצירות רבות בעלות ערך לספרות-ילדים. אף שרוב היצירות היו בעלות צביון דתי, הביאו עימם נזירים נודדים אגדות מזרחיות, מעשיות-עם אירופיות, ספרי לימוד וקובצי חידות. אף שנזירים לא חיברו בעצמם יצירות בנות-קיימא עבור ילדים הם היו הראשונים שהכירו בצורך לתת לילדים ספרים שנכתבו במיוחד למענם.

ספרות וספרים בבתים פרטיים ככלל לא היו דבר נפוץ בתקופה שקדמה להמצאת הדפוס. עם המצאתו במאה ה-15, החלו להתפרסם באירופה חוברות של מעשיות-עם לשעשוע כל בני המשפחה. יצירות אחרות מימי הביניים כמו בלאדות, מעשיות עם וסיפורי גיבורים עובדו פעמים רבות, תורגמו ללשונות רבות ונקראו בעונג על ידי ילדים במקומות רבים בעולם.

בשלהי המאה ה-17, במסגרת כינוס של מעשיות-עם בארצות שונות באירופה, הופיע בצרפת קובץ האגדות הראשון שעובד במיוחד לילדים, **סיפורי אמא אווזה** (1697) מאת חבר האקדמיה הצרפתית שארל פרו, ובמסגרתו גם הסיפור **כפה אדומה**. ליקוט האגדות ועיבודן התפשט למדינות אירופה ואמריקה, במאה ה-18 התמחו כמה מו"לים בהוצאת מהדורות מודפסות של מעשיות לאוכלוסייה כפרית אשר חלקה ידע קרוא וכתוב. סיפורים אשר כמה עשרות שנים קודם לכן סופרו לבני המעמד הגבוה הפכו לנחלת המעמד הנמוך, כולל ילדים.

ב-1835 הוציאו האחים יעקב ווילהלם גרים את החלק הראשון של **אגדות לילדים ולבית**, שהיו לנכס-צאן-ברזל של ספרות הילדים העולמית.³⁹ גם באנגליה, נורבגיה ורוסיה כונסו מעשיות עם, משלים ואגדות.

מחנכים דתיים ראו באגדה יצירה פסולה העשויה "להשחית את נפשו של הילד" והוציאו ספרות ילדים פוריטנית קיצונית. במאות 17-18 הופיעו סיפורי ילדים דתיים-מוסרניים רבים שהכילו בין היתר תיאורי אימים על גורלם המר של חוטאים, תקופה זו מכונה "תקופת הפחד".

כך, מתוך ראיית הצרכים המיוחדים של הילד, הלכה וצמחה מערכת תרבותית חדשה: ספרות לילדים. ספרות שנכתבה במיוחד עבור ילדים, על פי מה שנתפס כצרכים מיוחדים ושונים שלהם. הכתיבה עבור ילדים כנמענים התבססה על שלבי התפתחות במושג הילד. כל תפיסה של מושג זה הניחה הבנה מסוימת של צרכי הילד המתבססת על מה חושבים שהוא מבין, רוצה וצריך. שינויים נוספים שהיוו משקל בכתיבה עבור ילדים היו בנורמות חברתיות, מעמד האישה, תפיסת המשפחה ודגמים ספרותיים רווחים.

ב-1762 חיבר ז'אן ז'אק רוסו את ספרו רב השפעה **אמיל**, שפתח את התקופה הדידקטית בספרות הילדים. "נהגו בילדים לפי גילם!" תבע רוסו ברומאן פילוסופי זה, המתאר את גידולו

³⁷ שם, עמ' 70.

³⁸ א. אופק, **תנו להם ספרים**, תל אביב, ספרית פועלים 1978, עמ' 18-21.

³⁹ ז. שביט, עמ' 73.

וחינוכו של הנער אמיל. עיקר השקפתו היא שאין לראות בילד מבוגר לעתיד שכן הילדות קיימת בזכות עצמה. אין לפטם את הילד בידיעות אלא לטפח את החושים ואת הכנת הכלים החיוניים שבעזרתם יוכל הילד לקלוט באופן טבעי את הידיעות הנחוצות ואת ניסיון החיים. רוסו האמין שספרים כ **רובינזון קרוזו** (דניאל דפו, 1719) מתאימים לקריאה לילדים, וביכולתם לחנך להתמודדות עם הטבע. עד לתחילת כתיבתו של שלום עליכם לילדים יעברו אמנם למעלה ממאה שנים, אך תפיסתו את מושג הילד דומה לזו של רוסו.

1.ב: תור הזהב בספרות הילדים האירופית

תור הזהב בספרות הילדים באירופה נפתח ב 1865 עם הופעת **עליסה בארץ הפלאות** מאת לואיס קרול. ספר עתיר דמיון זה, שרבים רואים בו את היצירה המעולה ביותר בספרות הילדים העולמית, בישר את הופעתה של ספרות אמנותית לבני הנעורים. ספרות הנעדרת יומרות חינוכיות ומוסרניות, אשר נועד להעניק חוויה רגשית לקורא הצעיר. סופרים בעלי שיעור קומה נוספים הניבו יצירות לילדים, כמו **ספר הג'ונגל** של רודיאר קיפלינג (1894), **באין משפחה** של יוהנה ספירי (1880), **מסע הפלאים של נילס הולגרסן הקטן עם אווזי הבר** ע"י סלמה לגרלף (1906), **מאקס ומוריץ** ע"י וילהלם בוש (1865) ועוד. האמריקני מרק טווין הנציח את הילדות המנותקת מכבלים בספריו רוויי ההומור **תום סויר** (1876) ו**הקלברי פין** (1884).

קוראים צעירים יותר נמשכו אל סיפורי הדמיון והפנטסיה: **פינוקיו** (1883) מאת האיטלקי קרלו קולודי, **פיטר פן** (1904) מאת גיימס מתיו בארי ועוד.⁴⁰

במאה ה 19, מתוך מגמה של איסוף סיפורים ומעשיות עם לשימור לאומי תרבותי, החלו להיכתב מעשיות עם חדשות, תוך ניסיון להציגן כאותנטיות. בהדרגה הופנו מעשיות אלה יותר ויותר אל ילדים, והפכו למזוהות יותר ויותר עם תרבות הילד, עד שבמאה ה 20 הן נחשבו על ידי פסיכולוגים אחדים לפריט חיוני והכרחי להתפתחותו (למעשה מוסיפים להופיע קובצי מעשיות גם כיום). התרחבות ההשכלה וידיעת קרוא וכתוב בקרב המעמד הנמוך הביאו לנטישת סיפורי המעשיות על ידי המבוגרים והעדפתם את העיתונות שהחלה להתפשט; לבסוף הפכו טקסטים של מעשיות לנחלתם המובהקת של הילדים.⁴¹ הקיטוב הממשי בין ספרות מבוגרים לספרות ילדים החל להתגבש רק בשלהי המאה ה 19, ובתרבות המערב ספרות ילדים התקבלה כמוסד מובחן רק בראשית המאה ה 20.⁴²

Bettelheim כותב כי סיפורי פנטזיה חשובים להתפתחותו הנפשית התקינה של הילד, זאת מכיוון שהמציאות בה הוא צומח מזמנת לו רצף אירועים בלתי מובנים והוא ממילא מפתח פנטזיות אשר נשלטות על ידי תת ההכרה. הסיפורים מסייעים לו לגשר על הפער בין דברים שהוא מבין לאלה שאינו מבין. סיפורי מעשיות מובנים עוזרים לו לעשות את האבחנה בין עולם הדמיון לעולם המציאות בדרך ידידותית ונעימה. כך למשל, ילד החווה מציאות של תחרות ודחייה בין אחים יכול להשוות את מצבו לסיפורה של סינדרלה ואחיותיה ולמצוא בו נחמת מה. סיפור הפנטזיה מתרחש בזמן ובמקום שונים לחלוטין מסביבתו הטבעית של הילד, כמו בית קטן במעבה היער, חדר סגור בראש מגדל גבוה, ועוד. מכיוון שדמיון פיזי יכול להפחיד את הילד מעצם קרבתו לחייו שלו, גם זמן מרוחק בסדנן "היה היה פעם", "לפני שנים רבות" וכו', יכול

⁴⁰ א. אופק, עמ' 27.

⁴¹ ז. שביט, עמ' 73.

⁴² שם, עמ' 69.

לעזור לילד להבין את עצמו טוב יותר באמצעות הזוויות השונות שהוא מציג באמצעות הגיבורים.⁴³

באיזו מידה התאימו סיפורי הילדים הראשונים בתרבות המערבית לילדים? הסיפור "כפה אדומה" יכול לשמש כמודל לאבולוציה של סיפור לילדים. מן הנוסחים השונים בסיפור זה אפשר ללמוד על הזיקה שבין המושגים השונים של הילד והילדות לבין הטקסטים שנכתבו עבור ילדים. בעיקר ניתן ללמוד מהם על האופן שבו השינויים בתפיסת מושג הילד בתרבות היו בין הגורמים המרכזיים לתמורות שחלו באופי ובהתפתחות הטקסטים עבור ילדים.⁴⁴

הנוסח הראשון של הסיפור הועלה על הכתב על ידי Charles Perrault בסוף המאה ה-17; בעיקרו הוא היה סיפור אירוני וסטירה חברתית שלצידה מוסר השכל, הקורא לנערות וילדות להיזהר מזאבים "ומכל מיני טיפוסים". התגלגלותו של הסיפור והשינויים שעבר עד לנוסח התמים יותר של האחים גרים כמאה שנה מאוחר יותר מדגימים את השינויים בתפיסת הילד שעברה החברה המערבית, כפי שתואר לעיל. אולם, תקופת המעבר שעדיין לא הבחינה באופן מוחלט בין שלבי תפיסת הילד כשעשוע למבוגרים ומאוחר יותר כבעל צרכים מיוחדים ונפרדים – יצרה טשטוש גבולות שאיפשר העמדת פנים של כתיבת סיפורי מעשיות לילדים בסגנון סאטירי, בהם הנמענים האמתיים היו מבוגרים. בעניין זה אדון גם בהקשר לסיפוריו של שלום עליכם. התפיסה כי טקסטים לילדים צריכים להיכתב בפיקוח של מבוגרים ולתרום לבריאותו הרוחנית של הילד לא השתנתה מאז המאה ה-18, היא המשיכה להתקיים בו זמנית עם השינויים שחלו בתפיסות הספציפיות שרווחו בכל תקופה לגבי החינוך וגיל הילדות. זהו שביט מציינת כי ספרות הילדים מובחנת מספרות למבוגרים בכך שקהל היעד שלה כפול: הקוראים שלה הם ילדים כנמען ראשי ומבוגרים (הורים, מורים) כשופטיה וכמבקריה. מכאן שספרות ילדים כפופה למערכת כפולה של אילוצים. ספרות הילדים צמחה בהקשרים תרבותיים ייחודיים, ומאחר שמערכות תרבותיות הן דינמיות ומשתנות כל הזמן – יש לבחון גם את יחסי הגומלין בין ספרות כללית וספרות לילדים בחברות ובתרבויות שונות. השאלות העיקריות שהעסיקו את חוקרי ספרות הילדים היו: מהו ספר טוב לילדים? כיצד משפיעים ספרים על ילדים? איך הם יכולים לתרום להתפתחות הילד?

פרק ג: טקסטים עבריים

הספרות העברית בימי-הביניים הייתה דתית בעיקרה, אך לצד ספרי ההלכה, המוסר והפילוסופיה התיאולוגית הופיעו גם כמה ספרים עבריים שלאחר מכן היו לספרי לימוד וקריאה מקובלים על ילדי ישראל: ספר יוסיפון האנונימי (המאה הי'), **ספר הישר** – **סיפור המאורעות אשר קרו לאבותינו בימי קדם**, ילקוט אגדות המדרש **מנורת המאור** ליצחק אבוהב (המאה הי"ד), וגם טקסטים שלא היו מתאימים לילדים בשל אפיים הארוטי ה"נועז" כמו **משלי הקדמוני** ליצחק אבן סהולה (המאה הי"ג), **משלי השועלים**, לר' ברכיה הנקדן, **ספר השעשועים-חיבור**

⁴³B. Bettelheim, *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*, New-York: Vintage Books, 1977, p. 61.

⁴⁴ ז. שביט, עמ' 74-121.

יפה מהישועה לרי נסים מקירואן (המאה הי"א); **בן המלך והנזיר** לאברהם חסדאי (המאה הי"ג).⁴⁵

ספרות עברית מתאימה לילדים היתה מצומצמת ביותר עד ראשית תקופת ההשכלה באירופה (המחצית השנייה של המאה ה-18) והיא הושפעה מיצירות הספרות שחוברו בלשונות העמים. בתקופה בה הגיעה ספרות הילדים בעולם המערבי ל"תור הזהב" נמצאה ספרות הילדים העברית בקיפאון כמעט מוחלט. הסיבות לכך היו תנאי החיים בקהילות השונות, החינוך השמרני, ההסתגרות והרתיעה מפני השפעות חיצוניות, והסיבה המשמעותית מכולם – קיומה של הלשון העברית כלשון שאינה מדוברת. העברית הייתה לשון קודש, הילדים למדו אותה בחדר והתפללו בה, אך לא דיברו בה.⁴⁶

ג.1: החדר

מערכת החינוך בעולם היהודי באירופה הייתה מבוססת על ה"חדר". החינוך היהודי, כמו זה הנוצרי, היה מיועד להנחיל את ערכי המסורת והדת לדור הצעיר:

מיומו הראשון בחדר, עת נמסר הילד הרך בטקס גדוש סמלים לחסותו של המלמד, ועד סיום לימודיו, אם כדי להשתתף בעול פרנסת משפחתו אם כדי להמשיך ללמוד במסגרת מתקדמת יותר, התוודע הילד היהודי (אכן, בדרך כלל בנים בלבד) אל המיומנויות ואל ערכי היסוד שנדרשו לו כדי להשתלב בחברה המסורתית. כאן הכיר את אותיות האלף בית העברי ולמד לקרוא בסידור התפילה, כאן למד חומש עם פירוש רש"י, וכאן עשה צעדים ראשונים בלימוד הגמרא. בחדר גם בילה את רוב שעות היום במשך רוב ימות השנה. ילדי החדר בני-גילו היו גם חבריו לרחוב או לעיירה, ועמם למד, שיחק והתבגר. את חוויותיהם מן החדר, נעימות או כאובות, נשאו עמם ילדים אלה כל ימי חייהם.⁴⁷

מסגרת לימוד זו הותירה תלמידים רבים בעלי ידיעות חלקיות בלבד, חלקם ידעו לקרוא אך לא לכתוב. לאורך דורות ומאות שנים היה חומר הלימוד והקריאה ב"חדר" בעיקר חומש, נביאים, מגילות וגמרא, בעצם אותו טקסט ששימש מבוגרים ללימוד ולעיון. אבל הנערים שכבר למדו קריאת עברית בחדר השתוקקו לספק את יצר הקריאה והם חיפשו ומצאו ספרי השכלה "חיצוניים" וקראו בהם בגלוי או בסתר. הם לא בררו את ספריהם – קראו מכל הבא ליד, ספרי מוסר וליקוטי מדרשים, קובצי איגרות ופרקי מסע וזיכרונות, וגם ספרים שלא התאימו לגילם ולכושר תפיסתם, כמו **מסתרי פריז**, **התועה בדרכי החיים**, **הנווד הנצחי**.⁴⁸

ג.2: ראשית תקופת ההשכלה והצורך בספרי לימוד מתאימים

חיבור טקסטים לילדים ולנוער היה כרוך בשינוי תפיסתי בעולם היהודי, שינוי אשר ניזון כפי שתואר מתמורות בגישות לחינוך באירופה מאז ראשית העת החדשה (בערך מתחילת המאה ה-19), במיוחד מן המהפכה שהתרחשה בתקופה זו במערכת החינוך הגרמנית-נוצרית. בדומה לעמיתיהם המחנכים הגרמנים-נוצרים פעלו המשכילים היהודים להרחבת הספרות המיועדת לילדים ולנוער וגיוונו אותה באופן שהיה חסר תקדים בתולדות התרבות היהודית. טקסטים של מדעים לילדים ולנוער היו חלק מאותו קורפוס חדש; למשל- התאמת חומרי הלימוד לילדים

⁴⁵ א. אופק, עמ' 20.

⁴⁶ שם, עמ' 34.

⁴⁷ ע. אטקס וד. אסף (עורכים), **החדר**, מחקרים, תעודות, פרקי ספרות וזיכרונות, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תש"ע, עמ' יי.

⁴⁸ א. אופק, עמ' 29-38. יש לציין כי ספרים אלה הופיעו בשלהי תקופת ההשכלה.

ולתחומי העניין שלהם, העדפת השימוש באמצעי המחשה, דגש על עיצוב שיאפשר רכישה קלה ומהנה של ידע ועוד.⁴⁹

עם ייסוד בתי הספר היהודיים המתוקנים במרכז אירופה בראשית תקופת ההשכלה התעורר מאליו הצורך בספרי לימוד מתאימים. המקראות שחיברו המורים באותם בתי-ספר הכילו פרקי קריאה שחברו ועובדו במיוחד בשביל הקוראים העבריים. המקראה העברית המודרנית הראשונה **אבטליון** (ברלין, 1790) מאת המשכיל הרדיקלי אהרן וולפסון-האלה כללה משלים וסיפורי תנ"ך מעובדים. יהודה ליב בן-זאב כלל במקראה שלו **בית הספר** (וינה 1802) את שירי הילדים העבריים הראשונים. ספרים בלטרסטים ראשונים שכוונו במיוחד אל הקורא העברי הצעיר היו **משלי אגור**, קובץ חובבני של משלים מחורזים מאת המשורר שלום הכהן (1799) ו **החרוץ והעצל** (ברסלאו 1817), מחזה הילדים העברי הראשון, מאת דוד זאמושץ.

אהבת ציון של אברהם מאפו שהופיע ב 1853 בוילנה היה לנקודת מפנה בתולדות הספרות העברית. הגם שלא נכתב כספר לילדים - כוון הרומן לא רק לקורא המבוגר ומהדורות שלו עובדו והופצו עבור ילדים. מאפו, אשר יצא נגד שיטות הלימוד המיושנות ב"חדר" הגורמות עינוי לילדים הטעים כי "בראשית מלאכתי **אהבת ציון** שפכתי רוח חן על צעירינו". ספר זה פתח פרסום של רומנים היסטוריים ועממיים, חלקם מקוריים וחלקם מתורגמים ובמקביל גם תורגמו סיפורי הרפתקה ועלילה לנוער. **רובינזון קרוזו** תורגם מעיבוד גרמני על ידי יצחק רומש מווילנא ונקרא **כור עוני** (1862), כך תורגמו ועובדו סיפורי ז'ול וורן ע"י ישראל-זאב שפרלינג. סיפורים אלה היו בשביל נערים יהודים חומר-קריאה מרתק, מסעיר ומלהיב את הדמיון.

הנהגת שיטות לימוד חדשות ב"חדר", ולאחר מכן ייסודו של "החדר המתוקן" במזרח אירופה, סייעו להיווצרות דור חדש של יוצרים לילדים, רובם ככולם מורים. אהרן רוזנפלד הוציא את המקראה המשובחת ורבת-התפוצה **גן שעשועים** (1880), ששיריה המרנינים השפיעו על צעדיו הראשונים של טשרניחובסקי. זאב יעבץ הוציא את קובץ האגדות **שיחות מני קדם** (1887), הנחשב לספר הילדים העברי הראשון בעל רמה אמנותית. האגודה החשאית "בני משה" נתנה תנופה ממשית לספרות הילדים באמצעות הוצאת ספרים קטנים להפצה בין בני הנעורים. אברהם לייב בן-אביגדור, המזכיר הוורשאי של "בני משה", ראה ב"הקניית ספרות יפה בעברית בעד המון העם" במחיר השווה לכל נפש את ייעודו. הוא השתתף בייסוד הוצאת הספרים "אחיאסף" (1892) וגם בעריכתם של העיתונים "עולם קטן" ו"הנעורים". יהושע חנא רבניצקי, מראשי הלשכה האודסאית של "בני משה", הקים את הוצאת הספרים "עולם קטן" בה יצאו בתוך שנתיים (1893-1895) כחצי תריסר חוברות של סיפורי ילדים, ביניהם **מסיפורי אנדרסן**. ב 1896 יסד בן-אביגדור את הוצאת הספרים הפרטית "תושיה", בה הופיעו במשך שתים-עשרה שנה מספר רב של ספרים וחוברות לבני הנעורים – סיפורים ושירים, מסעות וביוגרפיות בסדרות שונות.⁵⁰

זו הייתה עדיין ספרות ילדים שנוצרה בתנאים שונים מיצירת ספרות ילדים אחרת בעולם: יצירותיה נכתבו בלשון שהילדים לא דיברו בה, על ידי סופרים-מחנכים אידיאליסטים, שביקשו להוכיח לקוראיהם שהעברית אינה עוד לשון-קודש בלבד אלא שפה חיה ככל הלשונות. בכך חרגה

⁴⁹ ט. קוגמן, **המשכילים במדעים**, ירושלים: 2013, מאגנס, עמ' 6.

⁵⁰ א. אופק, עמ' 33

ספרות הילדים העברית מן התחום היצירתי הטהור ונהפכה למנוף שנועד לסייע לתחייתה של העברית והפיכתה ללשון מדוברת בפי קטנים וגדולים.⁵¹

ג.3: התפתחות ספרות ילדים בידיש

עד סוף המאה ה-19 כמעט שלא פורסמה ספרות ילדים בידיש. בספרים וספרונים שפורסמו ב"ידיש ישנה", כמו **בבא מעשה** אשר הופיע במאה ה-16, הופיעה בעמודי השער פנייה 'למען צעיר וזקן' (פֿאַר יונג און אַלט), אולם פירושה של אמרה זו היה מילולי בלבד. כפי שצוין קודם לכן ספרות נפרדת ומיוחדת לילדים לא הייתה קיימת גם באומות העולם לפחות עד סוף המאה ה-17, ילדים שידעו לקרוא קראו כל מה שהגיע לידיהם ועורר בהם עניין.⁵² על פי חנא שמרוק, טקסטים בודדים בידיש המיועדים לילדים כנמענים הופיעו כבר במאה ה-18. ספרון קריאה כזה הוא המעשייה **שפנישא היידן אודר ציגינרש**, אשר יצא שלוש פעמים במחצית הראשונה של המאה השמונה עשרה (לא מצויינת שנה מדויקת) (שם, שם). על גבי עמוד השער של הספרון כתב המו"ל: "אני עושה זאת כדי שילדים קטנים יוכלו לקרוא טוב יותר". ר' אלכסנדר בן משה עטהויזן חיבר אסופה על ההיסטוריה היהודית עד לחורבן, שהופיעה לראשונה בידיש באופנבך בשנת תע"ט (1719). בהקדמה הוא כתב "אני מקווה שספרי יהיה מפתח טוב לילדים המתחילים בלימוד (תורה) ונביאים". בשני המקרים המתוארים מדובר בקריאה הקשורה ללימוד, ייתכן שרק כך היה אפשר להצדיק פרסום כתבים שנועדו אז לנמענים ילדים – כאמור לא הבחינו בתקופה זו בין ספרות לילדים וספרות למבוגרים. היעדרה של ספרות ילדים נבעה גם מכך ששוק הספרים בכללו היה מצומצם למדי; ברוב הבתים היהודים לא היו יותר מספרים בודדים – חומש, סידור, מחזור, הגדה של פסח. התפיסה כי ילדים זקוקים לחומרי קריאה מיוחדים בשבילם לצורך לימוד, כל שכן להשכלה כללית, להנאה ולבידור – לא הייתה קיימת בחברה, שהתייחסה אל הילדות כאל שלב מעבר בלתי רצוי אך הכרחי, המכשיר את הפרט אל חייו הבוגרים בלבד.

כאמור, הצורך בספרות ילדים מיוחדת ונפרדת בידיש החל להתעורר במזרח אירופה רק עם מפנה המאה. הטקסטים בספרי הלימוד המשכילים היהודים מעידים אמנם על חדירתו של דימוי הילדות המודרני לתרבות היהודית. החל מן המחצית השנייה של המאה ה-19, אולם מדובר בטקסטים בעיקר בשפה העברית, לא בידיש. ב"חדר המתוקן", בו לימדו בעברית, לא ראו צורך ביצירת חומרי קריאה בידיש, לא כערך בפני עצמו וגם לא כאמצעי חינוכי. אף שידיש הייתה השפה המובנת ביותר לרוב הילדים – לא התכוונו לתת לה דריסת רגל בספרות הילדים היהודית החדשה. במקרים מסוימים, למרות התנגדויות, נעשו ניסיונות להכניס משהו מן הידיש לתוך ה'חדר מתוקן'. סופרים כותבי יידיש אשר החלו להעמיד ילדים כגיבורי יצירתם כמנדלי מוכר ספרים, דינזון, שלום עליכם ומעטים נוספים – ניסו לקרב את המבוגרים אל עולמו של הילד מתוך ביקורתם על היחס לילדים בכלל ועל חינוכם בפרט. עד אז מקובל היה להתייחס לילד בזלזול ובאדישות והם רצו שיראו את הילדים באור אחר, שיבינו, שיעריכו ויכבדו אותם.⁵³ בהקדמתו של יואל בריש פלקוביץ' לספרו ר' **חיימל דער קצין** (1867), מחזה בן ארבע מערכות מתורגם מדרמה גרמנית של קוצבו⁵⁴). הוא הזהיר מפני הלעטת הילדים הקטנים, בעיקר ע"י

⁵¹ שם, עמ' 34.

⁵² ח. שמרוק, **עירות וכרכים**, עמ' 170.

⁵³ שם, עמ' 177.

⁵⁴ שם, עמ' 171.

מטפלות ואומנות לא יהודיות במעשיות על שדים, רוחות ולצים, על בת מלך מקוללת ובן מלך ארור, ההופכים אותם לבעלי אמונות תפלות והם גדלים להיות מבוגרים המאמינים בהבלים ופוחדים מצילם שלהם. סיפורים אלה לא היו מיועדים לילדים, אולם קיימות עדויות כי ילדים קראו גם קראו אותם.

צריך לספר לילדים, כך טען בריש פלקוביץ, מעשיות מוסר ומעשים טובים, סיפורי מְשָׁלִים מלשון קודש ומיידיש, ואז המידות הטובות תצמחנה אצלם. הוא ציין כי בשפות זרות כבר יש ספרות מן הסוג הזה. פלקוביץ' התייחס גם לספרות יידיש הישנה המצויה בבתי יהודים ושמשה להקראה וגם לקריאה ע"י ילדים – צאנה וראינה, תחינות וכיוצא באלה, אשר שמשו כחומר קריאה למבוגרים ולילדים גם בתחילת המאה ה-20.⁵⁵

ב 1889 הוציא בוורשה מרדכי ספקטור (ידידו של שלום עליכם) קובץ בן 64 עמודים וקרא לו **יום טובדיקע ערצעהלונגען**.⁵⁶ גם הוא התייחס לנזק שנגרם לילדים מקריאה על שדים ורוחות או ברומנים 'שונד' המיועדים למבוגרים. יש לציין כי כיום לא נחשבים סיפוריו אלה לסיפורי ילדים אולם סיפורו של ספקטור "קינדער"⁵⁷ בהחלט פונה אל הילדים ומיועד להם.

כאמור, גם שלום עליכם הזהיר מהנזק שגורמים רומנים זולים. בחוברת **שמ"רס משפט** אשר חיבר ב 1888⁵⁸ הוא תקף את נחום מאיר שייקביץ' ואת ספרי ה'שונד' שלו. על העניין שהראה ש"ע בחומרי קריאה המיועדים לילדים כמעט מתחילת דרכו הספרותית ניתן ללמוד גם מביקורות שהוא כתב על התרגום **למשלי קרילוב** שיצא לראשונה בוויילנה ב 1879,⁵⁹ אולם לו עצמו לקח זמן רב עד שהחל לכתוב למען ילדים. ייתכן שסדרת הספרונים לילדים 'עולם קטן' שהוציא חברו י"ח רבניצקי השפיעה עליו בכיוון זה.

שלום עליכם החל כאמור לכתוב עבור ילדים כעשרים שנה לאחר תחילת הקריירה שלו כסופר. סביר להניח שהוא הכיר את ספרות הילדים שהיתה קיימת באותה תקופה ואף שעניינו בחינוך ילדים החל עוד שנים קודם לכן – כאדם וכסופר צעיר – הוא עצמו פנה אל הילדים כקהל יעד לסיפוריו רק בשלב מתקדם של חייו בכלל וכסופר בפרט, ויש להניח כי בשלב זה ילדיו שלו כבר היו בוגרים.

פרק ד: הנמען והמספר בסיפורי הילדים של שלום-עליכם

כותרת העבודה, 'ספרות הילדים של שלום עליכם', מניחה כי אכן נכתבו הסיפורים עבור ילדים כנמען. אולם בקריאתם מתעוררות שאלות בדבר זהות הנמען, בכך אדון בפרק זה.

הסיפור הראשון של שלום עליכם שהתפרסם כסיפור לילדים היה כאמור "די פֶּאָן", סיפור הקשור עם חג שמחת תורה. הסיפור הוקרא על ידי שלום עליכם בפני ילדים ב'חדר מתוקן' ופורסם, כפי שצוין במבוא, בעיתון 'דער יוד' לאחר החגים, בגיליון מס' 44. בפרסום זה נכללה בכותרת הערה חשובה: "געליינט אום חול המועד סוכות המצטיקס יאָר אינעם ערשטן 'חדר מתוקן' אין קיעוו".⁶⁰ חשיבותה של הערה זו היא ברלבנטיות של הקראת הסיפור לכבוד חג שמחת-תורה כמה ימים לפני מועדו, ובהבנת הקשר שבין סיפורי הילדים של שלום עליכם לבין

⁵⁵ שם, עמ' 172, על ראיון עם דב סדן מ 1982.

⁵⁶ שם, עמ' 174.

⁵⁷ מ. ספעקטאר, **קינדער** (ערצעהלונגען), קישינעוו-ווילנע: פֶּאַרלאַג אונזערעקינדער, 1914, 24 ז'י.

⁵⁸ שלום עליכם, **שמ"רס משפט**, ברדיטשוב: דרוק פֶּון יעקב שעפטיל, תרמ"ח, ז' 44-45.

⁵⁹ **קרילאוו פֶּאַבעלן**, איבערזעצונגען פֶּון צבי הירש הכהן רייכרסאהן, ווילנא: הוצ' יהודה לייב מ"ץ תרל"ט, 340 ז'י.

⁶⁰ ח. שמרוק, **עירות וכרכים**, עמ' 177.

חגי ישראל. ויותר מכך – אף שזהו אינו חדר מסורתי אלא חדר בו לומדים בצורה מודרנית, יש קשר של הסיפור לנמענים בגיל קטן, בעלי ידע ומושג בתורה וביהדות, ולכן הם יבינו את הנאמר על החג. מערכת החדרים המתוקנים לא הייתה ערוכה להכללת טקסטים בידיש בתכנית הלימודים, מכיוון שבצורתה הראשונית הייתה בנויה על עברית בלבד; היא לא ראתה בקריאת ספרות בידיש ערך בפני עצמו ואף התנגדה לשימוש בה. עם זאת, כפי שצוין, נעשו במקומות מסוימים ניסיונות להכניס לתוך ה'חדר מתוקן' המודרני גם משהו מן היידיש.

סביר להניח ששלום עליכם ראה במפגש זה עם ילדים גם מעין "מעבדה אמנותית" בו העמיד למבחן את סיפורו הראשון שנכתב לילדים ואת תגובתם. הקולות המדברים בסיפור משחקים תפקיד דרמטי, תיאטרלי, ובפעם הראשונה היה לו נמען חי וצעיר אשר יכול היה להגיב ולהזדהות עם עלילת הסיפור ועם הקולות הנשמעים בו. התגובה כנראה הייתה טובה ומעודדת והראייה לכך היא שהוא המשיך להקריא מסיפוריו לילדים, כמו למשל ב'תלמוד תורה' לבנות בביילוצרקוב, כפי שצוין במבוא. נקודה זו מעניינת משום שבסיפוריו כמעט שלא הופיעו ילדות, אך בכל זאת כסופר מודרני, הוא ראה בהן תלמידות ועוד על כך ראו בפרק מיוחד. נראה כי השנים האלו, בהן בא שלום עליכם במגע עם ילדים שצמאו לסיפוריו – הביאו לכתיבת סיפורים נוספים בעלי כותרת המשנה 'מעשיות פֶאָר יידישע קינדער', אשר התפרסמו כאמור בין השנים 1900-1904, סך הכל אחד עשר סיפורים כאלה. הסיפורים עמדו במבחן הנמענים הקטנים והסופר התעודד והמשיך בכתיבתו.

הסיפורים מסופרים בנימה אינטימית ובגוף ראשון, לבד משני סיפורי בעלי החיים המסופרים בגוף שלישי. הם כתובים בסוגת מונולוג, אותו אימץ גם בחלק מסיפוריו למבוגרים, אך בסיפוריו לנמענים הקטנים לא נועדה תחבולה ספרותית זו לשמש ככלי פְּרֹדִי, כפי שהיה מקובל בספרות ההשכלה היהודית של המאה ה-19. הוא לא הציג את הילד כנושא לפרודיה, אלא השתמש במונולוג ליצירת הזדהות מוחלטת עם הדובר. זה היה הבדל רב משמעות המוכיח כי שלום עליכם היה מודע ורגיש לנמען סיפוריו, ועל כך עוד בהמשך.

על פי תכנם ונושאייהם של הסיפורים ניתן היה לראות בילדי ה'חדר' נמענים שלהם, שהרי גיבורי הסיפורים הם ילדים הלומדים בחדר. אולם, סביר להניח שלילדים שלמדו בחדר המסורתי לא הייתה, למעשה, גישה אל הסיפורים; מצד אחד החינוך היהודי המסורתי והדתי בחדר היה משולל הבנה לגבי הצורך בחומר קריאה מיוחד לילדים, הוא הגביל אותם למקורות יהודיים בלבד, במיוחד החומש והתלמוד, וספרות כספרות לא עניינה אותו כלל.⁶¹ גם נחמן מייזיל מתייחס לסוגיה זו - בסיפורי הילדים כותב שלום עליכם על ילדי כתריאליבקה (בעצם וֹרוֹנְקָה) ולא על ילדי יהופיץ (קייב), למרות שילדים אשר יקראו או כאלה שיוקראו להם סיפוריו הם ילדי קייב. אל ילדי החדר בעיירה לא יגיעו הסיפורים הללו, אלו הם הרי טקסטים אפיקורסיים.⁶² כאן עולה עניין נוסף הקשור הן אל תוכן הסיפורים והן אל נמעניהם: נסיבות חייו של שלום עליכם הוליכו אותו מן העיירה בילדותו אל מחוזות שונים ואל ערים גדולות כמו קייב, לונדון וניו-יורק, ומתבקש כאן לשאול מדוע הוא לא כתב על ילדים בערים גדולות? מדוע לא נמצאים ילדי קייב בסיפוריו?!

⁶¹ רק בנות למדו לקרוא יידיש, מאמותיהן, בבית. בנים יכלו לקרוא יידיש מכיוון שלמדו קריאת לשון קודש.

⁶² נ. מייזיל, **אונדזער שלום עליכם**, צום 100-טן געבוירן-טאָג, וואַרשע: פֶּאַרלאַג יידיש בוך, 1959, עמ' 129-130.

תשובה חלקית לשאלה זו יכולה להינתן מן הקשר שכבר צוין בין האוטוביוגרפיה האישית של שלום עליכם לבין סיפורי הילדים שלו. זכרונותיו כילד קשורים לוורונקה ופריאָסלָב, לא לקייב אליה הגיע כמבוגר, אולם אם כך - מדוע את "מאָטל", שאותו החל ליצור ב 1907, הוא 'לקח' עמו לאמריקה? "מאָטל" נכתב ממש מן השלבים הראשונים של ההגירה ועוד לפני, כמעט עד מותו של שלום עליכם, בעוד שהסיפורים לילדים או על ילדים שנכתבו גם בין 1907-1916 ממשיכים להנציח את הילדים בעיירה: "אליהו הנביא" (1908), "גזלנים" (1909), "אסתר" (1910), "פסח מיט אַ קל וחומר" (1912) וכפי שצוין גם "קידלת וקידשת" (1916). היוצא מן הכלל היחיד הוא הסיפור "דרש קעפעלעך" (1908) המספר על ילדים הגדלים בבניין מגורים גדול בכרך תעשייתי. מדוע אם כן לא נכתבו על ידו גם סיפורי ילדים שעלילתם מתרחשת בזמנים שונים ובמקומות אחרים, אליהם הגיע ובהם התגורר שלום עליכם במהלך חייו? אפשר להניח כי המקור לסיפורים אלה, שהוא רשמי תקופת הילדות, היה עַז ודומיננטי בהשוואה לרשמים מתקופת בגרותו, והוא נדרש אליו כאשר התיישב לכתוב על ילדים ולהקריא להם מסיפוריו, בעוד שמוטל, ילד טיפוחי הספרותי של שלום עליכם, החל אמנם את חייו בכתיבאליבקה, אולם התלווה אליו וחווה יחד אתו את ההגירה וההשתקעות באמריקה.

שאלת הנמען, כלומר מיהו הקורא ששלום עליכם ראה בעיני רוחו כאשר כתב את סיפורי לילדים, קשורה גם לסוגה הספרותית בה כתובים סיפורי הילדים. זו אינה ברורה לחלוטין וקשה לשיוך. כל סיפור הוא אמנם מונולוג, אולם לא במתכונת הרגילה שכן במונולוגים טיפוסיים ברורות בדרך כלל זהויות המדבר והנמען. המודוס בו המדבר הוא היברידי, שאינו פונה אל שומע מוחשי במקום ובזמן מוחשיים אלא מדבר, למעשה, ישירות אל הקוראים, מעורר קשיים ניכרים בעיצוב האמנותי של הסיפורים.⁶³ לעתים חל בין חלקי הדובר השונים מיזוג מושלם ולעתים קיימת תעייה בין ה"קולות" השונים של הגיבור המדבר בעדו, וראו דיון לגבי הסיפור "דער אתרוג" בהמשך.

ד.1: באיזו מידה כוונו לילדים הסיפורים בכרך 'מעשיות פֿאַר יידישע קינדער'?

שאלה זו מורכבת וקיימות אליה התייחסויות שונות: בחלקם של הסיפורים פונה שלום עליכם ישירות אל הילדים: "הפנט קינדער, איך וועל אפך דערציילן..." ובסיפור "די פֿאַן" מודגשת קריאה נרגשת ואפילו נסערת של המספר אל ילדים שומעים: "קינדער! איך וועל אפך דערציילן אַ מעשה מיט אַ פֿאַן. ווי אַזוי איך, אַן אַרעמאַנס א יינגל, האָב באַקומען אויף שמחת-תורה אַ פֿאַן..." (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 9). פניות דומות ניתן למצוא בסיפורים נוספים: "טרעפֿט, קינדער..." ("חנוכה-געלט") או "יידישע קינדער..." ("לייג בעומר"), וגם "זיצט, איך וועל אפך דערציילן אַ מעשה מיט ניס" ("געצל"). פניה אל ילדים בתחילת הסיפור או במהלכו, בלשון דיבור, יוצרת קשר אישי בין המספר לבין קוראיו או שומעיו. הסיפור שהוקרא על ידי שלום עליכם לילדי קייב, מעבר לעלילתו המרגשת ומעבר לרצונו של הסופר ליצור סיפורים המתאימים לילדים יהודים – מספר להם, ילדי העיר הגדולה, על החיים היהודיים בעיירה, כפי שהוא יעשה גם בסיפוריו הבאים לילדים, ובמקרה זה מתאר דווקא את בית הכנסת וליתר דיוק את ריבוי בתי הכנסת - שלא כדרכו בהמשך:

נאָך איידער מע קומט-צו צום אונטערשטן קלפזל פֿון דער קצבי'שער קלויז, דאָרט וווּ איך דאָווען, מוז מען דרוכנגיין פֿאַרבב עטלעכע שולן און בית-מדרשים: די קאַלטע שול, די ליטווישע שול, דאָס שנפֿדערשע שולכל, דאָס גרויסע בית-מדרש, דאָס קליינע בית-מדרש,

⁶³ ד. מירון, הצד האפל בצחוקו של שלום עליכם, תל אביב: עם-עובד, 2004, עמ' 69.

דאָס אַלטע בית-מדרש, די ערשטע קלויז, די חסידישע קלויז, די מתנגדישע קלויז, די נשע קלויז, דאָס געלע קלעזל, ביז מע קומט צו דער קצבישער קלויז, און פֿון דאָרטן שוין לאָזט מען זיך אראָפּ אין אונטערשטן קלעזל. אָט-אָ-די אלע שולן און בת-מדרשים, וואָס איך האָב אַנך דאָ אױסגערעכנט, זענען חלילה נישט צעוואָרפֿן דער אין ליסע, יענער אין סטריסע, ווי בײַ אַנך אין יהופּעץ. בײַ אונדז, אין כתריאליבקה, איז אַ חיות. בײַ אונדז געפֿינען זײ זיך אַלע אױף אײן גאַס, אױף אײן שטיקל ערד, כמעט אין אײן הױף, - און דאָס ווערט אָנגערופֿן "דער שולהויף" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 20-21).

הוא ממשיך ומתאר לילדים את חצר בית הכנסת בכתריאליבקה: כשהוא עובר בקיץ בשולהויף והחלונות פתוחים – נשמעת ערבוביה גדולה של קולות:

בשעת פֿון אײן זשט הערט זיך אַ געזאַנג "אז ישיר משה" שרײַט עמעצער פֿון דער זשט "א-ח---ד! פֿאַלט אײנער אַרפֿן פּלוצים מיט אַ ניגון פֿון דער גמרא: "מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל" שלאָגט אים איבער נאָך אײנער מיט אַ ניגון: "יתגדל ויתקדש שמי רבא". קומט צו גײן אַ דריטער און לאָזט אױס גאַר מיט אַן אַנדער טאָן: "הללויה, הללויה! (שם, עמ' 21).

ויותר מכל בשבת, שאז מתכנסים כולם בבית הכנסת ומשיחים זה עם זה:

"מע רעדט און מע גראָגערט. מע דערציילט נשעס פֿון דר גאַנצער וואָך. אױך קינדער, חדר-יינגלעך, זענען דאָ. חדר יינגלעך פֿון אַלע חדרים לױפֿן, שפּרינגען, שוועבן אַהין און אַהער ווי פֿיש אין וואַסער. גאָט האָט זײ געשענקט אַ מתנה – זײ זענען פֿרײַ!" (עמ' 21-22).

הילדים נפגשים, משווים את אורך קפוטותיהם, גודל כובעיהם, ואורך פיאותיהם. וגם מתקוטטים ומכים אחד את השני, "סי'איז פֿריילעך".

כל האמור לעיל מעיד אכן כי הסיפור "די פֿאָן" נכתב וכוון עבור ילדים, וגם הפתיחה הנסערת שלו ("קינדער!...") שלו מאשרת זאת, תוך שהערתו על דבר הקראת הסיפור ביחד מתוקן מבארת את טעמה.

עיבודו מחדש של הסיפור "דאָס מעסערל" מהווה דוגמה לכמה עניינים הקשורים לזהות הנמען ולהתאמת הסיפור לילדים. הסיפור המקורי אשר פורסם ב 1887 (לפי דברי שלום עליכם נכתב בקייב קיץ 1886 (במשך לילה אחד!)⁶⁴) נקרא "דאָס מעסעריל" וכותרת המשנה שלו "אַ נאַרישע, נאָר אַ טרויעריקע געשיכטע פֿון מן קינדעשט". עם עיבודו של הסיפור עבור ילדים שינה שלום עליכם את תת הכותרת ל"אַ מעשה פֿאַר ייִדישע קינדער". ביחד עם שינויים נוספים פורסם נוסח זה של הסיפור במהדורה הראשונה של "אַלע ווערק פֿון שלום עליכם" שיצאה בוורשה ב 1903.

לאחר מותו של שלום עליכם פורסם הסיפור בשינויים קלים במהדורה הראשונה של הוצאת פֿאַלקספֿאַנד בניו-יורק, ומאז לא השתנה הסיפור.⁶⁵ מה היו השינויים בין גירסת 1887 לזו של 1903?

דמות המספר בגרסאות השונות אמנם זהה, אך בין הגרסאות השונות של "דאָס מעסערל" קיימים הבדלים בפרטים אוטוביוגרפיים של שלום עליכם. בהדפסה של 1903 נכתב הסיפור בגוף ראשון והפרוטוגוניסט נקרא בשמו האמיתי, הוא מציג עצמו כשלום בן-נחום. בגירסת 1887 שם המספר אינו מופיע ושם אביו הוא "לייזער". אולם הבדלים אלה זניחים בהשוואה לאלו המכונים אל נמען הסיפור. הנוסח הראשון של הסיפור כוון ונכתב עבור מבוגרים, עיקר מטרתו

⁶⁴ שלום עליכם, צו מן ביאָראָפֿיע, פֿונעם יאַריד, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 15-16 ניו-יאָרק: פֿאַלקספֿאַנד אױסגאַבע, 1927, צווייטער טײל, ז' 282.

⁶⁵ שלום עליכם, "דאָס מעסערל", צוגעגרייט צום דרוק: חנא שמערוק, ביבליאָגראַפֿישער טעקסטאַלאָגישער סך-הכל און טעקסטן-נוסחאות, ירושלים-סינסינאטי: דפוס דף-חן ירושלים, תשמ"ג, ז' 19-24.

הייתה ביקורת חריפה נגד שיטות ההוראה המסורתיות ומערכת החינוך בבית ובחדר. כוונה זו מותנה במידה רבה בנוסח המאוחר אשר שונה עבור ילדים. בנוסח המוקדם הרבי, שקיבל מהילדים את הכינוי "מוטי גזלן" מתואר כאכזר, מכה עד זוב דם ובנוסף לכך שיכור. על האורח המשכיל הרץ הרצנהרץ העליל הרבי שהוא אחד מן הרשעים וסופו לרשת גיהנום... המסכת שנלמדה בחדר בגירסת 1887 הינה על "האישה ונפלה מן הגג ונתקעה בעץ" (עמ' 7) ואיבדה את בתוליה. גירסת 1903 פחות פרובוקטיבית, המסכת הוחלפה בזו המתחילה את לימודי הגמרא: 'שור שנגח את הפרה'. שינויים בדמויות האחרות בסיפור – אופיים של האב, הרבי ואפילו של האורח מתונים יותר בגירסת 1903 מאשר 1887, דמותה הביקורתית של הדודה סימה חסרה לחלוטין. על מנהגו של הרצנהרץ לצבוט את הנערה המשרתת נאת המראה לא נכתב ב 1903. גם התיאור כיצד הילד החולה מדמיין לעצמו את מותו אינו מופיע בנוסח המעובד, מן הסתם כדי שלא להפחיד יותר מדי את הילדים. בתקופתו של שלום עליכם מוות במשפחה היה מן הסתם מוכר היטב לילדים מצד אחד אך מצד שני המבוגרים ניסו להסתיר ולחסוך מהם חשיפה אליו.

ד.2: "מעשה פֶּאָר יידישע קינדער": מהי משמעותה של תת כותרת זו?

התרגום המילולי של 'קינדער' מידיש לעברית הלא הוא 'ילדים', ממנו ניתן להסיק כי יידישע קינדער' משמעו 'ילדים יהודים'. עם זאת, בידיש של יום יום מקובל הרי לכנות אנשים יהודים בשם 'יידישע קינדער'. בסיפור "דער זייגער" (תת הכותרת אינה נמצאת בו אולם הוא כלול באסופה **מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער**, כרך ראשון) מספרת הדודה יִנטָה אשר מגיעה לביקור בליל שבת סיפור אשר לחלוטין אינו מתאים לילדים, על כנופיית גזלנים שהתנפלה על בעל בית מרזח יהודי, שחטה אותו ואת בני משפחתו כולם על ילדיו הקטנים, רק הנערה המשרתת לבדה ניצלה, ברחו מן החלון כשהיא צועקת "יידישע קינדער, ראָטעוועט, גוואַלד, גוואַלד, גוואַלד!!!..." (מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 73).

גם בסיפור "די ערשטע קאָמונע" מצויה פנייה בלשון זו: הערט נאָר אויס, יידישע קינדער, טאָמער וואָלט געווען אַ סברא, אז מע זאָל מאַכן אויף די אַכט טאָג אַ מין יד-אחת? (מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 161) נושא הפנייה – הקמת משק בית משותף לשלוש משפחות לקראת חג הפסח – אינו נדון בין הילדים אלא על ידי הוריהם, המבוגרים.

בסיפור "דער מלך מיט דער מלכה", במהלך אפיית המצות מזרז הַיִנֵּךְ הנגר את העוזרים: "קינדער, לעבעדיק, לעבעדיק" כאשר אלה משוחחים ביניהם. (פֶּון פֶּסח ביי פֶּסח, עמ' 77) העוזרים, כמובן, אינם ילדים.

האם השימוש בביטוי כפול המשמעות 'יידישע קינדער' על ידי שלום עליכם הוא מקרי? לדעתי אין כאן מקריות ובעצם רוב הסיפורים מיועדים לנמען כפול: ילד ומבוגר. נושאי הסיפורים, המסרים הגלויים והסמויים שבהם מיועדים להעלות אל סף התודעה של מבוגרים – הורים, מורים, מחנכים - רעיונות בהם לסופר יש ביקורת ותוכחה, ועם זאת לספק לקוראים הצעירים טקסטים בנושאים המופְּרִים להם ומושכים את ליבם. העלילה מיועדת לילדים, המסר שמאחוריה – למבוגרים. כותב גם אריה אהרוני: "הילד קורא בסיפורים הללו מן העומק שלו, והמבוגר – מן העומק שלו". כי הסיפורים כפולי רובד הם, ומכוונים בעת ובעונה אחת אל שני העולמות כאחד".⁶⁶

⁶⁶ א. אהרוני, שלום עליכם, יום טוב שהופרה שמחתו, תרגום אריה אהרוני, תל-אביב: ספריית

ד.3: עד כמה מותאמים הסיפורים לילדים?

קיימים הבדלים בולטים בין דיעותיהם של מבקרים וחוקרים לגבי מידת ההתאמה של סיפורי שלום עליכם לילדים. נראה כי ההתייחסות לסוגיה זו עברה אבולוציה מתקופת פרסומם ועד ימינו אלה, בהתאם לשינויים המשמעותיים בתפיסת תקופת הילדות שחלו בדורות האחרונים. המבקרים הראשונים של שלום עליכם ראו את סיפורי כמתאימים לילדים יותר מהחוקרים של ימינו. לדעתו של י"ח ברנר, מנקודת המבט הספרותית סיפורי הילדים של שלום עליכם הינם:

... מתנה יקרה לספרותנו ולחוג קוראיה הלא-מבוגרים. זהו חומר קריאה מזין, מבריא, ממנו ילמד הילד הקורא דמיון שייסודתו בהררי-קודש, בהבנת חייו של האחר ובהשתתפות בצערו של האחר. ממנו ילמד יחס של בדיחות דעת בלי בדחנות, של היתול בלי זריקת-מרה, בלי כעס, של חיבה וטוב-לב, בלי כל כינויי-לוואי [...] "שלום עליכם" – "עליכם שלום"! אב רחמן ליתומיו ו"רבי קרוב" עליז. הוא מן הַרץ הַרצנהרץ מן "האיזמל" (נכתב בסיון תרע"ו 1916).⁶⁷

ניתן להבין מדבריו של ברנר (שפורסמו בתרע"ו), זמן קצר לאחר מותו של שלום עליכם) כי הוא רואה בשלום עליכם יוצר ספרות ילדים איכותית.

המבקר שמואל ניגר כותב:

צריך אדם שיהיה בנפשו משהו ילדותי כדי שיידע להידבר עם ילדים בפשטות מעין זו; צריך הוא לחוש בקרבו את הנער, כפי שהרגיש שלום עליכם, כדי לראות את ההבדל המכריע בין נער ויהודי מבוגר, שכבר נטל עליו גלות, עול תורה ומצוות, צער גידול בנים ודאגות פרנסה; צריך אדם לחוש בנפשו את הנער, כדי להציבו כניגוד, כמחאה לעומת היהודי הגלותי...⁶⁸

בהקדמה לסיפור "בוזי" ("שיר השירים") של שלום עליכם כתב המחנך והמבקר ח"ש קזן על שלום-עליכם סופר הילדים: "אויך די יידישע קינדער אין זינע ווערק – זינען קודם-כל קינדער, לעבעדיקע געזונטע קינדער" וגם: "דאָס קינד איז זיין באַליבסטער העלד". קזן ראה את שלום עליכם כגיבור הילדים בסיפוריו: "און שלום-עליכם איז אַליין געוואָרן דער העלד פֿון קינד [...] אַט איז דער, וואָס לאַכט נישט אָפּ פֿונעם קינד און קינדער-לעבן. ער, דער גרויסער הומאָריסט, דער קעניג פֿון יידישן געלעכטער, ס'איז באמת אַ מערקווירדיקע זאָך!".⁶⁹ (יש לציין שהדברים נכתבו במהדורה של סיפוריו שכוונה לילדים, וקזן, ככותב ההקדמה, רצה להציג את הסיפורים כמופנים אל ילדים).

קדיה מולדובסקי, שהיתה מורה ולימדה בבית ספר את סיפורי שלום עליכם טוענת (ב 1933) כי ילדים אומרים 'אמן' על סיפוריו של שלום עליכם. הוא הסופר אשר מביא לבתי הספר את ההנאה של אחדות פנימית עמוקה, של הבנה עדינה ועמוקה בין מורים לילדים, יצירותיו והמלים שלו הם חוטים מקשרים בין מורים לילדים, יוצרים ביניהם קירבה, משום ששלום עליכם עצמו קרוב ומשפחתי עם כולם והוא מוביל אותם באמצעות השפה וההומור שלו. ילדים מזדהים עם סיפוריו של שלום עליכם מכיוון שהוא כותב בהם על ילדים, על דברים שילדים עושים וחוויות שהם חווים. הם מזדהים עם סיפוריו מן הרגע הראשון, עם מאמציהם, הצלחותיהם וכישלונותיהם של גיבוריו. הם מזדהים עם תחושותיו הקשות של הילד ב"דאָס מעסערלי", בו

הפועלים, 1997, עמוד פתיחה.

⁶⁷ י.ח. ברנר, לשלום-עליכם, כל כתבי י.ח. ברנר, כרך שלישי, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשכ"ז, עמ' 107.

⁶⁸ ש. ניגר, שלום עליכם: עיונים ביצירותיו, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1960, עמ' 41.
⁶⁹ ח.ש. קאזדאן, "דער קינסטלער פֿון די קליינע דערוואַקסענע און גרויסע קליינוואַרג", הקדמה, שלום עליכם, בוזי און אַנדערע דערציילונגען, באַאַרבעט פֿאַר יוגנט: מ. רובינשטיין. וואַרשע: קינדער פרעסד, 1936, עמ' 4.

הילדים מלווים את הגיבור החל מנפילתו, הכאתו על חטא, טיהורו והתאוששותו. שלום עליכם מציב את הילדים כמעט תמיד בצד הצודק, אפילו כאשר הם חוטאים בעוולות קטנים. הסיפורים אינם זקוקים לפירוש והסבר. הם פשוטים וברורים לילדים. גם הם יכולים לדוג דגים או לשכב ולצפות על בוסתן ובו פירות נחשקים. גם הם פוחדים מן הכלב ומבעלת הבוסתן, ואין ביכולתם לעשות דבר. שלום עליכם גורם לקוראיו להצדיק את הגיבורים, וגם כאשר הם נכשלים ונופלים – הצחוק וההומור מצילים את המצב. תמיד מרחפת מעל גיבוריו אהבתו לילדים, הבנתו העמוקה את נשמתם, את תשוקותיהם ואת מאבקם המר עם המבוגרים.⁷⁰ סיפוריו של שלום עליכם, על פי מולודובסקי, הם לא רק חומר טוב להוראת בבתי ספר לילדים, הם גם יצירות בנות מוסר לבתי הספר העממיים למבוגרים.

גם י.י. טרונק טוען עוד ב 1937 (פְּדוֹר לאחר כתיבת המסה העיקרית של סיפורי הילדים) כי הסיפורים הם תעודה היסטורית, עדות תוססת לחיים בעיירה משום שקיימת זהות בינם לבין המציאות, אף שכבר בעת כתיבתם החלה מציאות זו לעבור שינוי רדיקלי.⁷¹

לעומת החוקרים הראשונים של כתבי שלום עליכם, טען בתחילת שנות הששים של המאה ה 20 דב סדן כי בעת כתיבתם היו הדברים מצבה לחיים שְׂדִמּוּתם איננה עוד. הסיפורים יכולים היו להיכתב רק בתקופה בה נכתבו, שכן הם דנים בחיים של ילדים יהודים בזמן הווה. אף שעלילותיהם בנויות מן הזיכרון ויש בהם מן הביוגרפיה האישית של שלום עליכם – קהל היעד שלהם הוא ילדים שחייהם דומים במידה רבה לחייהם של הילדים שבסיפורים, להוריהם ולמוריהם. חמישים שנה לאחר מכן הילדים האלה שכבר בגרו, הקימו משפחות והעמידו צאצאים – חייהם כבר אחרים לגמרי מאלה המתוארים בסיפורים. על פי דב סדן, איפוא, סיפורי שלום עליכם התאימו לילדים בתקופתו, אך ילדים בשנות הששים של המאה העשרים (הדברים נכתבו בתשכ"ב) לא יראו בהם טקסטים אטרקטיביים לקריאה.⁷²

חנא שמרוק מטיל גם הוא ספק לגבי התאמת הסיפורים לילדים; לטענתו בסיפור "דער זייגער" למשל קיימים יסודות מבעיתים אשר הוצאו על ידי שלום עליכם עצמו מן הנוסח העברי שהיה מיועד לילדים, ונראה כי בחלק מן הסיפורים קיים יסוד משותף אשר העמיד בעיה קשה בפני שלום עליכם. ב"דאָס מעסערל" על שני נוסחיו וגם ב"די פֿאַן" מתוארות חוויות טראומטיות מכאיבות ביותר שחווי הגיבורים הילדים, הן מסופרות עד לנקודת שיא של מחלה קשה כמעט עד מוות, לעתים תוך שימוש בנימה גרוטסקית מובהקת.⁷³

גם בסיפורים "לייג בעומר", "אַ פֿאַרשטערטער פּסח" וב"די ערב פּסחדיקע עמיגראַציע" חווה הילד המספר טראומה קשה, פיזית ונפשית, מה שמחזק את הספק בדבר התאמתם לקוראים ילדים. באופן ראשוני ניתן לומר, כפי שכבר צוין, כי הסיפורים פונים אל המבוגרים לא פחות מאשר אל הילדים, ומיועדים למקד את תשומת הלב ואת זווית הראיה שלהם בסבלם של הילדים, סבל הנגרם על ידי מבוגרים. קרוב לוודאי כי גם התפתחות מדע הפסיכולוגיה של ילדים תרם לשינוי ביחסם של החוקרים למידת התאמת הסיפורים לילדים. למעשה מתגלות כאן גם עמדות סמויות לגבי השאלה מהו חומר ראוי לספרות ילדים; האם מפיק ילד הנאה ותועלת מקריאה על סבלם של ילדים אחרים, בני גילו, במעמדו? זו שאלה שלא נלקחה בחשבון על ידי המבקרים הראשונים, ולמעשה הם לא פָּרְשוּ את הנחות היסוד שלהם אשר ראו את סיפורי שלום

⁷⁰ ק. מַאָלְדָּאוּסְקִי, "שלום עליכם פֿאַר קינדער", **ליטעראַרישע בלעטער**, נַינטער באַנד, 1933, ז' 824-825.

⁷¹ י.י. טרונק, **שלום עליכם: זיין וועזן און זינע ווערק**, וואַרשע: קולטור ליגע, 1937, ז' 322.

⁷² ד. סדן, **אבני מפתן**, כרך ראשון, תל אביב: הוצ' י.ל. פרץ, תשכ"ב, עמ' 31.

⁷³ ח. שמרוק, **עיריות וכרכים**, עמ' 180.

עליכם כמתאימים לילדים. עם זאת, לגבי דבריו של דב סדן כי הסיפורים אינם מתאימים לילדים חמישים שנה לאחר כתיבתם על ידי שלום עליכם - ניתן לראות צדדים נוספים לסוגיה זו. גם כיום, כחמישים וחמש שנה לאחר כתיבת דבריו, איכותם הספרותית של הסיפורים חוצה דורות ואופנות ספרותיות, ובתיווך נכון של מורים יכולים ילדים ליהנות מקריאתם וללמוד מהם על העולם היהודי שהיה קיים לפני השואה, להכיר את אוצרות התרבות היהודיים ואת הרקע ממנו צמחה ספרות הילדים של ימינו אנו.

יש לציין עם זאת כי הספק בעניין התאמתם של הסיפורים לילדים עלה כבר אצל שלום עליכם עצמו ואצל מקורביו, כפי שעולה מן ההתכתבות בינו לבין י"ד ברקוביץ' ב 1912 (עמ' 10 בעבודה זו). ברקוביץ' אף ביקש את הסכמת חותנו להתחיל ולעבד מחדש את הסיפורים "דאָס מעסערל", "דער זייגער", "אַ פֿאַרשטערטער פסח" ו"אויפֿן פֿידל", אף ששלושה מהם הופיעו בכרך **מעשיות פֿאַר יידישע קינדער** בהוצאה הראשונה של כתבי שלום עליכם מ 1903.⁷⁴

ד.4: מהו גילם של הילדים הנמענים ושל גיבורי הסיפורים ב"מעשיות פֿאַר יידישע קינדער"?

לדעתו של י"י טרונק גילו של הילד המספר הוא לרוב לא יותר משמונה עד תשע.⁷⁵ ניתן לראות דוגמא מפורשת לכך בסיפור "בצם קעניג אחשוורוש" בו מצוין כי הילד עומד להיות בן שמונה: "ביסט שוין, קיין עין-הרע, אַ היפש יינגעלע, קאַנסט גיין אַ ביסל גיכער! זאָגט די מאַמע. – אם ירצה השם, שבת-הגדול ווערסטו אַכט יאָר, ביז הונדערט און צוואַנציק" (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 55). בסיפור "ל"ג בעומר" לעומת זאת הילד ליפא בן שלום-אייזיק הוא כבר בר-מצווה. (שם, עמ' 105). בהנחה שיש מתאם בין גיל הילד המספר לבין גילם של הנמענים – נראה שאלה אינם אחידים. כך גם לדעתו של חנא שמרוק.⁷⁶ סיפור אשר נראה כי נועד עבור ילדים גדולים יותר הוא "אסתר" שנכתב ב 1910 (עליו מצוין "דערציילט לכבוד פורים") מתחיל המספר כך: "נישט קיין מעשה פֿונעם חדר, נישט פֿונעם רבין און נישט פֿון דער רביצין וויל איך אַנך דערציילן אָט דאָ. איך האָב אַנך שוין פֿון דעם גענוג מאָל דערציילט. אפשר וועט מיר זַן דערלויבט איצטיקס מאָל, לכבוד פורים, צו דערציילן אַנך אַ מעשה פֿון דעם רבינס טאַכטער אסתר!"⁷⁷ נראה כי סיפור זה מיועד לילדים בוגרים יותר מאלה שלהם הקריא שלום עליכם את הסיפור "די פֿאַן", כאלה המסתובבים בהקפות שמחת תורה עם דגל, אליהם הוא פונה בסגנון "קינדער!" סביר שהסיפור "אסתר", שעיקרו תסבוכת משפחתית ורומנטית, נכתב כאמור על ידי שלום עליכם לקהל של ילדים גדולים יותר, כאלה שכבר הכירו את סיפוריו על החדר, הרבי והרבנית. זאת למרות שבתקופתו של שלום עליכם המיון לקבוצות גיל שונות התבסס על גיל בר המצווה, לפניו או לאחריו, או על גיל ההצטרפות למעגל העבודה במשפחות של בעלי מלאכה. צורת הפניה אל קוראי "אסתר" מעידה גם על הניסיון הרב שצבר שלום עליכם בהפנייה ובהכוונה של הסיפורים ובמודעות לצורך בהתאמתם לגיל הילדים. לא קיים כאן פאתוס אלא סגנון רגוע, בוטח בעצמו, אשר כמעט מתייעץ עם קוראיו בדבר ה'מעשה' שיספר להם. השאלה בדבר גיל הנמען לסיפורים התעוררה גם לגבי סיפורי **מאָטל פייסע דעם חזני'ס**. עבור מי הם נועדו כאשר פורסמו ב 1907-1908? לאורך השנים הוכיחו עצמם הסיפורים כאהודים

⁷⁴ שם, עמ' 178.

⁷⁵ י.י. טרונק, עמ' 322.

⁷⁶ ח. שמרוק, **עשירות וכרכים**, עמ' 180.

⁷⁷ שלום עליכם, **מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 207.

ומוצלחים בקרב קוראים צעירים, אך ספק אם שלום עליכם ראה לנגד עיניו ילדים כאשר פרסם אותם. ייתכן אפילו שהתלבט בנושא גיל הנמען שלהם. לפני מלחמת העולם הראשונה המודעות לצורך בספרות ילדים ביידיש הייתה נמוכה מאוד ולמרות שהסיפורים פורסמו כמיועדים לילדים סבור מ. וינר כי הגרסאות שפורסמו בעיתונים (ולאחר מכן עברו שינויים כשעובדו לספרים) לא נכתבו עבור ילדים, ודאי שלא כנמען בלעדי. ב'קאטאלאָג פֿאַר פֿאַלקס און קינדער ביבליאָטעקן פֿון יודישע און העברעישע ביכער' אויסגאַבע פֿון דער חברה מפיצי השכלה, סט. פטרבורג 1913, מופיע **מאָטל פייסע דעם חזניס** של שלום עליכם החל משנת 1911 פעמיים: במדור למבוגרים בעמ' 14 ו 18 ובמדור לילדים בעמ' 38.⁷⁸

תרגומי ביאליק ורביצקי של שלושת סיפורי "מאָטל" הראשונים לעברית, בהם הושמטו קטעים שלא התאימו לדעתם לילדים – מצאו חן בעיני שלום עליכם. במהדורה שגובשה לספר הוא השמיט בעצמו קטעים בלתי מתאימים, כמו בכייה המר של האם לאחר מותו של האב והניסיון של הסובבים אותה להסותה משום האיסור לבכות בחג (שבועות) וכן סיפור מכירת חפצים מן הבית בגלל העוני הקשה, בעקבות מות האב.⁷⁹ מכאן שהתאמת הסיפורים לקוראים צעירים עמדה לנגד עיניו של שלום עליכם כאשר חזר ועיבד את הסיפורים להופעה בספר, לאחר פרסומם הראשוני בעיתון, וכך גם השתנתה אישיותו של מוטל בהתאמה לקוראים צעירים.

על פי מתן חרמוני מסרבים רוב החוקרים כיום לראות בסיפורי **מאָטל פייסע דעם חזניס** כמתאימים לילדים וכי הדרך בה הוא מספר את סיפור נטישת העיירה וההגירה לארצות הברית דרך עיניו של ילד הנה מכשיר סיפורי ופואטי המיועד לקריאה על ידי מבוגרים.⁸⁰ מוטל הוא מעין ילד רחוב, עזוב וחסר מעצורים, מה שהופך את חוויית ההגירה להווייה כמו אנרכיסטית. זאת בניגוד מוחלט לאופן הסנטימנטלי בו נהגו סופרים ועיתונאים באותם ימים לעסוק בחוויית ההגירה היהודית לאמריקה, דוגמת שלום אש בנובלה **קייין אַמעריקע**.⁸¹ עם זאת, אי אפשר להתעלם מן העובדה כי דורות של ילדים אפילו מתחת לגיל עשר קראו בהנאה את **מאָטל** ובהתאמות מסוימות שימשו הסיפורים גם טקסטים לבתי ספר. ניתן לומר, אם כן, כי ממש כמו ה'מעשיות פֿאַר יודישע קינדער' – גם **מאָטל פייסע דעם חזניס** היה מיועד לילדים ולמבוגרים כאחד. הדיכטומיה של קהל היעד יכולה להתפרש באופן בו עלילת הסיפור ממוענת לילדים, אולם המסר שלהם מכוון למבוגרים. בדיון על האבולוציה שעבר הסיפור "כפה אדומה" (עמ' 15 לעיל) צוין כי בתקופת המעבר בה התגבשה ספרות מיוחדת לילדים מקובל היה לכתוב סיפור תמים כביכול לילדים עם מסר סאטירי וביקרתי למבוגרים, ונראה כי שלום עליכם נהג בדרך דומה.

ד.5: זהות המספר וגילו, הפונקציה שלהם בסיפור

בתור מי פונה המספר אל הילדים?

משמעות השאלה לגבי זהותו וגילו הספרותי של המספר בסיפורים אינה חשובה כשלעצמה אלא ביחס למסר שרוצה המספר להעביר, שכן למבוגר המספר סיפור לילדים יש מטרות שונות מאלה של מספר ילד. כותב דן מירון:

⁷⁸ ח. שמרוק, "סיפורי מוטל בן החזן לשלום-עליכם: הסיטואציה האפית ותולדותיו של הספר", סימן קריאה 12-13, (1981), עמ' 317.

⁷⁹ שם, עמ' 320.

⁸⁰ מתן חרמוני, **שלום עליכם**, תל-אביב: סל תרבות ארצי, 2009, עמ' 51.

⁸¹ שלום אש, **קייין אַמעריקע**, ניו-יארק: פארווערטס, 1911, 118 זי.

קיימת אי בהירות בזהותו של המספר – האם מבוגר המספר מזיכרונות ילדותו כאנקדוטות ספרותיות מותאמות לילדים כדי לעורר בהם רצון לקרוא ולחבב עליהם את הספרות, האם זו ביקרת בונה של מבוגר הבאה להצביע על ליקויים במערכת החינוך של העיירה ברוסיה, האם זו הגשת 'חשבון', סוג של נקמת ילד, באמצעות דובר בוגר, נגד עולם המבוגרים (ההורים, הרבי בחדר) הקשה ולעתים אכזר שבו גדל?⁸²

ב "די פֶּאָן" המספר הוא הילד טופֶּלה טוֹטְרִיטו והסיפור, כזכור, מתחיל בפניה אל הילדים. האם המספר הוא ילד? למרות הפאתוס, פנייה שכזו של מספר ילד אל ילדים אינה נשמעת אמינה ביותר והיא נתפסת יותר כאמירה של הסופר המבוגר.

הקשר האינטימי שיוצר המספר עם הילדים באמצעות פניה ישירה אליהם אינו בהכרח סימן לכך ששלום עליכם ניסה ליצור דמות של מספר ילד.⁸³ לעתים מתברר כי המספר הוא מבוגר המעלה זיכרונות מילדותו שלו לקהל ילדים, כך מתברר למעשה מאחריתו של "די פֶּאָן" כי הסיפור מועלה מן הזיכרון. פנייתו של שלום עליכם אל הילדים בפרק האחרון היא ללא ספק של אדם מבוגר, בעל ניסיון חיים אשר סיפר את האירוע מזיכרונו :

איר ווייסט, קינדער, אַלע מעשיות האָבן אַ סוף און לאָזן זיך אויס אָדער פֶּריילעך, אָדער טרויעריק. יידישע מעשיות לאָזן זיך אויס, צום מיינסטן, טרויעריק. פֶּאַראַן ביי אונדז אַ ווערטל, אז אַ ייד, ובפרט אַן אַרעמאן, טאָר קיין הנאה ניט האָבן... [צווייטנס, זייט וויסן, אז אויפֿן אַנדערן יאָר האָב איך געהאַט אַ פֶּאָן נאָך אַ שענערע, מיט אַ שענערן שטעקן, מיט אַ שענערן עפל... (מעשיות פֶּאַר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 25).

סביר מאוד שתוכן מובאה זו פונה דווקא למבוגרים: "יידישע מעשיות לאָזן זיך אויס, צום מיינסטן, טרויעריק..."

בסיפור "צו דער סעודה" המסופר כמו האחרים בגוף ראשון, אם במהלך הסיפור עוד ניתן לחשוב כי הגיבור המספר הינו ילד, הרי שמסופו עולה כי המעשה המדובר התרחש שנים רבות קודם לכן ובעצם המספר הוא אדם מבוגר: "...און מער פֿון אַלע דעם פֿעטער הערץ – זאָל ער מיר מוחל זיין, ער איז שוין לאַנג אויף דער אמתער וועלט [...] און אויף דער מצבה שטייען אויסגעקריצט מיט גאָלדענע אותיות אַלע זענע מעלות" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 102). גם בסיפור "דאָס דריידלי" יש אפילו של אדם מבוגר אשר מאיר באור שונה את סיפורו של הילד (מעשיות פֶּאַר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 177-208).

במאָטל פייסע דעם חזנ'ס, קיימות גם כן אי התאמות בקטעים שונים של הסיפור שנכתבו על ידי המספר המוצג מבחינת גילו ומבחינת כינוי הגוף בו כתוב הסיפור. גם ביצירה זאת היה דרוש מיזוג של דובר ילד עם דובר בוגר או סופר הנזכר בילדותו וכך, אמנם, בחר שלום עליכם לבנות את סיפורו.⁸⁴ דברים המסופרים כביכול באופן ישיר על ידי ילד ומבוטאים ברמה הגבוהה מרמתו לפי גילו המסוים עשויים לייצר בעיה של אמינות. מבחינה זו סיפורו של שלום עליכם אינם ברורים תמיד ונעים בין מספר בן גיל אחד ומספר בן גיל אחר. מעניין שגם הוא עצמו התייחס לנושא זה; בניגוד לסיפורי טביה, בהם 'התחייב' שלום עליכם כי הוא מביא את דברי טביה "וואָרט בל וואָרט" הרי שבסיפורי מאָטל הוא ציין כאשר פרסם את הסיפור הראשון ב"דער אַמריקאָנער" את הדברים הבאים: "דערציילט לכבוד שבועות פֿון שלום עליכם" ובסיפור השני כבר שינה ל"איבערדערציילט פֿון שלום עליכם" ומן הסיפור השני ועד הסיפור האחרון ב 1916

⁸² ד. מירון, שלום עליכם – מסות משולבות, רמת גן: אגודת הסופרים העבריים בישראל, 1970, עמ' 16.

⁸³ חנא שמרוק, עיירות וכרכים, עמ' 179.

⁸⁴ ד. מירון, הצד האפל בצחוקו של שלום עליכם, עמ' 69.

הקדים שלום עליכם לסיפורים את תת הכותרת: "איבערגעגעבן פֿון שלום עליכם",⁸⁵ כלומר הוא אינו מתיימר להיות המספר המקורי, הוא רק "מביא" את הדברים "מפי אומרים".

כל אלה מעידים על עמימות אצל שלום עליכם עצמו ביחס לזהותו של המספר בכלל וב **מאַטל** בפרט. מצד אחד לא תמיד ברור למי הוא רוצה להפנות את הסיפור, מצד שני הוא יודע שאין שום אפשרות למסור סיפור של ילד 'מלה במלה' באמינות מתקבלת על הדעת, ומבין שלא יוכל לעצבו באופן קריא ומושך מכוח דבריו של ילד בלבד. הוא חש שלא יוכל לבטא בכך את כל המשמעויות וגם ליצור את ההומור שהוא רוצה ליצר בסיפורים, ומכאן חוסר ההכרעה המפורשת והערפול המאפיינים את סיפורי **מוטל** בכרך הראשון (ח. שמערוק, סיפורי מוטל, שם). ייתכן שזו הכרעה קשה לכל סופר ילדים המעמיד מספר או דובר ילד, לא כל שכן בתקופה בה רק החלה להיווצר ספרות לילדים בעברית וביידיש.

עניין נוסף לגבי זהות המספר, שלא מצאתי אליו התייחסות כלשהיא בדברים שנכתבו במחקר ובביקורת על שלום עליכם, עולה בסיפור "דער אתרוג".⁸⁶ הסיפור מתחיל כמונולוג של הילד לייבל (יחיד להוריו, כמו בסיפורים רבים של שלום עליכם) בו הוא מספר על כמיהתו של אביו ל'ארבעת המינים' משלו לחג הסוכות הקרב; במיוחד הוא חפץ באתרוג מהודר בו יוכל להתגאות בפני היהודים הגבירים בבית הכנסת. עם התקדמות העלילה עובר המספר כמה פעמים מגוף ראשון לשלישי ובחזרה במה שנראה כחוסר עקביות: פרק ב' (ל**כבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 23) למשל מתחיל בגוף ראשון: "מפן טאַטע, משה-יענקל דער נאמן...", אך בתחילת עמ' 24 הוא עובר לגוף שלישי: "איין מאָל פֿאַר ראש-השנה איז לייבל אָנגעקומען אויף אַזא מין שמועס צווישן טאַטע-מאמע." (בהמשך (עמ' 29) הוא שוב מדבר בגוף ראשון: "איך האָב מורא, דער משומד (דאָס מיינט מען מיך) זאָל זיך ניט דאָביווען צו דער שאַפֿע, חלילה, און נישט אָפּבייסן דעם פיטום פֿונעם אתרוג!..." ומיד אחר כך חוזר לגוף שלישי ושוב, בתחילת פרק ד' (עמ' 30) שב המספר לגוף ראשון: "אז איך האָב געלערנט אין חומש די סדרה פֿון בראשית, פֿלעגט איך מיר ניט איין מאָל טראַכטן..." ובפסקה האחרונה לאותו עמוד: "פֿון יענער מינוט אָן האָט זיך דער "פיטום פֿונעם אתרוג באַזעצט ביי לייבלען אין מח..."

מה משמעותם של מעברים אלה? האם הייתה לשלום עליכם כוונה כלשהיא בבחירתו "לנדוד" בין כינויי הגוף? האם יש לכך משמעות כלשהי? מתוכן הסיפור לא ניתן להסיק דבר בעניין זה. כל שאני יכולה לציין הוא את דבריו של שלום עליכם עצמו לגבי זהותו ככותב היצירה האוטוביוגרפית **פֿונעם יאַריד**:

עס איז שווערלעך פֿאַר אַ מענטשן, וואָס רעדט פֿון זיך אַליין, ער זאָל זיך קאָנען אויפֿהייבן צו אַזא מדרגה, אז ער זאָל בַשטיין קעגן דעם נסיון, ניט וועלן אויספֿענען זיך פֿאַרן פּובליקום, באַוויזן זיך פֿאַר אַ ווילן בחור, וואָס סע קומט אים אַ קניפּ אין בעקל. איך האָב צוליב דעם אויסגעקליבן אַ באַזונדערע פֿאַרעם אויטאָביאָגראַפֿיע: די פֿאַרעם פֿון אַ ראָמאַן, פֿון אַ ביאָגראַפֿישן ראָמאַן. עס וועט אויסקומען, אז איך וועל ריידן פֿון זיך זעלבסט, ווי פֿון אַ דריטער פּערזאָן. דאָס הייסט: איך, שלום עליכם דער שרַבער, וועל אַנז דערציילן די ריכטיקע ביאָגראַפֿיע פֿון שלום עליכם דעם מענטשן... (חלק ראשון, עמ' 17).

⁸⁵ ח. שמרוק, "סיפורי מוטל בן החזן לשלום-עליכם: הסיטואציה האפית ותולדותיו של הספר", עמ' 324.

⁸⁶ שלום עליכם, **לכבוד יום טוב**, חלק שני עמ' 21-38.

ההחלטה של שלום עליכם "להצטנע" ולכתוב את האוטוביוגרפיה שלו כרומן בגוף שלישי, על מנת שלא יצטייר כמי שמבקש לעצמו מחמאות מבטאת באופל מפורש מודעות לכינוי הגוף בו נכתבים הסיפורים, אך האם למעברים של המספר בין גוף ראשון לשלישי ב"דער אתרוג" יש משמעות כלשהי? ככל הנראה לא, אולם השאלה היא מדוע שלום עליכם בחר לכתוב כך? ואם הייתה זו טעות - מדוע היא לא תוקנה, על ידו או על ידי ברקוביץ'?

פרק ה: קולקטיב, אינדיבידואליזם וקונפליקט בסיפורי הילדים

בסיפורי הילדים של שלום עליכם חיים בכתריאליבקה גדולים וקטנים, אלה בצד אלה. בחברה מסורתית מקומות המפגש בין בני הגילאים השונים הם רבים, לא רק במשפחה אלא גם בחדר, בבית הכנסת, ברחוב, בשוק, בטיולי השבת ועוד. עיניו החדות והבוחנות של שלום עליכם מזהות קונפליקטים במציאות העיירה והוא מוביל אותם כרצונו.

שלום עליכם מגלה לילדים את עולם המבוגרים על כל גווניו. ראייה מבוגרת, מפוקחת, מעמיקה, חושפת את החולשות, הוא מעמיד את הקונפליקט בין הילד למבוגר בכל עוזו. ברוב הסיפורים עומד מול הילד הפרוטגוניסט מבוגר אנטגוניסט: הורים, דודים או דודות, שכנים, החייט, הרבי והרבנית.⁸⁷

י"י טרונק רואה בסיפורי הילדים של שלום עליכם קונפליקט בין שני קטבים – קולקטיב ואינדיבידואל.⁸⁸ המבוגרים בכתריאליבקה משתייכים אל קולקטיב יהודי היסטורי רב דורי, תרבותי וחברתי, אשר מטרתו, שאיפותיו ומאבקיו זהים ומשותפים לרובם באשר הם נלקחים מעולם המסורת היהודית. מגוון התכונות של היהודים המבוגרים מצומצם ביותר, המאפיינים האישיים שלהם אינם העיקר. ברוב הסיפורים ניתן למצוא את האב החולה והמשתעל המעיין בספרים כל העת ודורש מבנו לעשות כמוהו, את המלמד העני המכה את ילדי החדר ומתעמר בהם, את האם הטרודה בענייני הבית וגידול הילדים. כל אחד מיהודי כתריאליבקה מייצג פן אחר אבל טיפוסי של אותו קולקטיב. אף לא אחד מהם מייצג את מטענו האישי הפרטי אלא את חלקו ותפקידו בקולקטיב ההיסטורי. על פי טרונק דמויותיו הבוגרות של שלום עליכם אינן יכולות להתקיים אלא על רקע השתייכותן הקולקטיבית. הרקע ההיסטורי הרב דורי המשותף הוביל ליצירת אופי יהודי בעל תכונות חברתיות ומשפחתיות זהות, כך שמאפייניהן של הדמויות דומים. המגוון בין הסיטואציות ובין התקופות השונות דל והוא מתאר את הליבה – תחושת החיים הקולקטיבית. יהודי 'קולקטיבי' כזה גם אינו משתנה עם חילופי הדורות, ראו הסיפור "פסח מיט אַ קל וחומר", בו הסופר מבקר לקראת חג הפסח בעיירה שעזב לפני שנים רבות ופוגש את צאצאיהם של מי שהכיר בילדותו והם נראים, מתפרנסים ומדברים בדיוק כהוריהם לפנייהם.⁸⁹ החברה ממשיכה לשמר את אותם הכללים והמאפיינים; זאת היה חשוב לשלום עליכם להראות. טרונק קורא לקולקטיב זה 'מנחם-מנדל אבסטרקטי'.⁹⁰

גם שמואל ניגר מתייחס לכך – לדבריו אבטיפוס לדמויות קומיות רבות אצל שלום עליכם הוא מנחם-מנדל מיהופיץ, שהוא נציגם של העוסקים ב"לופטגעשעפֿטן" ושל תרבות חיים שלמה, של הקומיות היהודית הפרובינציאלית, של כתריאליבקה. חיי החוכא ואיטלולה, הפרנסות היהודיות, אלה המתחילות "לא רע בכלל", ומסתיימות לרוב במזל ביש, כמו אצל מנחם-מנדל.

⁸⁷ ג. ברגסון, עמ' 18-19.

⁸⁸ י.י. טרונק, עמ' 313-374.

⁸⁹ שלום עליכם, **לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 181-184.

⁹⁰ י.י. טרונק, עמ' 316.

אותן פרנסות המשתייכות יותר לפתולוגיה לאומית מאשר לכלכלה לאומית, מעלות לא רק תמונה קריקטורית של כתריאליבקה אלא גם של הפסיכולוגיה הפנימית אותה הצליח ללכוד שלום עליכם ביצירתו.⁹¹

על מנת להמשיך ולקיים את עצמו, אחת ממטרותיו של הקולקטיב היא לצרף אליו את דור הילדים בתהליכי סוציאליזציה וחינוך שיפורטו בהמשך. את הקולקטיב מייצגים כלפי הילד אביו ואימו, הרבי בחדר, אחים ואחיות, המשפחה המורחבת וכלל הציבור עימו הוא נפגש. דוגמא לקונפליקט זה הוא היהודי בן הדור המבוגר המאמן את הילד בן השמונה ומבקש לעשותו בן-אדם, יהודי קטן, בסיפור "בצם קעניג אחשוורוש". כאשר בזמן ההליכה לסעודת הפורים אצל הדוד הגביר מסתובב הילד על עקביו ורוצה להתבונן בשחקני ה'פורים-שפיל' העוברים על פניהם - נוזפים בו כולם בתגובה; האב, האם והרבי:

וואָס דרייסטו זיך, ווי אַ דזשטש אויפֿן קאַרעק? מאַכט צו מיר דער טאַטע בשעת מיר גייען אַלע אין איינעם צום זיידן רב מאיר און איך דערזע פֿון דער וועלט די "כאַליאַסטרע" [...]. ביסט שוין, קיין עין-הרע, אַ היפש יינגעלע, קאַנסט גיין אַ ביסל גיכער! זאָגט די מאַמע. – אַם-ירצה-השם, שבת הגדול ווערסטו אַכט יאָר, ביז הונדערט און צוואַנציק" [...]. גיי גיי! מאַכט צו מיר דער רבי איצע, מן מלאך-המוות, און דערלאַנגט מיר אַ שטורך פֿון הינטן" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 55).

הילדים לעומת המבוגרים מייצגים אינדיבידואליות, סקרנות והתעניינות בנושאים שונים, מאוויים אישיים, רגישויות והתנהגויות מגוונים. הילד שנולד כאינדיבידואליסט הוא נפש עצמאית, עדיין אינו מזדהה עם השתייכותו הדתית והקהילתית. הוא פועל בהתאם לאופיו המולד ולתכונותיו הייחודיות והילדיות, ואלה מוליכות אותו לפריצת המסגרת הקולקטיבית. בחייהם של הכתריאליבקים הקטנים פועם עדיין הרצון האינדיבידואלי אשר טרם נשלט בידי המהלך ההיסטורי-קולקטיבי היהודי; הילד נוהה אחר רחשי ליבו, נפשו יוצאת אל המרחבים הפתוחים, אל הכליזמרים, אל הפורים-שפילער, אל הצירוף, אל מעשיות שמספרים חבריו הקרובים (פֿונעם יאַריד, חלק ראשון, עמ' 28-35). הוא בעצם נמשך אל דברים המעשירים את הנפש, כאלה שהיישות היהודית הקולקטיבית בעיירה אינה מאפשרת להם להתקיים.

אי לכך, בין הילדים למבוגרים המשתייכים לקולקטיב מתנהל קונפליקט מר שאיננו רק פער דורות רגיל ונורמטיבי בין הורים לילדים. הילד נאבק בגורלו הקולקטיבי היהודי ובדמויות המייצגות אותו במלחמה מרה, עליה הוא משלם מחיר של עונשים גופניים ונפשיים קשים.⁹² הַעֲמָדָה דו-קוטבית זו של שני הצדדים הפועלים - הילד והמבוגר, הינה מאפיין של רבים מסיפורי ילדים בכלל, שכן ילד גדל בדרך כלל בסביבה בה יש ילדים נוספים וגם מבוגרים, וההיכרות שלו עם אלה וגם עם אלה הינה חלק אינטגרטיבי מתהליך הסוציאליזציה והחינוך הנורמטיבי שלו. אולם בסיפורי שלום עליכם לילדים, בהתחשב בתקופה בה הם נכתבו, בידיש, וּבְנַמְעֵנִים לסיפורים אלה (ראו פרק 'הנמען בסיפורי שלום עליכם לילדים') – יש הרבה יותר מסוציאליזציה נורמטיבית, בשל רגישותו הרבה של הסופר למציאות שמסביבו.

עם זאת, חיוניות החיים האינדיבידואלית שאינה קשורה לאורח החיים המסורתי מוכלת אצל ילדים בתודעתם הנפשית ביחד עם נפש יהודית קולקטיביסטית, נפש אשר נמצאת בהתנגדות גמורה לרצון האינדיבידואלי. אצל הילד עצמו הם נמצאים במתח מתמיד זה עם זה, ובדיוק במתח הזה מחפש שלום עליכם את המוטיבים בסיפורי הילדים שלו. הילדים מוצגים כמעמד

⁹¹ ש. ניגר, עמ' 50.

⁹² י. טרונק, עמ' 314.

שולי, מושפל, ולעתים הם מהווים שק חבטות לספיגת קוצר רוחם ויאושם של המבוגרים. הם אמנם מנסים באופן פתטי "להשתייך" אל הרוב, כמו בסיפורים "די פֶאָךְ" ו"דער אתרוג" אך תוך כך גם למרוד בו, להפר את חוקיו, לערער על סמכותו ("דער אתרוג", "דאָס מעסערל", "צו דער סעודה", "אויפֿן פֿידל"). בדרך כלל הם אינם מצליחים באף אחד משניהם – לא בהשתייכות ולא במרידה, משום שהם נציגיה החלשים ביותר של החברה וגם משום שהם בעצם מפנימים את הקודים הנורמטיביים שלה גם כשהיא רומסת אותם. משום כך הם פועלים "נגדה", אגב רגשות אשם, המתפרצים בכמה מן הסיפורים בצורת משבר נפשי ומחלה שיש בהם סכנת חיים ("דאָס מעסערל"). למרות זאת, מוצאים בסיפורי הילדים ביטויים חריפים של שנאה יוקדת כלפי ה"מערכת" החברתית-תרבותית-יהודית ואל נציגיה הסמכותיים (האב, הרבי). הילדותיות שלהם מאפשרת להם לחוות את שנאתם במלואה, על כל הפנטזיות ההרסניות המתלוות אליה, ללא הִדְחָקוֹת וללא רציונליזציות.⁹³ הילד ב"בפם קעניג אחשוורוש" מתלונן בינו לבין עצמו על נזיפותיהם של האב, האם והרבי: "איך לאָז אַרָפּ די אויגן אין דער בלאָטע און גיי גלפֿך מיט אַלע, פֿאַרטיִפֿט אין אומעטיקע מחשבות, טרויעריקע געדאַנקען: 'תמיד מיט אַלע גרויסע! שטענדיק מיטן רבין! ... אין דער פֿרי, און ביי נאַכט, און שבת, און יום טוב! ... רב איצעס רויטע נאָז מיט טאַבאַקע, אַנגעזונקען זאָל ער ווערן!'... (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 55) לרבי, שאין אפשרות להשתחרר מנוכחותו המתמדת, הוא מאחל את הגרוע ביותר.

על קונפליקטים אלה בונה שלום עליכם את כל המוטיבים בסיפורי הילדים שלו. בכל אחד-עשר הסיפורים הראשונים להם נוספה תת הכותרת **מעשה פֿאַר ייִדישע קינדער** מופיע קונפליקט בין הילד למבוגרים. כבר בסיפור הילדים הראשון שפרסם שלום עליכם, "דאָס מעסערל", מוצג הקונפליקט בין הילד למבוגרים שהוא קונפליקט בין האינדיבידואל לקולקטיב. הילד חושק באולר ואף מייצר לעצמו אולרים, אביו מחרים אותם ממנו ונוזף בו על שאינו פותח ספר. יתרה מכך – הילד נמצא בחדר בסביבה עוינת, אלימה ודורסנית אצל הרבי יודל "מלאך המוות" (בסיפורים אחרים ייקרא הרבי "מוטי גזלן" ושמות בעלי משמעות אכזרית דומה) שגם הוא מייצג את הקולקטיב, עימו ההורים משתפים פעולה עד לרגע שהילד נופל למשכב ונמצא בסכנת נפשות, והם חוששים שיאבדו אותו. בסיפור "די פֿאָךְ" הילד המגמגם קוֹפֿלה מקבל מכות מבני משפחתו בשל עילגותו, כאילו הוא יכול לתקנה אם רק ירצה או אם יכפו זאת עליו, ובחדר נועץ לו הרבי גזיר עץ בין שיניו ומצווה על הילדים לירוק לתוך פיו, אולי תהיה זו התרופה.

קונפליקטים בין הילד למשפחתו מוצגים גם בשני סיפורי פסח המופיעים בקבוצת הסיפורים הראשונה – "אַ פֿאַרשטערטער פסח" ו"די ערב פסחדיקע עמיגראַציע". בראשון מתעמת הילד עם אימו החסכנית כדי לקבל את מבוקשו, נעליים ובגדים לחג כפי שהוא חפץ, מכיוון שהיא דורשת מהחייט ומחסנדלר שיתקינו אותם גדולים מכפי מידתו וישמשו אותו שנים אחדות, ובסיפור השני הילד נהנה לנדוד בבית מחדר לחדר בזמן ההכנות לפסח בעוד האם והעוזרת מגרשות אותו ואת אביו בתוקפנות מן האזורים שכבר "כשרים לפסח", והם נודדים ביחד ממקום למקום. האָב הקודר סובל מהצורך להיטרד מתלמודו, הילד שמח ונהנה יותר ויותר מן היציאה מהשגרה ומן המעבר בין תחומי הבית השונים בהם הוא אינו מורשה לבקר בדרך כלל. בין כה וכה הוא גורם מפריע למבוגרים, אלא שהוא יודע להפוך זאת למשחק בעבור עצמו.

שני סיפורי בעלי החיים 'היהודים', "ראַבבטישק" ו"מתושלח", מציגים בעלי חיים כנועים, תלויים בזולתם, שאינם יכולים ואינם מעזים לעמוד על שלהם, ממש כמו ילדים, והסביבה מתעמרת

⁹³ ד. מירון, הצד האפל בצחוקו של שלום עליכם, עמ' 74-76.

בהם קשות. בכלב ראבציק מתעללים בני הבית עד שהוא מגורש, ואז מנדים אותו גם הכלבים בני מינו ותוקפים אותו כאשר הוא מנסה להשיג לעצמו מזון. ב"מתושלח" מציקים הילדים לסוס הזקן והחלש עד שהוא נופח את נשמתו. בשני המקרים הקונפליקט בא לידי ביטוי בהתנהגות האלימה והאכזרית של הסביבה אל הכלב והסוס, החלשים והתלותיים, סוג של מטפורה ליחס של הקולקטיב היהודי אל הילד, מכיוון שבשני המקרים החברה רוצה לכפות את רצונה וצרכיה על הקטן או החלש.

בסיפור "לי"ג בעומר" (וגם בסיפורי לי"ג בעומר האחרים) מיוצג הקונפליקט בין הקולקטיב לילד באמצעות יחסם של המלמדים לילדים, יחס של אלימות קשה, פיזית ונפשית. אפילו בסיפור "דער זייגער", בו הנושא המרכזי אינו הקונפליקט – האב כועס מאוד על הילד אשר ספר בשעה שתיים-עשרה שלושה-עשר צלולים של השעון. האפשרות שהשעון אינו פועל כהלכה מוציאה את האב מדעתו והוא שופך את זעמו על הילד:

עטלעכע מאָל ווען דער זייגער האָט געשלאָגן, האָב איך ליב געהאַט צו ציילן און דווקא אויף אַ קול: איינס... צוויי... דריי... זיבן... עלף... צוועלף... דרייצן... אוי, דרייצן! – דרייצן? – רופֿט דער טאַטע און צעלאַכט זיך. – ביסט אַ שיינער בעל-חשבון, קיין עין-הרע ניט! האָסט אַ מאָל געהערט זייגער דרייצן? – דרייצן, – זאָג איך, – ווי איך בין אַ ייד, אַז דרייצן! – דרייצן פעטש וועסטו פֿון מיר כאַפֿן! מאַכט דער טאַטע צו מיר מיט כעס. – זאָלסט דאָס אַנדערע מאָל נישט איבערחזון אַזא נאַרישקייט. גוי, אַ זייגער קאָן נישט שלאָגן קיין דרייצן! (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 69).

בסיפור אחר, "אויפֿן פֿידל", הקונפליקט המרכזי בין הילד לבין הוריו והקהילה מתקיים בגלל תשוקתו לנגן בכינור, אולם תיאור הסביבה שמחוץ לעיריה מציג אף הוא קונפליקט. בהליכתו של הנער אל צ'צ'יק הגוי כדי ללמוד ממנו לנגן בכינור הוא מתרשם עמוקות מן ההבדל בין הסביבה הלא יהודית שמחוץ לעיריה, הסביבה המוארת, הנעימה והמושכת (הוא חוזר פעמיים בפסקה אחת על התיאור המלבב) לבין האווירה בה חיים ילדים יהודים – בחדר, בדוחק, באבק, בצפיפות, ברעש:

טשעטשעק האָט געוויינט ווייט ווייט הינטער דער שטאָט, אין אַ קליין ווייט שטיבל, מיט קליינע פֿענצטערלעך, מיט געפֿאַרבטע לאַדן, מיט אַ גרינעם גאַרטן, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט פֿון דאָרט אַ סך הויכע געלע סאַנישקעס, און האָבן ווי גערופֿן מיך צו זיך: אַהער צו אונדז, בחורל! דא איז געראַם, דא איז פֿרע, דא איז ליכטיק, דא איז פֿריש, דא איז וואַרעם, דא איז גוט! עס גלוסט זיך לויפֿן, שפּרינגען, שרייען, זינגען; אַדער גאַר אַ וואַרף טון זיך אויף דער הוילער ערד, מיטן פנים אינעם גרינעם שמעקנדיקן גראַז ארצן. נאָר, אוי וויי, נישט פֿאַר אַפֿך, ייִדישע קינדער! (שם, עמ' 52-53).

ומנגד: "און נאָך יענעם עיפוש, מיט דער היץ, מיטן שטויב, וואָס אין שטאָט, און נאָך יענער ענגשאַפֿט, מיטן געשריי, מיטן טומל, וואָס אין חדר"...(שם, עמ' 53).

כאמור, כל אחד מבין אחד עשר הסיפורים הראשונים עוסק בקונפליקט שבין הילד בעל הנפש הייחודית (או בעל החיים המייצג תכונות של חולשה) לבין הקולקטיב. גם רוב הסיפורים האחרים שבכרך **מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער** (אם כי לא כולם) עוסקים בקונפליקטים כאלה, וכך גם חלק מן הסיפורים שבכרכים **לכבוד יום טוב**, ואין ספק כי שלום עליכם היטיב לחוש ולתאר את המציאות הממשית בעיירה היהודית הענייה הנאבקת על קיומה הפיסי והרוחני בקושי רב, אשר כופה על היחיד את זהותה ואטומה לסבלו.

בסיפור "צער בעלי-חיים" הקונפליקט הינו בין הילד הרגיש לסבלותיהם של בעלי חיים אל מול אדישותם של המבוגרים. רגשותיו נכמרים על הדגים השטים בקערת מים במטבח ומיועדים לבישול לסעודת החג, על החתול שקיבל מכות בגלל חשד שהוא גנב כבד ממשטח ההמלחה, על

כלב ששפכו עליו מים רותחים ואפילו על ילדה חולה שנרצחה בפוגרום ונאסר לבכות עליה. (שם, עמ' 193-200).

בסיפור "געצל" קיימת תבנית אחרת של קונפליקט, בין הילד החזק והמגושם גצל, אשר כיסיו מלאים בחג הפסח באגוזים, לבין חברת הילדים הנורמטיבים, אשר ביחד עם הרבי ואשתו מלגלים על הילד. בעימות שתחילתו רצונו של גצל להשתתף במשחק באגוזים עם הילדים ועשרה נערים גוברים עליו ומגרשים אותו ולאחר מכן, באין לו חבר שישחק עימו באגוזים – הוא משחק עם עצמו ובעצם מייצר פיצול אישיות קונפליקטואלי: האגוזים בכל אחד מכיסיו שייכים ביכול לילד אחר. הכיס הימני – של גצל, השמאלי – של גוי עצל, כפי שמכנה אותו הרבי (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 55-67).

גם בסיפור "צו דער סעודה" מוצג קונפליקט בין הקולקטיב היהודי הרב דורי לבין הילדים. הילד אינו מוכן לשתף פעולה עם העמדת הפנים של המבוגרים בסעודה החגיגית שעורך קרוב המשפחה העשיר, הגביר. כולם – הילדים והמבוגרים כאחד, מתעבים את הדוד קרץ, אבל המבוגרים מנסים ככל יכולתם לשאת חן בעיניו באשר בכך הם זוכים לנדיבותו, לעומת זאת הילד המספר אינו יכול להכיל את הסיטואציה המגוחכת ופורץ בצחוק בלתי נשלט וכל הילדים בעקבותיו. על מרידה זו בהעמדת הפנים הקולקטיבית הוא משלם מחיר גבוה במכות שהוא סופג מאימו.

(**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 102).

ב"דאָס דריידל" הקונפליקט מתקיים בין הילד לבין אימו וזיכרון האָב המת, אותו היא מייצגת כלפי הילד, והילד תוהה לגבי אביו:

לאָז ער מיר מוחל זײַן, דער טאַטע מײַנער, אויף יענער וועלט. איך האָב אים נישט געקאָנט פֿאַרשטיין, וואָס אז ער געווען פֿאַר אַ מענטש, וואָס וועדליק די מאַמע דערציילט זיך אָן פֿון אים, פֿלעגט ער כסדר אָדער לערנען אָדער דאָוונען? שוין זשע האָט אים קיין מאָל נישט געצויגן, ווי מיד, אין דרויסן אַרויס זומער אין דער פֿרי, בשעת די זון ברענט נאָך נישט אַזוי שטאַרק, הייבט ערשט אָן אַרויסטרעטן אויפֿן גרויסן הימל, שפּאַצירט מיט אַ גרויס אַנלעניש, ווי אַ פֿעריקער מלאַך אין אַ פֿעריקער קאַרטע מיט פֿעריקע פֿערד, וואָס ס׳איז אוממעגלעך צו קוקן זיי אין זייערע שטאַרק לויטערע, ברענענדיקע, גין-גאַלדענע פענימער? וואָס פֿאַר אַ טעם, פֿרעג איך אַנך, האָט אין אַזא געטלעכן פֿרימאַרגן דאָס וואָכעדיקע דאָוונען? [...] דעמאָלט ציט דאָס אַנך גאַר אַהין, אַראָפּ באַרג, צום טשך, צו יענעם שיינעם טשך, וואָס איז באַדעקט פֿון אויבן מיט גרינעם, און אַ מאַדנער ריח, אַ ריח פֿון שוויצבאָד, לאָזט זיך הערן פֿון דער ווייטן; דעמאָלט גלוסט זיך אַנך אויסטאָן זיך אויף דער גיך און אַרײַנשפּרינגען העכער האַלב אין דעם אַנגעוואַרעמטן וואַסער... (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 186).

כל מה שהילד אוהב, מה שכל ילד אוהב – להיות בחוץ וליהנות מחומה של שמש הבוקר, לקפוץ אל מי הנהר – לעומת אביו שיכסדר' רק למד והתפלל. המשפט "נישט פֿאַר אַנך, ייִדישע קינדער!" כמעט שמהדהד גם כאן, הפעם במובן המתייחס ל'יידישע קינדער' כאל יהודים בכלל (כפי שדנתי בפרק על הנמען).

הקוטביות בין המורשת הקולקטיבית הרב דורית לבין התשוקה הטבעית הילדית להנאות החיים של האינדיבידואל מנוגדת באופן דרמטי. צעדיהם הראשונים של בני הקהילה, בילדותם, מתנהלים באווירה ובסביבה של ישות יהודית קולקטיבית, אולם הילדים אינם מרגישים חלק ממנה, הם אינדיבידואליסטים כדרך הטבע. הם מגיעים אל החיים עם תכונות מובחנות, מאוויים וסקרנות בתחומים שונים – האחד מתאוה לאולר והשני לכינור, השלישי לבגדי חג אופנתיים והרביעי לחברתם של שחקני הפורים שפיל. גם אצל מבוגרים ניתן למצוא פה ושם מאוויים

ייחודיים, אולם הקונפליקט בין השאיפות של יחידים לבין אלה של הקולקטיב חזק בהרבה בסיפורי הילדים מאשר בסיפוריו של שלום עליכם על מבוגרים. ניתן לראות השפעה של הסופרים צ'רלס דיקנס ומרק טוויין על סיפוריו של שלום עליכם לילדים. בספרו של דיקנס "דייויד קופרפילד" מ-1849⁹⁴ מתוארות חוויות חיים קשות, בניסיון של הסופר לזעזע את מוסכמות הגורל של המעמד הנמוך, המנוצל, הקרבני, תוך תיאור התנכלות מכוונת של אנשים מרושעים אל הילד. בספרו של מרק טוויין "תום סווייר" מ-1876⁹⁵ לא המבוגר אלא הילד הוא זה שמעולל תעלולים וממרר את חיי המבוגרים. הוא מתאר את עלילותיו של תום סווייר כילד שובב, 'מזיק', הנוקם במבוגרים לא על יחס פוגע אלא על גזילת החופש שלו, מלגלג על העולם הבורגני אשר אינו מסוגל לדמיין ולחלום. טוענת רבקה רובין כי אצל שלום עליכם בסיפורי הילדים מוצגים שני קווים אלה ביחד, גורל טראגי ביחד עם עקשנות ופרובוקטיביות. ניתן למצוא אצלו מעט מן הטרגיות הדיקנסיות של הילד, אולם באופן מתון יותר וגם התעלולים מסוג אלה שמעולל מוטל או הילדים שבסיפורים אינם כה חמורים כמו אלה של תום סווייר.⁹⁶

פרק ו: הומור בסיפורי הילדים

הומור הוא יסוד המהווה בסיפורי-הילדים של שלום עליכם "גורם מהפך". הצהרתו של ילד שהתייתם מאביו "מיר איז גוט, איך בין אַ יתום" (מאָטל פייסע דעם חזנס, עמ' 15) מעלה חיוך והופכת את הסיפור מטראגי למשעשע, אף שאין בכוונתו להצחיק. ההתייחסות המפתיעה אל היתמות מאירה אותה מזווית שונה ומנחמת, מאפשרת לקורא לחייך במקום לבכות אפילו אם החיוך עצוב משהו, ובזה כוחה. גם אם ברור כי "מיר איז גוט, איך בין אַ יתום" נכתב על ידי מבוגר ולא באמת נאמר על ידי ילד – אין לכך חשיבות, שהרי בכך מתאפיין הילד, שתמימותו מאפשרת לקורא לראות נקודות האור ביתמות. ביטוי זה, על פי דן מירון, אינו אוקסימורון מתוחכם בלבד. זוהי המציאות הנפשית האפשרית של ילדים רבים בכתבי שלום-עליכם; ביטוי מתריס של הפוטנציאל המצוי במידה מסויימת בכולם. בסיפורי מאָטל פייסע דעם חזנס פורץ האנארכיזם היוקד של הילדים האלה כל גבול. מוטל שמח על חורבן ביתו, על נטישת העיירה על ידי רבים מתושביה שהיגרו לאמריקה. זיכרון אביו המת הוא לגביו כמעט רק זיכרון מפלצתי של זקנה, בלייה ומחלה ואילו מותו של האב מאפשר כל דבר "טוב": מרד בחינוך, ביטול תורה, פריצת גבולות האסור והמותר, ולבסוף עקירה לצמיתות מעולמה הפיסי והרוחני של העיירה אל עולם של מהגרים, המצטייר בעיני הילד ככאוס מענג שבסופו-הדמוקרטיה האמריקנית, אנרכיה בפרשנותו של מוטל. כל המכאובים שבהם כרוכה הפרידה מן העיירה נראים למוטל מעוררי צחוק וגיחוך (כמו עיניה האדומות של אמו והדמעות הגדולות המתגלגלות כאפונים על לחייה השמנות, הרועדות של השכנה פסיה).⁹⁷

⁹⁴ Charles Dickens, *David Copperfield*, London: Bradbury & Evans, 1850, 624 pp. מהדורה ראשונה, לא זכיתי לראותה.

⁹⁵ Mark Twain, *The Adventures of Tom Sawyer*, London: Chatto & Windus, 1876, 341 pp. מהדורה הראשונה, לא זכיתי לראותה.

⁹⁶ ר. רובין, "דער קליינער כתרייליק", *שריבער און ווערק*, וואַרשע-מאָסקווע: יידיש בוך, 1968, ז' 222.

⁹⁷ דן מירון, *הצד האפל בצחוקו של שלום עליכם*, עמ' 76.

שלום עליכם העיד על עצמו שאינו אוהב סיפורים עצובים: "איך וויל ניט אַזוי ווייט גריבלען זיך, ווייל איך האָב פֿאַנט טרויעריקע מעשיות, זיי מעגן זיין אפילו פֿון פֿאַרצייטן"⁹⁸. את חוסר אהדתו לעצב ועל חשיבותו של הצחוק בעיניו ניתן ללמוד גם ממכתבו לבתו ליאלי ולבעלה מיכאל קויפמן מ 21 בספטמבר 1915, לאחר שנודע לו מות בנו הבכור מישה בדנמרק. הוא מבקש מהם כי בבוא יומו: "און זאָל מײַן נאָמען דערמאָנט ווערן מיט געלעכטער, ניט מיט טרערן, צו מײַן יאָרצייט"⁹⁹. עם זאת, הצחוק שלו הוא צחוק מתוך דמע, לא מתוך שמחה, "אַ לאַכן מיט יאָטשערקעס". כך הוא כותב ליעקב דינזון:

איך וויינט און קלאָגט און גיסט, ווי אַ בערעזענע, און צום סוף לאַזט איך תמיד אויס מיט אַ זיס וואָרט, מיט אַ גוטער האַפֿענונג, און אז מען גייט אַוועק פֿון אַפֿן, איז מען אויפֿגעלייגט, אַ ביסל צעווייקט, אָבער צופרידן, גליקלעך אַנגעוואָרעמט, אויסגעגלעט און געטרייסט אויפֿן בעסטן אויפֿן. דערקעגן אָבער איך – כא-כא-כא און כי-כי-כי, לעבעדיק און פֿריילעך, און אַ ציפּ, אַ ריס, אַ שטאַך, אַ קוועל, און אַ מאָל אַ זיפֿץ, אַ קרעכץ, אַ טרער און ווידער – כא-כא-כא און אָבער כי-כי-כי, און ווי מען גייט אַרויס פֿון מיר, פֿילט מען זיך אַ ביסל, דאַכט מיר, דאַסיק...¹⁰⁰

רבים מסיפורי הילדים של שלום עליכם מבטאים גישה זו. התיאור של מה שהתרחש לאחר הנפילה מהסולם עם הראש כלפי מטה ב"די ערב פסחדיקע עמיגראַציע" מהווה דוגמא טובה:

וואָס ווייטער איז געווען – געדענק איך נישט. איך ווייס נאָר, אז פֿונעם פֿאַל האָב איך צוגעקרינקט נאָך דעם אַ היפש שטיקל ציט. איך בין, זאָגט מען, געווען גאָר פֿאַרביי. און, ווי איר זעט, בין איך געבליבן געזונט און שטאַרק, הלוואי ווייטער נישט ערגער, בלתי נאָר דער איינער שראָם, וואָס ביי מיר אויפֿן פנים, און וואָס דער אָטעם איז מיר געוואָרן פֿון דעמאָלט אָן קירצלעך, און וואָס אז איך רייך, פינטל איך מיט די אויגן עד היום הזה" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 31).

מה בסך הכל קרה? בעצם הכל בסדר, רק נותרה אצלו צלקת על פניו, קשה לו לנשום וכאשר הוא מדבר הוא ממצמץ בעין אחת, עד היום הזה... וכבר נאמר כאן כי הילדים בסיפורים אינם דמויות קומיות אלא מכמירות לב וכי החיוך שהם מעלים על פני הקורא נובע דווקא מתוך כאבם. למעשה נתרם ההומור בסיפורי הילדים במידה לא מועטה מן ההבדל בסגנונות השונים המופיעים בהם, כפי שצוין בפרק המבוא: זכרונות העבר מנוסחים באופן לירי ומעובד, לעומת תמונות המתרחשות בהווה שהם החוויה עצמה, המתוארים באופן ראשוני, מבוססים כביכול על תחושות בלתי מעובדות. הסיפור "דאָס מעסערל" מסופר על ידי מבוגר, כזיכרון מן העבר ובזמן עבר, ואילו הדיאלוגים היוצרים את הדרמה מנוסחים בזמן הווה. כך מספר המבוגר מן העבר: "שפעטער, אז איך האָב שוין געהאַלטן ביי "חומש מיט חיבור", האָב איך שוין גאהאַט כמעט איין אמתדיק מעסערל"... אך כשהוא מתאר דיאלוג, למשל - "זע נאָר, זע ווי ער האָט זיך דאָס אָביסל צעבלוטיקט, דער קדיש דזנער! שרצט דער טאַטע" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 10). "שרצט דער טאַטע", ולא "...האָט געשריגן דער טאַטע" וכך בכל הדיאלוגים. פרק השיא של הסיפור, משפט החדר שעורך הרבי לילד ברלה שגנב כסף מקופת הצדקה – כתוב כולו בזמן הווה, גם הדיאלוגים עצמם וגם קטעי הקישור שביניהם:

- וואָס שוויגסטו, דו שייגעץ איינער!... רופֿט זיך אָן דער רבי צו מיר מיט אָן אומגעריכטן פֿאַטש. – וואָס שוויגסטו, דו גויעץ? דו הערסט דאָך, אז אַלע זינגען. העלף זינגען מיט אַלע גלפֿך: "בערעלע דער ג-א-א-נב! בערעלע דער ג-א-א-נב!"

⁹⁸ נחמן מברסלב, שלום עליכם, צו זיין 80טן געבורטטאָג, ניו-יארק, קאָאָפּעראַטיווער פֿאַלקס פֿאַרלאַג פֿון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער רינג (1939), ז' 10.

⁹⁹ דאָס שלום עליכם בוך, עמ' 128.

¹⁰⁰ בריוו פֿון שלום עליכם, רעד' אברהם לייס, תל אביב: בית שלום-עליכם, י.ל. פרץ פֿאַרלאַג, תשנ"ה, ז' 475. מכתב מאוקטובר- נובמבר 1908.

עס ציטערן מיך הענט און פֿיס. עס קלאַפט מיר אַ צאָן אויף אַ צאָן. נאָר איך העלף זינגען :
 "בערעלע דער ג-א-א-נב! (שם, עמ' 23)

הדיאלוגים מנוסחים בצעקות, בניגון (הרבי בחדר) באופן חתרני ומפחיד, יש בהם משהו אנארכי, כמו במציאות. הזיכרונות לעומתם מנוסחים בשפה מליצית וסלחנית. אלו קטעי עבר והווה, ליריות ודרמה, שאינם משתלבים זה בזה; המעבר ביניהם אינו מנומק וחוסר שווי המשקל יוצר כשלעצמו חוסר סינכרוניזציה המתורגם לחוויית הומור.

הסיפור "די פֿאָן" מדגים גם הוא את השוני הסגנונותי. כך למשל מתואר בזמן עבר אירוע נשיאת משלוחי המנות בפורים וקבלת כספי התשר, ומיד בפרק שלאחריו מתואר בזמן הווה המאבק בין יצר הרע המנסה לשכנע את קופלה לבזבז הכסף ולרכוש לעצמו דברים, בעוד היצר הטוב מדבר על ליבו לחסוך את הכסף למטרה ראויה (מעשיות פֿאָר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 12-14). המעבר מידי, כמעט ללא גישור. ההבדלים אינם כה דרמטיים כמו ב"דאָס מעסערל", ויש לזכור כי חלפו כחמש עשרה שנים בין כתיבת שני הסיפורים, וגם כי "די פֿאָן" הוקרא לילדים בעוד ש"דאָס מעסערל" המקורי נכתב עבור מבוגרים.

להומור בסיפוריו של שלום עליכם לילדים התייחסו כמה ממבקרי:

"יח ברנר טוען כי בעוד שבסיפוריו על טביה ומנחם-מנדל הגיבורים 'מדברים בעד עצמם' ולא ניכרת יד הסופר המתווך שיצר אותם – בסיפורי הילדים 'יד המתווך באמצע': 'כאן, לפיכך, אין אותו ההומור שבי'מעשי-נסים', ברכת שלום עליכם, ההומור הנובע מאליו, ההומור הטבעי, [...] כי אם ההומור ממדרגה שניה: מכיוון, מעושה, יותר נכון: הרצאה סנטימנטלית-הומוריסטית של גדול, המספר על עולמם של הקטנים או המעלה עלילות מזכרונות ימי קטנותו."¹⁰¹ כלומר המרחק המובן מאליו שלום עליכם המבוגר מעולמם של גיבורי סיפוריו הוא זה שמייצר, לדעתו של ברנר, מכשול באותנטיות של ההומור שהוא מבטא בסיפוריו לילדים.

גם מאיר וינר, בהתייחסו להבדלים בין הומור למבוגרים והומור לילדים טוען כי ההומור של שלום עליכם בסיפורי הילדים אינו שמח לגמרי ודרגתו הקומית פחותה מאשר בסיפוריו למבוגרים. ביצירותיו למבוגרים חוסר ההיגיון בהתנהלות הדמויות מטריד ומעורר אי נחת אצל הקוראים, כמו אצל הגיבורים עצמם, אך בסיפורי הילדים מתרכז חוסר היגיון זה באופן משמעותי עקב מיעוט הידע של ילדים על טבעו והתנהלותו של העולם. לו היה המתרחש אצל הגיבור הילד קורה אצל מבוגר – התגובה היתה שונה. גישתו של הסופר, שהיא עוקצנית ואולי אף דוקרנית לעתים כלפי דמויות המבוגרים בסיפוריו, אינה תקפה כלפי הילדים, גם משום שהם עתידים לגדול, ללמוד, להבין. מצבם הילדי הוא זמני, חוסר הבנת המציאות הזה אצל הילד הוא שמעורר את ההזדהות ואף את התגובה המחויכת אצל הקורא. אצל הילדים יש עדינות, תמימות, חוסר ישע וחוסר אשמה; הם מעוררים יראת כבוד ונוגעים ללב ומשום כך הקומיות שלהם מקבלת גוון ייחודי.

מ. וינר טוען כי סיפורי הילדים הם מעין מְשָׁל על המבוגרים, ולא נדיר למצוא אצל סופרים העצמת תיאורים קומיים של מבוגרים באמצעות חדירה לתחום של קומיות ילדותית. ובאמת, כמעט כל דמויותיו הקומיות המבוגרות של שלום עליכם מבטאות תמימות ילדותית: טביה, החייט המכושף שמעון-אלי וגם מנחם-מנדל אינם רק מצחיקים ואומללים אלא גם תמימים

¹⁰¹ י.ח. ברנר, לשלום-עליכם, כל כתבי י.ח. ברנר, כרך שלישי, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשכ"ז, עמ' 107.

וחסרי אשמה. חלק מאשמת ה"לופטמענטשן" שלהם אפילו מוסר מעליהם ומושת על הסדר החברתי הלקוי אשר גורם להם להיות כאלה¹⁰² גם רבקה רובין מתייחסת לסוגיה זו. היא מכנה את ההומור של ש"ע בסיפורי הילדים "לירישער" ולא "קאָמישער", היא כותבת כי במכתבו של מקסים גורקי לשלום עליכם, לאחר שקרא את תרגומו של "דאָס מעסערל" לרוסית (בתוך כרך סיפורים בתרגום לרוסית של שלום עליכם "ילדי התחום"), הוא כינה את ההומור של שלום עליכם "האַרציקער, טרויעריקער הומאָר". גם בסיפורים המתחילים בחיך - הוא מתחלף במהירות לעצב ולדמעות, המשקפים בעצם את הטראגיות של כתריאליבקה. בסיפורי הילדים מטרתו היתה שונה מאשר בסיפורי למבוגרים - הוא רצה להראות את ה"פאָלקס-נשמה" הטהורה שאיננה מסתאבת בהשפעת הסביבה.¹⁰³

חוסר הידע והכרת המציאות אצל הילדים הנם טבעיים, ומשום כך התנהלותם פחות קומית; שלום עליכם מציג אותם בדרך רחומה יותר, פחות עוקצנית. ומאותן סיבות הסבל של הילדים, המוצג באופן קומי - מועצם פי כמה. תכנם וגם סיומם של הסיפורים הינם כמעט תמיד טראגיים. עשרה מאחד עשר הסיפורים הראשונים הם כאלה (יוצא מכלל זה הסיפור "חנוכה-געלט") ועוד סיפורים רבים אחרים, כפי שמתוארים בעבודה זו. וכל אלה, על פי וינר, מעצימים גם את הטראגיות שבחייהם של המבוגרים.

גם אם צודקים ברנר, וינר ורובין, משפט ספרותי אלמותי כ"מיר איז גוט, איך בין אַ יתום" זכור עד היום במידה רבה בזכות ההומור שבו. הזיכרון הברור מסיפוריו של שלום עליכם הוא ההומור שלהם, וייתכן שהומור זה הוא אחת הסיבות לכך שבניגוד לסופרים רבים וגדולים של תקופתו - סיפוריו צלחו את התמורות בדורות הספרותיים שחלפו.

פרק ז: עיצוב דמות הילד בסיפורי שלום עליכם

בניגוד לדמותו הקומית של טבֵּיָה אשר כמותה כבר נמצאו אצל סופרים שקדמו לו, כמו דמותו של מנדלי מוכר ספרים של ש"י אברמוביץ' - שונה המצב אצל שלום עליכם לגבי דימויים של ילדים. אברמוביץ' אינו מזכיר בכתביו ילדים אלא "יהודים קטנים" ומתייחס לילדות כאל עבר שנעלם: "הערשעלע איז געווען אַ פֿאַרשײט קינד, אַ לעבעדיקס, אַ רירעוודיקס [...] זען יוגנט איז פֿאַרגאַנגען געשווינד, אָפּגעבליט זיך, און ער איז קינדזשז גאַר געוואָרן אַ קליין ייִדל! דערשלאָגן, פֿאַרטראַכט, מיט אַ פֿאַרזאָרגט פנים און אַלע פֿאַסטעמקעס פֿון אַ גרויסן באַוואַבטן ייִדן. עס האָט אים נאָר געפֿעלט אַ בערדל".¹⁰⁴ הוא ראה ילדים יהודים כמבוגרים קטנים, מוכים וחסרי "עמוד שדרה", כל שחסר להם הוא זקן.

גם י"ל פרץ רואה רק את "בלאָסע, גרינע, געלע און אַנגעריסטע פנימלעך... זעלטן אַ געזונט בעקעלע, זעלטן אַ פֿריש פנימל!".¹⁰⁵ ספרו של יעקב דינזון, יאַסעלע, מתאר גם הוא ילד אומלל אשר נסיבות חייו מוליכות אותו מדחי אל דחי עד מותו הבלתי נמנע, כשהטרגדיה, הסבל והסוף המר מאפיינים את עלילתו כולה ועל כך בהמשך.

¹⁰² מ. ווינער, וועגן שאַלעם-אַלייכעמס הומאָר, מאַסקווע: מעלכע-פֿאַרלאַג "דער עמעס", 1941, ז"ז 64-65.

¹⁰³ ר. רובין, "דער קליינער כתריאליק", ז' 224.

¹⁰⁴ ש.י. אַבראַמאָביטש, ווינש-פֿינגערל, אַלע ווערק פֿון מענדעלע מוכר ספרים, 7טן באַנד, וואַרשא: פֿאַרלאַג "מענדעלע" תרע"ג, ז' 32.

¹⁰⁵ י.ל. פרץ, "לייג בעומר", אַלע ווערק פֿון י"ל פרץ, באַנד צוויי, ניו-יאָרק: ציק"א ביכער פֿאַרלאַג, 1947, ז' 344.

גם שלום עליכם עצמו בתחילת דרכו, ב"יאָסעלע סאַלאָווי" (1889) כתב "די ייִדישע ינגלעך, וואָס וואָקסן אויס און ווערן צייטיק פֿאַר דער צייט, פֿאַרטיקע יידעלעך"¹⁰⁶ אך במפנה המאה קיבלו אצלו ילדים לגיטימציה להיות ילדים, והוא כתב עליהם כפי שזכר את עצמו ואת חבריו כילדים וכפי שניתן לקרוא ביצירה האוטוביוגרפית פֿונעם יאַריד.

הילד המספר הוא הפרוטוגוניסט בסיפורי הילדים. אי לכך חשיבות מיוחדת למאפייניו, כיוון שהם עתידים לקבוע את זווית הראייה שממנה יוצגו הדברים, את האירועים שיבחר להדגיש, את רמת הלשון, את הרגש המבוטא בהם וכמובן את משמעות הסיפור. ואם כך, כיצד מעצב אותו שלום עליכם בסיפורים השונים? האם הוא ילד שובב? ממושמע? חזק? חלש? מכוער? יפה? נכה? האם קיים תיאור מראהו? לבושו? אילו מבין תכונות אפיו באות לידי ביטוי? כיצד? אילו מאכלים הוא אוהב? האם הוא יודע לקרוא? מיהם חבריו? בכל אלה מתאפיין לא רק הילד המספר, אלא בהצגתו מובלעת תפיסת עולמו של שלום עליכם לגבי ילדות יהודית ולגבי ילדות בכלל.

בפרקים אחרים של עבודה זו הוצגו האנטוגוניסטים שבסיפורים – האב, הרבי, האחים והאחיות המועטים ובחלק מן הסיפורים גם האם. אלה הדמויות שסבבו את הילד, קבעו את גורלו ואף היוו לרוב מוקדים של קונפליקט כנגדו. הם מהווים את הקוטב המנוגד לו בהתאם לתכונותיו; לכן ההתנגשות ביניהם נקבעת משילוב התכונות של שני הקטבים.

המאפיינים הייחודיים לפיהם עיצב שלום עליכם את דמות הילד המספר במעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, הם אלה שגרמו לו להיכנס לאותו קונפליקט. להלן כמה מן המאפיינים והתכונות של הילד כפי שעוצב על ידי שלום עליכם בסיפורי הילדים, בהם ניתן גם להיווכח שוב במה שדובר בו בפרק על הקונפליקט שבין הילד האינדיבידואליסט לקולקטיב היהודי:

ראשית יש לציין תופעה מעניינת ולא שכיחה בספרות ילדים, כי הילד המספר הוא לרוב נטול מראה והופעה חיצוניים. גם הילדים האחרים עליהם הוא מספר הם בדרך כלל נטולי תיאור של צורה ופנים, כביכול אין כל חשיבות למראה פניהם וגופם, וזהו ללא ספק סממן תרבותי משמעותי. ניתן לייחס זאת גם לעובדה כי אורח החיים השמרני היהודי דורש ומחייב לבוש המכסה את הגוף כולו, אצל גדולים כקטנים, עד כדי טשטוש צורת הגוף. קיימים מעט יוצאים מן הכלל בסיפורים, כמו מראהו המגושם של הילד המספר בסיפור "צו דער סעודה", שהוא זללן, בעל חוטם אדמוני וזב (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 92) וכך גם ב"דער אתרוג": "אויפֿן פנים בין איך רויט, די באַקן זיינען בלויילעך און די נאָז תמיד פֿאַרקאָועט, תמיד פֿול ווי אַן אויג" (שם, עמ' 23) או תיאור החבר היקר בעניע ב"דאָס דריידל": "געווען בעניע אַ פֿאַן בחורל, אַ פעמפיקעוואָטער, אַ ראַבעטיניער, מיט געלע שטעכעדיקע האָר, מיט ווייסע פעקע בעקלעך, מיט שיטערע ציינדלעך, און מיט מאָדנע רויטע בולבעוואָטע אייגעלעך, ווי ביי אַ פֿיש" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 179). מראה הילדים אותם הוא מתאר, בין אם אותו עצמו ובין אם את חברו – אינו מלבב כלל, אפילו דוחה, ובכל זאת הוא מתאר את חברו בניה "אַ פֿאַן בחורל". קשה להעריך מדוע בחר שלום עליכם בתיאורים בלתי מחמיאים שכאלה, הלא את חברו הטוב שמואליק ביצירה האוטוביוגרפית פֿונעם יאַריד הוא מתאר כ"חנעוודיק". אולי הוא ראה בתיאורים כאלה גורם משעשע עבור קוראיו? על כך בהמשך.

¹⁰⁶ שלום עליכם, "יאָסעלע סאַלאָווי", אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 21-22, ניו-יאָרק: שלום עליכם פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1925, ז' 101.

ז.1: דמיון ושוני בין עיצוב דמויות ילדים ומבוגרים בסיפורי שלום עליכם

חוקרי יצירתו של שלום עליכם נתנו דעתם על התופעה לפיה מתאר שלום עליכם את הילדים בסיפוריו ככתריאלבקאים קטנים. הם אינם שונים במידה רבה מן המבוגרים שלה, ויש חפיפה בהתנהגותם של הגדולים והקטנים. יש בכך מן החזרה אל התקופה שלפני ההכרה בייחודיותו של הילד שתוארה בתחילת עבודה זו (עמ' 9-14), לפיה לא היה קיימת אבחנה בין ילדים למבוגרים. שמואל ניגר רואה דמיון בדרך בה תיאר שלום עליכם את הילדים שבסיפוריו לתיאוריהם של מנחם-מנדל ואף טביה,¹⁰⁷ במיוחד הוא מציין את הדמיון בעדינות הפואטית בה מתאר שלום עליכם את טביה ואת הילדים בסיפוריו. זאת על אף שהילדים, בניגוד לטביה, אינם דמויות קומיות אלא להיפך, כפי שכבר צוין בפרק על ההומור - הן מכמירות לב. גם ההסתמכות החלקית על כתבי הקודש תוך שיבושים קומיים אצל ילדים מזכירה את טביה. גם רבקה רובין רואה דמיון בדרך הנוגעת ללב ובעצב השקט המבוטא בטביה וגם בסיפורי הילדים.¹⁰⁸

י"י טרונק טוען אף הוא כי הילדים בכתריאלבקה הם בעצם "אֶלטע קינדער" אולם בעוד שמבוגרים המתנהגים כילדים הינם מגוחכים, והוא אמנם מרבה לגחך עליהם בסיפוריו למבוגרים ולילדים – הרי שילדים המתנהגים כילדים - נוהגים בטבעיות¹⁰⁹. בסיפור "דער אורח" למשל מגיע אל בית המשפחה בערב פסח אורח מכובד, "אתרוג משובח", אשר מייצג את הדת, את המיתוס של קדושה יהודית ומרשים את בני הבית בסיפורו הדימוניים בלשון קודש, "בפתח"י", על המקום הנהדר ממנו הוא מגיע (ירושלים? השאלה נשאלת אולם לא ניתנת עליה תשובה). מילא שהילד המספר נִשְׁבָּה בסיפורו ומדמיין לעצמו כי הוא ממלא את כיסיו באבנים יקרות באותה ארץ מופלאה, אבל המבוגרים! גם הם נשבים בקסמו, הופכים למעריציו, והוא האורח – יסתלק באישון לילה עם כל דברי הערך שבבית וגם עם המשרתת... **(לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 105-115)**. עם זאת טרונק טוען גם כי במקרים רבים קיים בכתריאלבקה דווקא היפוך יוצרות בין ילדים למבוגרים: המבוגרים ב"קליינע מענטשעלעך" הם בעצם ילדים מגודלים, אינפנטילים במהותם, ולעומתם אצל ילדים ניתן למצוא בשלות יתר ובגרות, גם אם אינם תמיד אותנטיים. היפוך יוצרות זה הוא אלמנט חשוב בקשרים בין הילדים למבוגרים בסיפוריו. חוסר ההיגיון בחייו של מנחם-מנדל הבוגר יכול להתקבל על הדעת כאשר הוא עדיין נער רווק החי בכתריאלבקה, אולם חייו הבוגרים מתנהלים בסחרחרת של אירועים חסרי אחראיות ובגרות אשר מוטיבים ילדיים משמשים בהם בעירבוביה, והבחנה יסודית זו חודרת לעומק משמעותם של הסיפורים. לדוגמא, השיחה שמנהלים ילדים בבוקר ל"ג בעומר לגבי מאכלים ומשקאות מן הבית שהביאו לסעודה:

... דעם בראַנפֿן – דאָס האָט אים דער טאַטע געגעבן, און די צוויי פֿלעשלעך ווען האָט ער אַליין גענומען.
וואָס הייסט אַליין גענומען?
וואָס פֿאַרשטייסט דו נישט, גווישער קאַפּ? גענומען פֿון דער פֿאַליצע שטילערהייט, אז קיינער זאָל נישט זען.
סטאַטש! הייסט דאָך – עס געגנבעט!
חכם בלילה! נו, איז וואָס?
וואָס הייסט – איז וואָס? נו, - און "לא תגנוב!"
צוליב דער יום-טובדיקער סעודה, בהמה!

¹⁰⁷ שמואל ניגר, שלום עליכם, עיונים ביצירותיו, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד (תש"ד), עמ' 39.

¹⁰⁸ ר. רובין, עמ' 233.

¹⁰⁹ י"י טרונק, עמ' 313-317.

איז אַ מצוה גנבענען?
 אַוודאי! וואָס זאָגט איר אויף דעם חכם פֿון דער מה נשתנה?
 ווו שטייט עס?
 ער וויל, איר זאָלט אים זאָגן, ווו סע שטייט?
 זאָג אים, אז סע שטייט אין ספר פראַלניק.
 אין פרק "ויקח".
 דף למד בים-באם!
 ראש חודש קרעמעניץ,
 כא-כא-כא!
 שאַט, קינדער, מאַזעפע גייט! (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 140).

ספק אם אמנם התקיים שיח כזה, המסתמך באופן חלקי על המקורות, בקרב ילדים בני כעשר בכתיאליבקה או בעיירה יהודית כגון זו בה גדל שלום עליכם, וזרונקה. לפי טרונק, שיח זה אינו מבטא את המטען האינטלקטואלי האינדיבידואלי של ילדי העיירה אלא את יתר המודעות הקולקטיבית של גיבוריו, אותו ינקו ביחד עם חלב אימם. מנחם-מנדל של שלום עליכם הוא דמות קולקטיבית. כל אינדיווידואל בקולקטיב השלום-עלייכמי הזה, גדול או קטן – איננו יותר מאשר חלק מהדמות המשותפת הזו. בניגוד לדמויות כטביה ומנחם-מנדל אשר שלום עליכם מציג לפני הקורא כאנשים מבוגרים בעלי תכונות "מוגמרות", ללא תיאור הרקע מהם צמחו – הצגת הילדים ותיאורם הוא בעצם עדות ממשית לחייו של יהודי משלב מוקדם מאוד שלהם, מתחילתם. ההבדל בין סיפורי שלום עליכם למבוגרים וילדים משתקף, אפוא, בדמותה של האישיות השלום-עלייכמית המבוגרת ובתחושת החיים הקולקטיבית שלה, אשר ממנה הוא אינו יכול להשתחרר אף פעם, משום שהחיים אינם מאפשרים לו להשתחרר ממנה. היהודי הכתיאליבקאי מאבד במהלך התבגרותו, בתנאים החברתיים-היסטוריים הקשים, את תכונותיו הייחודיות אשר אפיינו אותו כילד פתוח לטבע, לאמנות ולמשחק, והופך לטיפוס היהודי ההיסטורי הקולקטיבי, השונה מאוד מן הילד. החוויה ההיסטורית-סוציאלית של הנפשות האינדיבידואליות הצעירות מנותבת באופן קבוע ליעד הסופי של האופי הקולקטיבי, תחושת האינדיבידואליות נחלשת והתחושה הקולקטיבית מתחזקת. המומנט הדרמטי בסיפורי הילדים נבנה על ידי שלום עליכם כאשר המבוגרים כבר שבויים בגורלם היהודי הקולקטיבי, כי אצלם הוא כבר הפך מחוסר ברירה לטבע שני.¹¹⁰

על פי שמואל ניגר שלום עליכם, שלא כמו מנדלי מוכר ספרים, י.ל. פרץ או יעקב דינזון (ראו גם בהמשך) יצר בסיפורי הילדים שלו סביבה אקלימית חדשה לחלוטין בתחום ספרות היידיש. הוא אינו מרחם על הילדים שבגרו טרם זמנם כמנדלי מוכר ספרים, אלא חש את האור הנובע מהם ופועם בליבם, הוא טובל בחיוניותם ובצחוקם הילדותי ומתרענן בהם, הוא רואה בחוסר הדאגה שלהם את השמחה והנחמה היחידים בחיים היהודיים. הם הכתיאליבקאים היחידים שאינם מתחכמים, אינם מתבדחים אך יכולים לצחוק מכל הלב, הם יכולים לשחק ולשמוח והוא, שלום עליכם, שמח וצוחק איתם.¹¹¹ כלומר סיפורי הילדים מהווים מעין התרפקות על מחוזות של תמימות, אמונה שלמה ואהבה בחיי היהודים בעיירה.

¹¹⁰ י.י. טרונק, עמ' 317.

¹¹¹ ש. ניגר, עמ' 39-40.

2.ז: יסודות באפיון הילדים

שלום עליכם מתאר ומתעד בסיפורי הילדים עולם חמרי אשר בתקופתו כבר החל להיעלם, ומכיוון שהוא אינו נוטה לטראגיות – הוא החיה את העולם ההוא באמצעות סיפורי הילדים, אשר משמשים בית לשנות הילדות.

בסיפורים הללו הילד הוא יצירתי, בעל דמיון ונבון כפיים. על פי המתואר בסיפורים "דאָס מעסערל" ו"אויפֿן פֿידל", בהם כמה הילד להשיג לעצמו חפץ נחשק; המספר ב"דאָס מעסערל" בונה לעצמו אולר פעמיים. תבונת הכפיים התמימה היא, איפוא, תכונה חיונית ורבת קסם בתנאי חיים שאינם מאפשרים מימוש משאלות בכסף.

בסיפור "אויפֿן פֿידל" השתוקק הילד לכינור מאז שעמד על דעתו. הוא נמשך אל הכליזמרים ורץ אחריהם לשמוע את נגינתם בכל הזדמנות, המוזיקה שהם ניגנו הסעירה את נפשו וריגשה אותו עד שהיה מסתובב כסהרורי לאחר שהקשיב להם והוא נדר כי יתהפך העולם – "עס מעג זיך קערן די וועלט" – יהיה לו כינור! (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 36). גם כאן עמד לו דמיונו וכושרו היצירתי והוא תכנן לבנות כינור מלְבִיד שיקלף מהספה הישנה שבבית ומדבק ושערות סוס שרכש בסחר חליפין מחברו מאיר. תכנית גרנדיוזית זו נפלה לטמיון כאשר במהלך ניסיונותיו היצירתיים התעורר אביו משנתו וכשראה מה עולל הילד לספה הכה אותו מכות נמרצות, עד כדי שהיה צורך לשפוך עליו מים קרים כדי להשיב את רוחו. הילד המוזיקלי המשיך בניסיונותיו ללמוד לנגן בכינור – הכישרון האמנותי בא איפוא לביטוי כביכול מתוך אילוץ, אך מעיד על טיבה של הילדות.

ב'מאָטל' מציג שלום עליכם כישרון אמנותי נוסף, מן הסתם כישרונו שלו – והוא הציור. הילד מוטל אהב לצייר דיוקנאות היתוליים וספג מנחת זרועו של אחיו אליה בשל ציוריו (מאָטל פּייסע דעם חזנס, עמ' 120).

גם אהבת הטבע מאפיינת את הילד, למעשה את כל הילדים עליהם כותב שלום עליכם. זו משיכה ותשוקה ראשונית המשלבת את כל החושים – שקיפות האור והצבע הירוק של המרחבים, תחושת קרירות המים בנחל, מגע הבוץ הרך של קרקעיתו ודגדוגם של בעלי החיים השורצים בה בכפות רגליו ב"דאָס דריידל", (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 188), ריחנותו של העשב, בושמם של העלים הירוקים וקולות ציוץ הציפרים ב"גולנים" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 154-155). היציאה אל השדות, אל המרחבים הפתוחים ואל היער מתוארת בכמה וכמה מן הסיפורים: "דאָס דריידל", "אויפֿן פֿידל", "גרינס אויף שבועות" וכמובן בסיפורי ל"ג בעומר. תיאורי הטבע, הגם שאינם עתירי דמיון – הינם מרגשים ומעוררים בקורא כמיהה וגעגועים לתחושות ראשוניות. אהבת הטבע היא חלק מעיצוב דימויו של הילד כתאב חיים; הוא עצמו הינו חלק מן הטבע, ואחד הקונפליקטים המרכזיים בין הילד לבין המבוגרים מתקיים על רקע זה. באיפיון זה חושף שלום עליכם לא רק את רגישותו לטיבה של ילדות את גם את כמיהתו לכך שהילד היהודי יצא אל הטבע מן העיירה הסגורה, החוסמת את הדרך אל עולם הצומח, החי והיופי.

בסיפור "דרש קעפעלעך" בו מתוארים שלושה ילדים המתגוררים בחלל מצומצם, בבית דירות גדול בעיר תעשייתית (בכך הסיפור יוצא דופן), אהבת הטבע יכולה לבוא לידי ביטוי רק בקושי רב; הילדים אינם מכירים כלל את העולם מחוץ לבית:

דרש יונגע, שיינע, פֿרעכטיקע קעפעלעך פֿון דרש אָרעמע, נאָקעטע, באַרוועסע ייִדישע קינדער [...] אַלע דרש זשענען געבוירן און געוואַקסן אויף איין אָרט – צווישן וואַנט און צווישן אווון [...] געבוירן און אויפֿגעצויגן געוואָרן אין דער גרויסער שטאָט, האָבן אַלע דרש קינדער קיין

מאָל נאָך נישט געהאַט קיין געלעגנהייט צו זען פֿאַר זיך לעבעדיקערהייט נישט קיין עוף,
נישט קיין חיה, נישט קיין בהמה... (לכבוד יום טוב, חלק שני, ז' 142-143).

וכאשר מבקשים הילדים "אין דרויסן! צום ליכט!" פירוש הדבר "צום פֿענצטער!" אל החלון! ולא אל המרחבים שמחוץ לעיירה כבסיפוריו האחרים של שלום עליכם. ברחוב שלהם בכרך התעשייתי יש בניינים גדולים, אפורים, בעלי ארובות גבוהות מהן מיתמר עשן. מה נותר לילדים הסגורים בבית? לנסות ולהתבונן החוצה דרך החלון. כל שרואים דרכו הוא את קיר הבניין שממול. קיר גדול, רחב, אפור, רטוב תמיד, גם בקיץ. מדי פעם כאשר השמש זורחת מאירים קרניה את הקיר שממול ורצועת תכלת צרה מבצבצת מעל, ואז נאבקים שלושת הילדים זה עם זה על מקומם ליד החלון, מותחים למעלה את ראשיהם כדי להציץ ולחזות במועט שבמועט מן הטבע החסר להם כל כך.

אותה רצועה צרה של תכלת היא שמים, כך אומר לשני אחיו הקטנים אַברמצי'ק. הוא, אברמצי'ק, הבכור מבין הילדים – לומד בחדר אשר נמצא גם הוא באותו בית הדירות הגדול, שם הוא שומע על העולם הגדול וחולק עם אחיו את ידיעותיו. הוא כמובן לא ראה אלא שמע ממי ששמע בעצמו... דומה הדבר ל"משל המערה" של אפלטון, המספר על האסירים האזוקים היושבים בגבם אל פתח המערה ואת הצללים המרצדים על כתלי המערה הם מפרשים כמראות העולם החיצון. אולם בחוסר הידע האמיתי על הטבע אין כדי למנוע מהילדים לרצות בו ולהשתוקק אליו. אפילו בסביבה אפורה ומדכאת עד ייאוש שכזו מתרגשים הילדים מכל פיסת טבע הנגלית לעיניהם מבעד לחלון הקטן, אפילו אם היא רק מעט קרני שמש החודרות לעתים נדירות אל בין הבניינים ומאירות רצועת תכלת צרה מלמעלה, אפילו אם היא רק ציפור אנקור אפורה המתעופפת מדי פעם בין קירות הבניינים הגבוהים. אפילו כאשר האב מביא הביתה מן השוק עשב ירוק לחג השבועות והילדים מתנפלים עליו ושואפים אל קרבם את ניחוחו הטרי, מחבקים ומנשקים אותו ומתפלאים אילו דברים נפלאים אפשר לקנות בשוק, אפילו ירק!

המשיכה לטבע היא פנימית אצל הילדים, אינהרנטית, מגלמת את אהבת החיים, היופי, הצבע והחופש; הסביבה האפורה וחסרת הגירויים אינה יכולה לדכא אותה. מכל סיפוריו של שלום עליכם בהם מתוארת אהבת טבע אצל ילדים זהו לדעתי הסיפור מכמיר הלב ביותר, שכן המועט כל כך כפירורים מזעריים של טבע משמח כל כך את הילדים ומעיד יותר מכל על הצורך הראשוני הנואש של ילדים להיות עמו בקשר. אפילו אם הם לא ראו אותו כלל – הם נמשכים אליו ואוהבים את ייצוגיו, מתרפקים על העשב הירוק הריחני שמביא להם אבא מן השוק לכבוד חג השבועות. שהרי זה אינו רק "אביזר" דתי אלא טבע חי וחיוני שהדת מאפשרת להכניסו הבית ולחוש בו. הזיקה אל הטבע היא מוטיב רומנטי מובהק, המקשר את שלום עליכם אל רוסו, בעקיפין כמובן. בראיית הילדים הוא מגלה כאן פן רומנטי מובהק יותר מאשר ביתר יצירתו.

היבט אחר של אהבה אל הטבע הוא החמלה והרחמים על בעלי חיים. בסיפור "צער בעלי חיים" (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 193-200) מזדהה הגיבור עם כל בעלי החיים שבסביבתו במיוחד מכיוון שכולם סובלים בדרך זו או אחרת מידי בני-האדם: דגים השוחים בקערת מים לקראת בישולם לארוחת החג, תרנגול שהובא לשחיטה אצל השוחט שהוא אביו של החבר פיני, החתולה "חנה-לאה די רביצין" שזכתה להצלפות בשל חשד שווא והכלב סירקו (עליו כותב שלום עליכם גם בַּפֿונעם יאַריז) אשר שפכו עליו מים רותחים כדי לסלקו מן המטבח. הוא מספר גם על שני גוזלים חסרי ישע אשר הופלו על הארץ על ידי 'שקצים' שקלעו בהן אבנים ולאחר שנפלו הם לקחו את הצפרים הפצועות וחבטו את ראשיהן בגזע עץ כשם שחובטים

הושענות, עד שיצאה נשמתן (גם בסיפור "אָ פסח אין דאָרף" מסופר קצרות על החבר פדקה הגוי אשר מתגאה בפני הילד היהודי פייטל כי הרג גוזל. **לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 172). אפילו צפרדעים שהוא 'דג' בנחל ואין בהן כל תועלת הן 'צער בעלי חיים' והוא משליכן בחזרה למים (**מאָטל**, עמ' 16).

המושג 'צער בעלי חיים' בעיני הגיבור אינו רק עניין אנושי אלא גם ציווי מן התורה, ומי שאינו מקיימו אינו ראוי להיקרא יהודי. כך הוא אומר לחברו, בנו של השוחט:

" - פיניע! דען טאַטע איז אַ גוי! - זאָג איך צו מען חבר.

- מיט וואָס איז ער אַ גוי?

- נישטאָ בַּז אים קיין 'צער בעלי חיים'!"

(**מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 195).

הילד רואה במי שאינו חומל על בעלי חיים גם את מי שחיי אדם אינם נחשבים בעיניו, על פי השגתו. הוא מספר על התינוקות המשותקת פֿרָלֶה אשר הושלכה בפוגרום מעליית הגג כשראשה למטה ונהרגה, והשכנות - כולל אימו שלו - נוזפות בקרייניָה, אמה של התינוקת, על שהיא ממשיכה לבכות ואינה מסוגלת לשכוח את בֶּתָה: "מע טאָר נישט וויינען, זאָגט די מאַמע. מע טאָר נישט זינדיקן. מע דאָרף פֿאַרגעסן... פֿאַרגעסן..." עוד על הקבלה בין צער בעלי חיים ובין צער על חסרי ישע אנושיים נמצא בסיפור "באַשעפֿעניש", המתחיל גם הוא בתיאור גוזל פצוע שמצאו הילדים בדרכם הביתה מן החדר, גוזל שנפל מן העץ, ורחמי הילדים נכמרים עליו. בעודם מתלבטים מה לעשות בו הוא נופח את נשמתו והילדים, כמחווה של כבוד ליצור החף מכל רע מביאים אותו לקבורה ואף מעניקים לו שם מכובד - בלק בן-ציפור. זאת בניגוד לילדה הנכה והחולה גיבורת הסיפור, שאינה זוכה ליחס חומל ומכבד מסביבתה ואפילו לא זכתה להיקרא בסיפור בשם אלא רק בכינוי "באַשעפֿעניש" - יצור (**מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 173-189). וזהו בעצם לב העניין. צער בעלי חיים הוא קודם כל צער על בני אדם, על ילדים, על חריגים. אלה כמו אלה הנם חסרי ישע, ראויים לרחמים ולחמלה, מה שהקולקטיב המבוגר ואטום הלב של כתריאליבקה אינו יודע להעניק.

גם בפרק הסיום של **פֿונעם יאַריד** מתייחס שלום עליכם לנושא זה:

ווי ווייט פֿאַרדאָרבן און שלעכט דערצויגן מיר זענען ניט געווען, איז דער געפֿיל פֿון צער בעלי-חיים געווען בַּז מיר אַזוי גרויס, אז אַ קראַנק פֿערד האָט מיך געקרענקט (זע "מותושלח"), אַ הונט מיט איין איבערגעבראַכענעס פֿוס האָט אַרויסגערופֿן ביי מיר טרערן (זע "ראַבטשיק") און אפילו אַ קאַץ, וואָס איז גאָר אַ טמא, אַ שרץ, איז ביי מיר געווען טייער און ליב. און פֿון קראַנקע אַרעמע קינדער שמועסט מען ניט (זע "באַשעפֿעניש"). ("יצו מען ביאַגראַפֿיע", **פֿונעם יאַריד**, חלק שני, עמ' 276-277). 112.

3.ז: תעלולי ילדים

"אַלע קינדער האָבן איין נשמה, און אַ קונדס איז ער געווען מיט אַלעמען". (דאָס דריידל, **מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער**, חלק שני, עמ' 188).

שובבות ותעלולים הינם כמעט אקסיומה בסיפורי הילדים. ילדים הם תמיד שובבים, אפילו הרבי מאַזעפע בסיפור "גזלנים" היה פעם ילד שובב, כך הוא מספר לתלמידיו בליג בעומר כאשר הם יוצאים ביחד לטיול: "הא? וואָס שווינגט איר? - מאַכט צו אונדז דער רבי. זאָגט עפעס אַ גוטע זאַך, זינגט עפעס אַ לידל. הא? איך בין אויך געווען אַ מאַל אַ יינגל אַ קונדס, ווי איר, כע-כע, אויך געהאַט אַ רבין, ווי איר, כע-כע..." (**לכבוד יום-טוב**, חלק שני, עמ' 154) חלק מן התעלולים

¹¹² למעשה נכתב פרק זה כמכתב של שלום עליכם ליי"ח רבניצקי ב 1908.

שמעוללים הילדים בסיפורי שלום עליכם הם מעשי משובה של ילדים בעלי דמיון וחסרי גבולות, חלקם הם בעצם מחאה נגד המבוגרים הקובעים ומנווטים את גורל הילדים, ולעתים אף מעשי נקמה. זוהי טיבה של ילדות, שהשובבות שבה היא עדות לחיים שעדיין לא רוסנו. בסיפור "דאָס דריידל" מתאר שלום עליכם מעשי קונדס שילדים נוהגים לבצע:

...גלפך מיט אַלעמען ליב געהאַט אַ שקאַצערע, גלפך מיט אַלעמען ליב געהאַט אַ שטיף טאָן: אַנטאָן דעם קהלשן צאַפּ אויף די הערנער אַ שטרעמל פֿון דער רביצינס וויכעטש, וואָס זי שמירט מיט אים די ערד, און לאָזן אים איבער דער שטאַט; אָנהענגען דער קאַץ אַ פּאַפּירענע שלאַנג אויפֿן וויידל, זי זאָל לויפֿן משוגענערונג און ברעכן טעפּ אויף וואָס די וועלט שטייט. אויפֿהענגען אַ שלאס אויף דער וועבערשער שול פֿרעטיק-צו-נאַכטס פֿון דרויסן, מע זאָל נאָך דעם די וועבער דאַרפֿן ראַטעווען פֿון חלשות; צושלאָגן דעם רבינס פּאַנטאַפֿל צו דער ערד מיט טשוועקעס, אָדער צוחתמענען אים מיט טריוואַקס די באַרד צום טיש בשעת ער שלאָפֿט, און לאָזן ער פּרוּווּן אויפֿשטיין, וכדומה. (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 188)

ביושו של הרבי בפני הילדים ובפני הקהילה איננה רק פועל יוצא של השובבות הטבעית שבבסיס התעלולים. יש בו גם משום פגיעה בסדר החברתי המקובל, ויש לכך משמעות מבחינת הקונפליקט בין הילדים לרבי, כפי שצוין קודם לכן. אפילו העונשים הכבדים שהוטלו על מחוללי התעלולים הללו אינם מצליחים להרתיע את הילדים מלבצעם, ובעצם מהווים עילה להמשך להתעמרותם של המבוגרים בהם באמצעות מכות והשפלות. לעתים ההורים אפילו מבקשים ומעודדים את הרבי בחדר שישלים את אשר הם החלו בבית, שכן לענישה בחדר יש מימד נוסף של השפלה בפני הילדים האחרים. כך בסיום הסיפור "ביים קעניג אחשוורוש", כאשר האב והרבי הגיעו לביתו של "אחשוורוש" – קאפּל החייט:

איר זעט דען נישט, אז ס'איז שיכורים? - זאָגט דער טאַטע אויסער זיך פֿון כעס און נעמט מיך אָן ביי דער האַנט אַזוי שטאַרק, אַז ס'טוט מיר וויי [...]. דאָס - זאָגט ער - איז ערשט אָן אויפֿגאַב. דען פסק וועסטו ערשט האָבן אין דער היים פֿונעם רביין (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני עמ' 70).

האב מסמיך אפוא את הרבי להעניש את הילד:

איך גיב אייך אים איבער אויף אנערע הענט! איר זאָלט אים קאַטעווען וויפֿל עס וועט נאָך אין אים אריין! בלוט זאָל גיין! אַזא בחורל פֿון כמעט דאָס ניינטע יאָר! ער זאָל געדענקען ווי אַזוי נאַכצולויפֿן פורים-שפילער קאָמעדיאַנטשיקעס, שלעפּערס, פֿאַרשטערן אַלעמען דעם יום-טובּ!... (שם, שם).

קיצוני יותר הוא המעשה שמעוללת חבורת הילדים לרבי מאַזעפע בסיפור "גזלנים", כנקמה על התעמרותו בהם. הילדים יוצאים עם הרבי לטיול אל היער לכבוד ל"ג בעומר. בעת שהרבי, אשר היטיב ליבו ביין ובמאכלים שהביאו הילדים, שוכב מתחת לעץ ונרדם – זו ההזדמנות שלהם לנקום בו. הם קושרים אותו בחגורת הקפוטת שלו אל העץ, צועקים "גזלנים, גזלנים!" ובורחים לנפשם, הרבי מתעורר בבהלה ועובר עינוי של פחד וחרדה מבלי שיוכל להשתחרר. הטראומה מפילה אותו למשכב למשך ששה שבועות, וכשחוזר ללמד בחדר הוא כבר איננו כשהיה (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 156-157). הנקמה הייתה מוצדקת בעיקרה, שכן הרבי משפיל ומכה את הילדים ללא קשר לאשמה כלשהיא: "פֿאַר דער מינדסטער זאָך, שולדיק, נישט שולדיק, איז ביי אים איין משפט: לייג זיך!" הרבי אינו דמות להערכה, לחיקוי, לכבוד אלא לפחד ולתיעוב כפי שכבר הוזכר בדיאלוג בין הילדים בעמ' 44 בעבודה זו. מחלתו של הרבי מביאה את הילדים להתבייש במעשהם, להרגיש נבוכים ואשמים ולהתפלל לשלומם, אך צער אמיתי אינו ניכר.

לעתים התעלולים אינם מתוכננים מראש אולם הם מתגלגלים והופכים למעשה נקמה, כמו החורבן וההרס שזרע הילד בסיפור "גרינס אויף שבועות" בגן הירק של הגוי אוקרים:

דער טאָג איז געווען אַזוי וואַרעם, די זון אַזוי שיין, דער הימל אַזוי לויטער, דאָס פֿעלד אַזוי גרין, דאָס גראַז אַזוי פֿריש, און אויפֿן האַרצן איז מיר געווען אַזוי גרינג, און אויף דער נשמה אַזוי גוט, אז איך האָב גאָר פֿאַרגעסן, אז איך בין דאָ אַ ווילד-פֿרעמדער און אז איך בין אַרויסגעקומען אַהער צו אַנרײַסן גרינס אויף שבועות [...] און ווי אַ מושל, וואָס איס אַלץ געהערט און ער אויף אַלץ געוועלטיקט, הייבט זיך מיר אָן וועלן אַרויסבאַווען מן ממשלה, מן כח און מן גבורה – אַלץ וואָס איך קאָן און וואָס איך וויל... קודם-כל געפֿעלט מיר נישט אַט דער לאַנגער דראַנג מיט דעם געלן היטל (דער סאַנישניק), וואָס באַקומט מיט אַ מאַל ביי מיר אין די אויגן אַ פנים פֿון אַ שונא, אַ מין "גלית הפלישתית". און די אַלע איבעריקע פֿלאַנצונגען, מיט שטעקלעך און אַן שטעקלעך (באָב און פֿאַסאַליעס) – דאָס זענען לויטער שונאים, דאָס זענען די "פלישתים", וואָס האָבן זיך באַזעצט דאָ ביי מיר אויף מן ערד... (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 124).

שנאה זו אל האויב מימי קדם מוליכה אל שחרור והתפרצות של יצרי חורבן והרס בהווה, וזו תופעה רבת עניין מבחינה פסיכולוגית; המספר מתאר ביסודיות את מעשה החורבן שביצע, איך לא הבחין בין צמחים בוגרים נושאי פירות לבין נבטים רכים, את כולם התיז, ביקע, ריסק, קרע, היכה, כתת ושבר, דרך ורמס, ולא הבין מנין באה לו אכזריות זו. שכרון החושים שהשתלט עליו גרם לו להכניע ולהביס גם את הקטנים שבצמחים, אף את פקעות תפוחי האדמה שהסתתרו מתחת לפני הקרקע, בבחינת הקצנה ופורקן חסר ריסון. שלום עליכם מביע כאן ביקורת שלילית סמויה על הלימודים בחדר, על האופי המסולף הא-היסטורי של תמונת העולם המתקבלת מן הלימוד. זו תמונת עולם הפוכה מזו שמוצגת על ידי ביאליק ב"ספיח" – שם הדמיון המושתת על סיפורי המקרא מייצר אצל המספר תמונת עולם חיובית.¹¹³

הילדים הכתריאלבקים של שלום עליכם מנסים למרוד בגורלם. ביטויי השמחה, התעלולים, היצירתיות והסקרנות שלהם הנם המחאה נגד גורלו הקולקטיבי הבלתי משתנה של היהודי. בסיפורי הילדים שלו יש מוטיב אחד עם כמה ווריאציות: המאבק של היהודים המבוגרים, ה"גמורים", עם האישיות הצעירה שגורלה היהודי הבוגר מצפה לה בעוד מספר שנים מועט. המאבק הטראגי של יישות האדם היהודי בדמויותיו השונות היה קרוב אל שלום עליכם במיוחד. עוד ב 1887 הוא כתב ברומן "סענדער בלאנק און זען געזינדל" כך:

גליקלעכע קינדער! קוועלט אָן פֿונעם גרינעם גראַז, פֿון די שיינע ביימער, פֿון דער גרויסאַרטיקער ריכער נאַטור! גיך-גיך וועט איר אפשר געוואָר ווערן פֿון אַנדערע זאַכן, וואָס וועלן אַיך פֿאַרשלאָגן דעם קאָפּ, און איר וועט פֿאַרגעסן די נאַטור מיט אירע שיינע בילדער, גלפֿך מיט אַפּערע עלטערן אַצינד, וואס זענען אויך אַ מאַל געווען קינדער און האָבן אויך געקוקט אויף דעם דאָזיקן גראַז, מיט די דאָזיקע ביימער, מיט דער דאָזיקער זון, מיט די זעלבע אויגן, וואָס איר קוקט אַצינד... גליקלעכע קינדער! גיב גאָט אויף לאַנג, אויף לאַנג אַפּער גליק!...¹¹⁴

ביצירה האוטוביוגרפית פֿונעם יאַריד ניתן למצוא מפתח לאירועים שבסיפורים, שכן הוא מספר שם על הקונפליקטים והמאבקים שלו עם הכוחות החיצוניים שמסביבו. על פי טרונק, כפי שכבר צוין, הילד בסיפורים הוא מנחם-מנדל קטן; הוא האדם היהודי, עם כל המורכבות והסבל האנושי. הוא אינו נרתם בקלות לעול של הגורל היהודי ההיסטורי הקולקטיבי. הוא נאבק בכל כוחותיו נגד הכורח שכופה עליו הגורל היהודי, הוא נלחם ואינו מוכן להיגרר אל מציאות החיים

¹¹³ ח"נ ביאליק, ספיח, ירושלים: מוסד ביאליק, תשט"ו, עמ' 51-53, 61-65.
¹¹⁴ שלום עליכם, סענדער בלאנק און זען געזינדל, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 2, ניו יאָרק: שלום עליכם פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1920, ז' 115-116.

הזו. העולם מפתה אותו במלוא תאוות החיים שבו, הוא רוצה להיענות לקריאת טבעו האנושי יותר מאשר לקריאת ייעודו היהודי. בגלל מאבק זה של האדם היהודי עם עצמו כתב שלום עליכם, לדעתו של טרונק, את סיפורי הילדים, עבור נפשו הילדית שלו עצמו הוא סיפר על שנות החיים הראשונות: רוב גיבורי סיפוריו לילדים הם בני שמונה עד עשר, בחור חתן בן שלוש עשרה כבר מוצג בסיפוריו בד"כ כדמות זרה-גרוטסקית, אך ורק משום שגדל. השנים הראשונות הן טריות ועסיסיות, טרם הסתאבו בגורל היהודי הקולקטיבי. בילד יש עדיין כוחות מחאה המפצים אותו על המציאות בה הוא חי¹¹⁵. לא מקרה הוא שדווקא ילדים הם אלה שנאבקים בגורל זה. צריך להיות ילד במידה מסוימת כדי להתייזב, להתנגד ולמחות נגד יהודים מבוגרים בעלי האופי הקולקטיבי ההיסטורי.

דוגמאות למחאות כאלה:

ב"דאָס דריידל" מתפלא הילד ושואל האם אביו מעולם לא נמשך כילד אל המרחבים ואל השמים הפתוחים בבוקר יום קיץ? הבן אינו מבין את הטעם בלימודיו ובתפילותיו של האב אשר חי בעולם נטול שמחת חיים... (ראו ציטוט בעמ' 37 כאן). זו למעשה אינה מחאתו של הילד ולא לשונו, אלא של המבוגר הזוכר את הדרישות שהציבו בפניו המבוגרים כאשר היה ילד. עניין זה כבר נדון קודם לכן וכבר הוזכרה גם מחאתו של הילד ב"בצם קעניג אחשוורוש".

תחושות אשמה אצל ילדים הן ביטוי של הפנמת סולם הערכים של עולם המבוגרים, שהיא תופעה פסיכולוגית תרבותית נפוצה למדי וניתן לקרוא עליה בסיפורי חניכה רבים. אשמה מוצגת בכמה מן מסיפורי הילדים, ראשית כל בסיפור "דאָס מעסערל", שהוא מן הידועים בסיפורי הילדים של שלום עליכם. תשוקתו של הילד לאולר היא תמימה וניטראלית לכשעצמה, ואפילו גניבת האולר מהדייר הָרָץ הָרָצְנֶהָרָץ יכולה להתפרש כמעשה טפשי אך בלתי מזיק שנעשה בגלל חוסר היענותו של האב לתשוקת בנו לאולר. אולם, יצר האשמה שהתפתח אצל הילד בשל ביקורתו המוגזמת של האב ובשל ענישה אכזרית של ילד בחדר בידי הרבי בגלל גניבת כסף מקופת הצדקה - מפילים אותו למשכב עד כדי סכנת חיים, וכאשר הוא מחלים הוא כבר איננו אותו הילד. לאותה קטגוריה שייך גם הסיפור "אויפֿן פֿידל" ובו תשוקתו של הילד לנגינה בכינור נתקלת בהתנגדותו של האב וגם בזו של הקהילה, כפי שמיוצגת על ידי ביטול השידוך בידי המחותנים, וצערו הגדול של האב הוא זה שגורם לנער תחושות אשמה כבדות:

אין דער מינוט האָב איך באמת חרטה געהאַט אויף דער חתונה, וואָס איך האָב אָנגעאַרבעט. איך האָב מיך געשלאָגן על-חטא מיטן גאַנצן האַרצן און האָב מיך געגעבן דאָס וואָרט, איך זאָל קיין מאָל, קיין מאָל נישט דערגזענען דעם טאַטן, קיין מאָל, קיין מאָל נישט אָנטאָן אים קיין יסורים, - אויס פֿידל!... (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 61).

ז.4: נחמותיו של הילד היהודי:

חלק גדול מהסיפורים לילדים קשורים לחגי ישראל: "די פּאָן", "חנוכה געלט", "ארבע כוסות", "אויפֿן פֿידל", "ביים קעניג אחשוורוש" "צו דער סעודה" ועוד רשימה ארוכה. על פי 'בעל מחשבות' משתחרר אז הילד במידה מסוימת מהדמות המבוגרת המגוחכת שנכפית עליו ויכול להפוך לילד טבעי ומשחרר¹¹⁶, גם אם עדיין מצופה ממנו לנהוג כמבוגר אחראי, כמו בסיפור "אַ פֿאַרשטערטער פּסח" בו כועסים עליו על שהוא ממרר בבכי שעה שעליו לשאול את ארבע

¹¹⁵ י.י. טרונק, עמ' 322.

¹¹⁶ בעל מחשבות, געקליבענע שריפטן, ערשטן באַנד, ווילנא: פֿאַרלאַגס-בוכהאַנדלונג שלמה שרעבערק 1910, ז' 106.

הקושיות. חיבור אווירת החגים על כל מאפייניה עם דמויות הילדים מאפשרת להציג ילד משוחרר ושמח יותר מאשר בימות החול, זו תופעה מאלפת ורבת עניין, על כך ראו עוד בהמשך. שני גורמים נוספים משחררים מעט את הילד היהודי מאורח החיים הנוקשה והחינוך של האב והרבי:

האם: אשה פטורה ממצוות 'עֲשֵׂה' שהזמן גרמן, והעובדה שהיא אינה בקיאה בכל האיסורים וההגבלות מצילה את הילד, שהרי את רוב זמנו בבית הוא מבלה במחיצתה של האם. אמנם לא תמיד יחסה של האם לילד הוא רחמן וסלחן, כפי שניתן לראות בפרק 'המשפחה' בהמשך, אך עדיין היא רחומה יותר מן האב, והבן מבטא את אהבתו הרבה אליה בסיפורים כמו "שוין איין מאָל אַ סוכה" ו"די ערשטע קאָמונע" (ראו הרחבה בפרק 'המשפחה').

ולא פחות מכך - חלק גדול של היהודים בעיירה אינם בקיאים גדולים בתורה, הם "עמי ארצות", אשר הרצון ליהנות מן החיים לא יבש אצלם לחלוטין. הילדים בסיפוריו של שלום עליכם נמשכים ונמלטים לעתים קרובות אל יהודים כאלה – כלייזמרים, יושבי קרנות רחוב, או סתם 'עמד' פשוטים ושמחים, כפי שמתואר בסיפור "בצם קעניג אחשוורוש".

שני הכוחות החשוכים בחייו של הילד, האב והרבי, מתאזנים מעט באמצעות שלושת הכוחות המאירים – האם, האנשים הפשוטים והימים הטובים. באמצעותם מתמלאים הילדים בשמחה, באוויר, בשמש, בחיים.¹¹⁷

ז.5: התבוננות בנפש הילד

מקובל בספרות היהודית לראות בשלום עליכם בקיאה בפסיכולוגיה של ילדים. בהקדמה לסיפור "בוזי" טוען ח"ש קזין שאף כי עיסוקו המקצועי של שלום-עליכם לא היה קשור בילדים, הוא לא היה מורה, מדריך או מחנך באופן רשמי - "אָבער זעלטן ווער האָט אַזוי גוט פֿאַרשטאַנען דאָס קינד און זיין נשמה, ווי אונדזער גרויסער שרעבער. זינע ווערק – זינען די טיפֿסטע פֿאַרשונגען וועגן קינדס פסיכאָלאָגיע און פֿאַנטאַזיע. שלום-עליכם איז געוואָרן דער גרעסטער פֿאַרטיידיקער פֿונעם קינד". קזין ראה בשלום עליכם יותר מאשר סופר לילדים, אשר הזדהה עם הילדים והם הזדהו איתו. "קינדער פֿילן: אָט איז דער גרויסער מאָן, וואָס האָט פֿאַרשטאַנען דאָס קינד – זינע ווייטאָגן און זיין פֿרייד".¹¹⁸

על פי קזין כתיבתו של שלום עליכם לילדים הייתה מיועדת גם למבוגרים, אשר בין עולמם לבין עולם הילדים חצה גדר גבוהה. הוא היה זה שאיפשר להם להציף אל עולמם של הילדים והאיר באור גדול פינה אחרת בכל פעם, בכל סיפור. על המבוגרים, לעומת זאת, לגלג שלום עליכם. על קשיחותם, מוגבלותם. אולם על הילדים הוא לא לגלג. להיפך, כלפיהם וכלפי סבלותיהם הוא גילה חמלה רבה.¹¹⁹

רבקה רובין טוענת כי כדוגמת סופרים אחרים מביא שלום עליכם בסיפוריו לילדים רבות מחוויות הילדות שלו עצמו, ומציג את הילדים תחת זכוכית מגדלת מבחינה התייחסות חומלת, הומניסטית, פסיכולוגית ורגשית כלפיהם. הוא הבין היטב את הצד הפסיכולוגי של הילד, את העובדה כי חוויות הילדות הן דבר עמוק ביותר ולעתים אינן משתחררות במשך כל החיים. בסיפוריו מדגיש שלום עליכם את חוסר ההבנה של המבוגרים את עולמם של הילדים, את צרכיהם ומאוויהם. עולמם של הילדים מתואר מהפרספקטיבה שלהם, כולל הטראומות שהם

¹¹⁷ שם, שם.

¹¹⁸ קזין, עמ' 4.

¹¹⁹ שם, עמ' 7.

עוברים כתוצאה מחוויות חיים קשות. הילד הוא מוכה ומדוכא, השפעת האירועים על תת ההכרה שלו ומצבו הנפשי מגיעים לעתים עד כדי התמוטטות עצבים ("דאָס מעסערל", "אַ פֿאַרשטערטער פסח", "די פֿאַן") המשאירה פצעים עמוקים בנשמתו של הילד, ויוצרת אצלו לעתים קרובות קונפליקט תודעתי אשר גורם לו לשקר, לרמות ולסבול עקב כך.¹²⁰ על פי י"י טרונק לעומת זאת, שלום עליכם נמנע בדרך כלל מעיסוק ישיר בפסיכולוגיה של הילדים. לעתים הוא יוצר מראית עין של פסיכולוגיה כאשר היא עוזרת לו להציג את השקפת עולמו בסיפור, אפילו אם בעצם אין בה אמת פסיכולוגית. באמצעות תיאור הקונפליקט שבין הילד למבוגר יוצר שלום עליכם ניואנסים פסיכולוגיים אשר מעמיקים ומעשירים את תמונת הנפש של האדם היהודי שלו. לדוגמה הדיאלוג בין האב המבוגר לבין הגיבור בן השמונה, ילד קטן לכל הדעות בסיפור "דאָס מעסערל". הילד רוצה לשחק באולר, עניין נפוץ בין ילדים בגיל זה (מן הסתם אפיזודה משנות ילדותו של שלום עליכם) וזו תגובתו של האב:

אַ-אַ-אַ – מעסערלעך! הע-הע-הע! זאָגט דער טאַטע און נעמט צו ביי מיר דאָס מעסערל מיטן שאַרפֿשטיינדל. - אַזא יונגאַטש, קראַנק נעמען אַ ספר אין האַנט, קכע-הע-הע! [...] אַ בחורל פֿון אַכט יאָר!... איך וועל דיר געבן מעסערלעך, דו פוסטער בחור איינער (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 12).

ז. 6 מצבם הכלכלי של גיבורי הסיפורים

מתוך האפיזודות המשתלבות בפֿונעם יאַריד, אשר מהווים מחד גיסא עדות אוטוביוגרפית ומאידך גיסא מקור לסיפורי הילדים ניתן להתרשם כי במקרים רבים הילד הוא בן למשפחה קשת יום המתמודדת עם בעיות פרנסה. הנדודים של משפחת רבינוביץ' בין העיר הגדולה פֿריאַסלב לעיירה וִוְרוֹנְקָה בחיפוש אחר פרנסה אפיניים לתקופה הקשה ולעוני הגדול מהם סבלו היהודים בתחום המושב. היהודים לא הורשו להחזיק בעסקים יצרניים או בקרקעות חקלאיות (לבד מאזורים מסוימים ברוסיה) והתפרנסו בעיקר ממסחר, מרוכלות וממלאכות אשר העוסקים בהן השתייכו למעמד חברתי וכלכלי נחות, כמו בעלי המלאכה ב"בצם קעניג אחשוורוש" וכמו משפחת הכליזמרים של נפתלצי ב"אויפֿן פֿידל". המצליחים והעשירים שבסוחרים השתייכו למעמד בורגני ונחשבו ל"גבירים" ול"נגידים". בסיפורי הילדים של שלום עליכם ניתן למצוא עדויות למעמדות כלכליים משתנים על הרצף שבין מצב כלכלי מבוסס למעמד חסר כל, לאלה גם לאלה יש מקום בסיפוריו.¹²¹ רישומיה של הבעיה החברתית-המעמדית ניכרו בעולמם של הגדולים והקטנים כאחד. השאיפה של העניים היתה להגיע ולהשיג את מה שיש לעשירים: בגדי חג הדורים, סוכה נאה, צידה מכובדת לטיול ל"ג בעומר. שאיפה זו, שילדים בכל מקום ובכל זמן שותפים לה, יצרה הזדהות מלאה של הילדים עם הגיבור עליו הם קוראים. ההבדלים המעמדיים בין הילדים בולטים במיוחד בחדר, בטיול ובכל הקשור לחגים.¹²² סיפורי מאָטל פייסע דעם חזני'ס מתחילים במחלתו האנושה של האב ומותו, אשר הביאו את המשפחה לקריסה כלכלית מוחלטת עד שנאלצה למכור את ספרי הקודש וחפצי הבית, מה שהותיר אותה מחוסרת כל. שמחתו הסובייקטיבית הילד מוטל בהתרוקנות הבית מרהיטיו היא דרכו הספרותית של שלום עליכם לתאר בהומור ובשחוק סיטואציות קשות וטראגיות, ועל כך נכתב בפרק על ההומור.

¹²⁰ ר. רובין, דער קליינער כתריליק, עמ' 225.

¹²¹ י.י. טרונק, עמ' 341-343.

¹²² ג. ברגסון, עמ' 15-16.

בסיפור "צו דער סעודה" הולכים בני המשפחה הדלפונים לסעודת חג הפורים אצל הדוד הגביר, אחיה של האם, בעוד הבת הגדולה שכבר מאורסת מהלכת בנעליים קרועות (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 96). גם בסיפורים "איין מאָל אַ סוכה" ו"די ערשטע קאַמונע" ניתן למצוא תיאורים של משפחה הקורסת כלכלית ונאלצת לחלוק את מגוריה עם משפחות נוספות. הילד המספר מבליט את הצער הגדול שנגרם מכך לאם המשפחה, אשר סובלת מהשכנות שנכפתה עליה ומן הפרידה מתכשיטיה ועוד בהמשך.

בסיפור "דער אתרוג" הגם שהאב עובד כקופאי, מתאר המספר את עני משפחתו: "מע מאַכט מיך ברוין און בלוי, וואָרום איך בין דער קלענסטער ביי אונדז אין חדר, דער קלענסטער און דער שוואַכסטער און דער אַרעמסטער" (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 21).

אולם לא בכל הסיפורים זה המצב. ב"אליהו הנביא" הילד הוא בן נגידים, וזו הזדמנות לשלום עליכם להציג פן נוסף, שהרי משום שהוא אָ נגידס אַ ינגל" נאסר על הילד לצאת החוצה ולהתערב בילדים פשוטים שאבותיהם משתייכים למעמד הנמוך של בעלי המלאכה. (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 119-124) למרות ששלום עליכם לא היה לוחם חברתי רדיקלי הוא מבטא בכל זאת ביקורת נגד החלוקה המעמדית בתוך הקהילה, בה היו רוב האנשים עניים מרודים, לצד עשירים בודדים. כך גם בסיפור "בצם קעניג אחשוורוש" הילד ההולך עם משפחתו לסעודת חג אצל הסבא אינו רשאי להתערב עם שחקני הפורים שפיל, שהרי הוא בן נגידים (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 55). בסיפור "אַ פֿאַרשטערטער פסח" מזמינים עבור הילד בגדים ונעליים, משמע מדובר במשפחה בעלת אמצעים שיכולה לרכוש עבור הילד מלבושים חדשים לחג (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 75, 79).

עם זאת יש לציין כי המעמד החברתי בקהילה אינו מותנה בהכרח במצב הכלכלי. אביו של החבר פֿנֿיָה ב"דאָס דריידל" נקרא מאיר פולקוואַי – על שום שהיה בעברו אַ פֿאַלקוואַי שנדער' - חייט פלוגתי, ואף שהוא בעל-בית הוא אינו מצליח לרכוש לעצמו מקום בחברתם של הנגידים (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 178).

קדיה מולודובסקי כתבה כי קרבה נפרדת ומיוחדת נוצרה בין שלום עליכם והילדים עקב התנכרותו לגבירים. כך, כאשר בסיפור "בצם קעניג אחשוורוש" מברך מונדריש השתוי את הנגידים שהגיעו להציל את הילד מידי בעלי המלאכה העניים: "מי שברך, נעמען זאָל אים קורח, קורח זאָל אים נעמען! עסן זאָל זיי ווערעם, ווערעם זאָל זיי עסן! אָן גאָט זאָלן זיי פֿאַרגעסן! פֿאַרגעסן זאָלן זיי אָן גאָט!..." (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 70) ובכך גורם שלום עליכם לילדים עוד צחוק והנאה.¹²³ על סף בתי הספר של "עמך" כדוגמת זה בו לימדה מולודובסקי לא דרך ילד עשיר, ושלום עליכם יודע מה ישמח את הילדים העניים...¹²⁴ מולודובסקי בחרה להדגיש במאמרה את הסיפורים בהם הגיבורים הם עניים, כמו תלמידיה, זו דוגמא להכללה שאינה מדויקת.

¹²³ מוטיב החזרה על מלים בפי בני מעמדות נמוכים משמש את שלום עליכם בהזדמנויות שונות: ינטה ב"דאָס טעפל", פסיל ב"צעזייט און צעשפרייט".

¹²⁴ קאדיע מאָלאַדאָווסקי, "שלום עליכם פֿאַר קינדער", **ליטעראַרישע בלעטער**, נענטער באַנד, (1933), ז' 825.

7.2: כמיהה לחפצים

כמיהה לחפצים ולאביזרים מסוגים שונים, מאפיינת את הילדים בסיפוריו של שלום עליכם, ויש לכך משמעות רבה. כמיהה זו מייצגת כמה עניינים: האחד – משאלתו הטבעית של ילד (ובעצם של כל אדם, גם מבוגר) לשייך לעצמו חפצים אשר נאים בעיניו, גם משום הסיפוק שבתחושת הבעלות על החפץ וגם מרצון להתגאות או להתנאות בפני אחרים; הכמיהה נובעת גם ממקור של עוני ומעמד כלכלי נמוך, אשר אינם מאפשרים לרכוש את החפצים הנחשקים (ואגב כך מעידים על עוניים של בעלי אותה כמיהה) ומותירים את הילד המתאוה בתחושת תסכול והתמצה; המקור השלישי לכמיהה זו - סמכות המבוגרים שאינה מאפשרת ואינה מרשה לילד לנכס לעצמו את מבוקשו מטעמים המעוגנים בעולם המבוגרים. אי לכך, הכמיהה לחפצים מהווה איפיון ראשון במעלה של הילד המספר, של סביבתו והערכים הקיימים בעולם זה. יש לציין כי הילד מוטל במאָטל פייסע דעם חזניס שונה מאוד מכל אלה, חפצים בעיניו הם נטל ומטרד והוא שמח על התרוקנות הבית מספריו, רהיטיו וחפציו.

הסיפור הראשון בו מתואר רצונו העז של ילד בחפץ הוא "די פֶאָן". (אמנם קדם לו "דאָס מעסערל", אך הוא התפרסם כסיפור לילדים רק לאחר מכן).

במרכז הסיפור עומד דגל שמחת תורה, מושא כמיהתו של הילד קאָפּעלע: "האָבן אויף שמחת-תורה אַ פּאָן, טאָקע וואָס אַ פּאָן הייסט, אַ פּאָן מיט אַ שטעקל, פֿון אויבן אָן עפל, אינעם עפל אַ ליכטל – דאָס האָט ביי מיר דעמאָלט אויסגעוויזן אַזא גליק, אַזא גליק, וואָס איך האָב גאָר מורא געהאָט אפילו טראַכטן פֿון דעם" (מעשיות פֶאָר ייִדישע קינדער, חלק שני עמ' 11) הכמיהה, כך ניכר, נובעת מרצון לקחת חלק בטקס דתי מרכזי, אך יותר מכך - להיות בעל ערך בתוכו.

ואמנם, בהתקרב חג שמחת תורה קנה לו הילד בהתרגשות עזה, בכספו שלו אשר חסך ושמר מכל משמר דגל, דגל מיוחד. הדגל מתואר באופן מפורט על שני צידיו והתיאור בא למסור בעקיפין את ערכו הרב של הדגל בעיני הילד וגם מאפיין אותו עצמו בה בעת; הראשון –

פֿון אַפּן זייט זיינען געווען אויסגעמאָלט צוויי חיות, וואָס האָבן געהאָט אַ פנים פֿון קעץ, נאָר באמת זיינען זיי געווען לייבן, מיט אָפענע מַזלער און מיט לאַנגע צונגען. אויף די צונגען ביי זיי זיינען געווען ארויפֿגעטאָן פֿעללעך, אָפנים, שופרות, מחמת ס'איז געשטאַנען אַנגעצייכנט מיט גרויסע אותיות: 'בחצוצרות ובקול שופר' (שם, עמ' 18).

התיאור הקומי/אירוני של האריות הנראים כחתולים מתבסס על עולמו הוויזואלי המוגבל של הילד אשר לא ראה אריות מימיו, אך חתולים ראה בבית וברחוב והוא משלים את החסר באמצעות דמיונו, המוגבל אף הוא. יש כאן גם לעג אירוני של שלום עליכם על רמת האמנות העממית המתגלה בדגלים אלה.

מצידו השני של הדגל -

אויף דער אַנדערער זייט איז געווען נאָך שענער. דאָרט זיינען געשטאַנען אויסגעמאָלט די פֿאַרטערטן פֿון משה מיט אהרניען, פינקטלעך, ווי לעבעדיקע. [...] אין מיטן, צווישן משה מיט אהרניען, - אַ גאַנצע כאַליאַסטרע יידעלעך, געפּאַקט איינס אויף דאָס אנדערע, מיט תורהלעך אין די הענט. אַלע האָבן זיי איין פנים, גלפּך ווי איין מאַמע האָט זיי געהאָט, אַלע מיט לאַנגע אַלץ איינע קאָפּאַטקעלעך, אַלע מיט שיד און מיט גאַרטלעך, אַביסל נידעריקער פֿון דער דיק... (שם, עמ' 18)

הציור שעל גבי הדגל מזכיר את הצפיפות והדוחק כפי שנמצא בתיאור חצר בית הכנסת, ה'שולחיה' (שם, עמ' 20-21), מעין סיפור בתוך סיפור, אמצעי ספרותי אמנותי ולאגטי. דמותם האחידה של היהודים מתיישבת עם ראיית ה'יהודי הקולקטיבי' המתוארת על ידי טרונק.

הדגל היקר יישרף בגלל קנאת הילד יואליק בקופלה, הילד אשר מנסה עוד קודם לכן לחמוס מקופלה את כספו, בחנופה ובצביעות: "דו ווייסט? מאַכט ער צו מיר. – ביסט אַ וויל יינגל, ווי איך בין אַ ייד" (עמ' 14). ועוד בשם היהדות!
וכך מתוארת תגובתו של קופלה להרס הדגל:

ווען עס פֿאַלט אַראָפּ פֿונעם הימל אַ שטיין גלנץ מיר אין קאָפּ אַרײַן, ווען אַ ווילדע חיה פֿאַלט אָן אויף מיר און וויל מיך פֿאַרצוקן, אָדער ווען עס קומט מיר אַנטקעגן אַ מת אום האַלבע נאַכט אין ווייטע תכריכים און וויל מיך וואַרגן – וואָלט מײַן שרעק נישט באַדאַרפט זײַן אַזוי גרויס, ווי בשעת איך האָב דערזען מײַן נאַקעטן שטעקן מיט דער אָפּגעברענטער פֿאַן. עס האָט זיך אַרויסגעריסן בײַ מיר פֿונעם האַרצן אַ געשריי: אוי וויי, מײַן פֿאַן! מײַן פֿאַן! מײַן פֿאַן! (שם, עמ' 24).

גם כיום מעוררת קריאת הסיפור תחושות של הזדהות עם תשוקתו של קופלה לדגל, של רחמים וחמלה על כאבו ותסכולו העזים של הילד שדגלו נשרף. העובדה כי הוא ילד מגמגם, מעוררת רגשות של חמלה אצל הקורא כבר בתחילת הסיפור ויוצרת מעורבות רגשית בהמשך הקריאה. ניסיון לנתח את הסיפור מבחינה פסיכולוגית מחייב הבנה כי עולמו של הילד מורכב מאפיזודות נפרדות, מהעדר פרספקטיבה בקביעת סדרי עדיפויות, מאי יכולת הבחנה בין עיקר ותפל – כל אלה הפכו את אבדן הדגל היקר והנכסף לשבר ולאסון בתחושתו של הילד, לא כל שכן שבכך כמו נשרפה גאווה, עמידתו הגאה, שוויונו לכולם, ומורגשת כפגיעה במהות קיומו. לצורך המחשת עצמתו של האירוע הוא משתמש בדימויים של אימה וחרדה מן התקופה – אבן הנופלת עליו משמים, חיית-פרא התוקפת אותו והטרדה על ידי רוח רפאים עטויה בתכריכי מת. כל אלה, לדבריו, לא היו גורמים לו לבהלה ("מײַן שרעק!") גדולה כל כך כפי שמראה המקל העירום עם הדגל השרוף. צערו וכאבו של קופלה מפילים אותו למשכב, הוא קודח מחום ורואה בהזיותו "חיות פרא מפחידות בדמות אנשים". דמיונו מוגבל אמנם אך הצבת דמויות אנוש כחיות פרא בחלמו מדברת בעד עצמה.

עם זאת, סיומו של הסיפור בפרק "דאָס לעצטע קאַפּיטל" הוא סיום מרוכז ואופטימי, על פיו בשנה שלאחר מכן היה לו דגל נאה יותר מזה שנשרף. הושג פיצוי על ההרס והשבר הגדול. אולם בסיפורים אחרים כמו "אַ פֿאַרשטערטער פּסח", "אויפֿן פֿידל" הסיומות הקשות אינן מרוככות ואולי מעבירים מסר חד יותר של מצוקה. ניכר כי שלום עליכם היה נחוש לעורר תשומת לב לכאב של הילדים דווקא אצל המבוגרים. כאמור סיפור העלילה הוא בשביל ילדים, המסר הוא עבור מבוגרים.

כמו בסיפור על הדגל, כך גם בסיפור "דאָס מעסערל" מתוארת השתקקות עצומה לחפץ והמחיר הנגבה עבורה: "צו קיין זאך אויף דער וועלט האָב איך אַזוי קיין חשק געהאַט ווי צו אַ מעסערל"... (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 9)

אולר רוצה הילד, שבו יוכל לחתוך מה שירצה ושיקנאו בו חבריו. השגת החפץ הנחשק מביאה בעקבותיה סבל ויסורים. את אולרו הראשון יצר הילד כאשר החל לבקר בחדר של ר' יוסיל דרדקי, מנוצת אווז שתלש ממברשת נוצות (את השני יצר כאשר החל ללמוד 'חומש עם חיבור', כך בנויה סקלת הזמן אצל הילד היהודי). לכאורה מעשה שלא ייעשה על פי כללי החברה המבוגרת. המעשה התגלה על ידי האב והוא נוזף כצפוי בילד: "וואָס איז דאָס פֿאַר אַ פֿעדער, וועלכע שוואַרצע יאָר?" (שם, שם).

אחר כך באו אולרים נוספים, אשר הוחרמו ונזרקו אל האש על ידי האב, וככל שהילד סובל ומתייסר כך מחריף האב את מכותיו.

בלילות בוכה הילד על משכבו, חסרונו של האולר גורם לו לבדידות קשה היות שהחפץ האהוב מקבל כאן משמעות נוספת – של גאולה מן הבדידות. זו בדידותו של ילד יחיד להוריו החי בבית בחברת מבוגרים, ללא חברים מתאימים בגילו והוא רואה בחפץ, במקרה זה באולר, חבר יקר. כמיהה לחפצים מכילה אלמנט נוסף – החטא הכרך בהשגתם, מאולר לאולר מתעצם החטא. האולר שיגנוב מדייר הקבע באכסניית הוריו, הָרֶץ הָרֶצְנֶהֶרֶץ הוא כבר אולר יקר, אמיתי, אשר למראהו הגיע הילד אל קצה יכולת עמידתו בפני הפיתוי. מרגע הגניבה מתחוללת בנפשו מערבולת רגשות – פחד שמא ייתפס, תחושת קירבה גדולה אל האולר: "מפן איינציקן ליבן חבר...!" (שם, עמ' 19) ולאט לאט מתעוררים גם יסורי מצפון. יש כאן עליית דרגה מבחינה מוסרית. אמנם הוא למד שגם אולר שנרכש בהגינות נלקח ממנו, אך הפעם הוא מודע לגניבה, לחטא המוסרי, וזו דרגה מצפונית גבוהה.

רגע האמת מגיע כאשר הילד נאלץ לשתף פעולה עם 'משפט' שעורך הרבי בחדר לילד בָּרַל אשר גנב כסף מקופת הצדקה. האירוע הוא משפיל, מבייש ומכאיב, הוא גורם לילד המספר הלם נפשי ועם חזרתו הביתה הוא נחפז להשליך את האולר הגנוב לבאר. ההלם הנפשי שחוה הילד הפיל אותו למשכב:

אַ לאַנגער, לאַנגער שלאָף! אַ שווערער, זייער אַ שווערער חלוּם! עס ברענט אין מיר אַ פֿייער. עס זשומעט מיר אין קאָפּ. אַלץ, וואָס איך זע – איז רויט, ווי בלוט. ברענענדיקע ריטער פֿון פֿייער קאַטעווען מפּן לַעב, און איך קאַטשע זיך אין בלוט. אַרום מיר דרייען זיך שלאַנגען און עקדישן. זיי האַלטן אַפֿן זייערע מיילער און ווילן מיך אַפּנשלינגען... גלפּך אין אויער אַריין הער איך אַ בלאַז[...]. מיט אַ ניגון, צום טאַקט: "כאַפט אים! קלאַפט אים! ער איז אַ ג - אַ - אַ - נב - ! ! ! (שם, עמ' 27).

גם כאן מתוארת הדרמה בזמן הווה, אמצעי המשמש את שלום עליכם להעצמת התיאטרליות ורגשות הקורא.

דימיון רב נמצא בין כמיהתם הרגשית והנפשית של הגיבורים בסיפורים "די פֿאָן" ו"דאָס מעסערל", אולם קיימים גם הבדלים. האולר בו חשק כל כך הילד והשיג לעצמו כמה פעמים במהלך ילדותו ובמשך הסיפור משמש אותו בעיקר כאמצעי להפגת בדידותו. הוא מהווה לגביו מעין חבר קרוב, הדגל לעומתו הוא פריט יוקרתי ותחרותי להתגאות בו בפני הילדים האחרים בבית הכנסת ולרכוש לו מעמד חברתי. קיים גם דמיון בתגובה האופטימית ובתיקון שלאחר ההרס/האבדן. ב"די פֿאָן" יהיה לקופלה בשנה הבאה דגל מפואר אף יותר מזה שנשרף, אולי משום שהדגל הושג בהגינות וביושר ודווקא שריפתו הינה חטא. ב"דאָס מעסערל" יזכה הילד ליחס מפייס מאביו, ילך לחדר חדש ואל מלמד חדש במקומו של מוטי מלאך המוות, הוא ילך לשם בלב קל וללא תחושת אשם מכיוון שבאופן מהותי הוא כיפר על מעשה הגניבה.

כמיהה נוספת לחפץ, הפעם לא של ילד אלא של אביו – נמצאת בסיפור "דער אתרוג". (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 21-38). אביו של גיבור הסיפור לייבל משתוקק לאתרוג מהודר לברכות בחג הסוכות. אתרוג משלו הוא סמל סטאטוס, לכל הגבירים בעיירה יש אתרוג משלהם והאב רוצה להידמות אליהם.

רכישת האתרוג היא רק תחילתו של הסיפור. כדי לשמור על האתרוג היקר הוא נעטף בצמר פשתה, לבל יצטנן חלילה, ממש כמו הילד עצמו אשר אימו מרפדת את בגדיו מבצמר גפן, לבל יתקרר... עיקר השמירה על האתרוג היא בהרחקתו מן הילד והם משוחחים ביניהם על חרדתם שמא הוא יחבל בו: "מיך לאָזן מען אפילו ניט שטיין צו נאָענט, איך זאָל גאָר ניט קוקן אפילו, וואָרום ס'איז מסוכן נפש! – שוין, אַט ער איז דא! – זאָגט די מאַמע. אַט לאָז אים נאָר צו, בייסט

ער אָפּ דעם פּיטום פֿונעם אַתרוג!... (שם, עמ' 28). האב והאם אינם טורחים להסביר לילד מהי משמעות שלמותו של האתרוג ובמיוחד של פיטמו. נהפוך הוא - הרעיון לנשוך את הפיטם ניטע במוחו אָך ורק בגלל דבריה של אימו ומן האיסור וכתוצאה מכך, מרגע שהאתרוג מונח בתיבה המיוחדת של הסוכר, מרופד ומוגן כולו ונעול בתוך ארון הזכוכית – מתחיל הילד להתענות בתאוה יוקדת לראות מה יקרה אם ינשוך ויסיר את הפיטם, כפי שחוששת האם שהוא יעשה. האתרוג, שלא היה כלל משאת נפשו של הילד אלא של אביו - הופך עתה בעבורו למושא של אובססיה. בדומה לגיבור "דאָס מעסערל" לייבל אינו עומד בפיתוי ונושך, הוא גם מתמיד בחטאו ואינו מודה במה שעשה אלא מניח לכולם להאמין שזלמן הנגר, אשר התכבד להיות הראשון לברך על האתרוג – הוא זה שגרם לתלישתו של הפיטם. ושוב – החטא הוא הגורם בפועל להשחתת ה"חפץ" הנשאף והאהוב; אָך הוא נובע מעצם התכונות הַגֵּלדיות של גיבור הסיפור, שסביבתו אינה מודעת להן ואינה מתחשבת בהן. לסיפור "דער אַתרוג" אין סיום של הכאה על חטא בדומה לזה שב "דאָס מעסערל" וגם לא של תיקון כמו ב"די פֿאָן" - אלא של בלבול. הילד עצמו ניצל מן העונש אָך אימו בוכה והנגר מבזזה והוא אינו יודע אם לרקוד משמחה או לבכות:

לייבל איז געשטאַנען אַ טויטער פֿון ציטערניש און פֿון פחדים און פֿון דעם טאַטנס יסורים און פֿון דער מאַמעס טרערן און פֿון זלמן דעם סטאַלערס בזיונות. לייבל ווייסט ניט, צי זאָל ער טאַנצן פֿאַר פֿרייד, וואָס גאָט האָט מיט אים געטאַן אַזא נס, אויסגעלייזט פֿון אַזא צרה, פֿון אַזאַן אומגליק, צי ער זאָל וויינען אויפֿן טאַטנס יסורים, אויף דער מאַמעס טרערן און אויפֿן סטאַלערס בזיונות?... (שם, עמ' 38).

כמיהה עזה אחרת מוצגת בסיפור "אויפֿן פֿידל" (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון 61-35). הכמיהה היא לנגן על כינור, ולשם כך זקוק הילד קודם כל לכלי הנגינה... ומנין ישיגנו? ואמנם, כמו תמיד, הכמיהה נובעת מהיעדר יכולת כלכלית להשיג את החפץ הנשאף ואביו ממילא גם לא יאפשר לו לנגן, שהרי כליזמרים נמצאים בתחתית הסולם החברתי. היצירתיות שהובילה את המספר ליצר אולר ב"דאָס מעסערל" עמדה לו גם הפעם, הוא ניסה לבנות כינור מחלקים שהשיג. אולם משנתגלו ניסיונותיו אלה הוא זכה למכות מהאב ואף האם ננזפה: "דער קדיש דענער! ער וועט מיך אַרענטרעבן א לעבעדיקן אין דער ערד אַרפֿן! זאָגט דער טאַטע, בלאַס ווי די וואַנט, כאַפט זיך פֿאַרן האַרצן און פֿאַרהוסט זיך אויף עטלעכע מינוט" (שם, עמ' 39).

אלא שהרצון לנגן על כינור לא פחת אלא דווקא גדל עם השנים שהרי, כך רומז שלום עליכם, טבע האדם אינו ניתן לשינוי על ידי תנאים כלכליים או על ידי מוסכמות חברתיות. לאחר התנסויות וחוויות שונות הביאה אותו כמיהתו זו אל צ'אַצ'יק הגוי אשר לימדו לנגן, אולם בהיודע הדבר החמירה מאוד מחלתו של האב. הפעם החטא הוא של הסביבה ומוסכמותיה, אלא שהנער מתייסר כיוון שאינו מודע לכך שנפש האדם חופשית וכמהה למימוש, וזו שלו, כמו של אחרים בעיירה בעלי שאיפות אמנותיות, נדרשת לריסון. יסורי המצפון של הנער לא איחרו להגיע כפי שמתואר לעיל בעבודה זו.

בגדים נאים לכבוד חג הפסח הם מושא כמיהתו של הילד בסיפור "אַ פֿאַרשטערטער פסח". (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 75-97) הסיפור מתחיל בדרישה נסערת של האם אל החייט ר' ישראל שישלים את תפירת בגדיו החדשים של בנה יקירה עד חג הפסח. אולם כבר מלכתחילה מתגלה המחלוקת שבין האם לילד; האם רוצה שהבגדים והנעליים יהיו חסכוניים, ישמשו את בנה זמן רב ככל האפשר: "לענגער, נאָך לענגער! ברייטער, נאָך ברייטער! [...]

זשאַלעוועט ניט קיין מאַטעריע, וואַרום אַ קינד וואַקסט!" (שם, עמ' 76)... כך אצל החייט, ואצל הסנדלר ר' גדליה היא מבקשת: "לאַזט צו נאָך אַ קאַפּעטשקע. זאָגט די מאַמע. – נאָך, נאָך... וואָס זשאַלעוועט איר אַ שטיקל לעדער?... אַט אַזוי... ס'זאָל אים חלילה ניט קוועטשן אין די פֿינגער!" (שם, עמ' 79).

משאת נפשו של הילד לעומת זאת היא מלבושים חגיגיים ונאים עם סממנים אופנתיים בהם יוכל להתגאות ולהתהדר בפני חבריו: אצל החייט הוא מבקש: "און אַ שפּאַל? [...]. און אַ קעשענע?... – פרוווי איך מיך נאָך אַ מאָל." (שם, עמ' 77). ואצל הסנדלר הוא מבקש: "שטיוולעך מיט סקריפקעס! מיט סקריפקעס! סקריפקעס!" (שם, עמ' 84). הנעליים החדשות צריכות לחרוק עם כל צעד, כך מנסה הילד בכל מאודו להסביר לגוי קרפּה העובד אצל הסנדלר. ובסופו של דבר... הבגדים והנעליים גדולים מכפי מידתו, חסרי צורה ונטולי כל אותם אביזרים אופנתיים בהם חשק הילד, מה שגורם לצחוק וללעג על ידי חבריו עד כדי שבליל הסדר עצמו הוא מתמוטט נפשית ואינו מסוגל לשאול את ארבע הקושיות מרוב צער ובכי, ועוד מואשם על ידי אביו ואימו בשל אי הכרת תודה מצידו למאמצייהם עבורו. ואמנם, אף הפעם זוהי אשמתה וגם חטאה של החברה, של ההורים, אבל יש להדגיש: קושי חיי היום-יום, העוני, הסבל, אלה מקשיחים את ליבם ורצונם הטוב נפגם בגלל התנאים הללו, את זאת היטיב שלום עליכם למסור, אפילו לילדים.

ניתן לראות הקבלה מסוימת בין הסיפורים "די פֿאָן" ו"דער אתרוג", אשר עוסקים במנהגי חגים ובעבודת קודש, שהרי ברכה על ארבעת המינים בחג הסוכות והשתתפות בהקפות בשמחת תורה הן מצוות של ממש. בהשגתם ורכישתם של הדגל והאתרוג אינו מעורב חטא משום סוג, גם לא בבגדים החדשים הנרכשים לחג הפסח, למרות עוגמת הנפש הקשה של הילד. האולר, לעומת זאת וגם הכינור, שהם חפצי מותרות – השגתם כרוכה בשקר, בגניבה ובהפרת סמכות ההורים. סמכות זו, שהינה מאפיין של הקולקטיב היהודי המעשי בעיירה, דוחה מכל וכל מותרות למיניהם ורואה בהם ובהשגתם חטא. כאשר מעורב חטא בהשגת החפצים – לא מאחרים להגיע גם החרטה ויסורי המצפון, שאלו בעצם שערי הכניסה אל עולם הערכים של המבוגרים ומעידים על הפנמתו. חפצים לעולם אינם רק חפצים. תשוקות, מאוויים, משחקי כוחות ושליטה ממלאים תפקיד בהשגתם, אם בסחר חליפין על ידי הילדים, אם ברכישה ואם בגניבה. כל הסיפורים בהם מתאר שלום עליכם כמיהה לחפצים – מסתיימים במפח נפש קשה. בין אם מדובר בדגל, אולר, כינור, בגדים לחג – או אף האתרוג שרכש האב – הקריסה והאבדן מובנים בסיפור כבר מראשיתו, התשוקה לחפץ מכילה בתוכה את השחתתו וגם את היסורים שחווה המשתוקק. מקורו של ההרס הוא כמעט תמיד בחטא מוסרי של הילד או של סביבתו, אלא שהחטא נובע מן התנאים הקשים ולא מטבעם של האנשים. הם דווקא שוחרי טוב, אבל המציאות אינה מאפשרת להם לממש את רצונם, או שהמוסכמות החברתיות של אותה תקופה גורמות לכך. והרי, בעצם, דווקא בגלל התנאים הללו והמוסכמות האלה מפתח הילד את כמיהותיו שטרם רוסנו על ידי החברה. בפרק זה הצגתי תכונות, מאפיינים וקטגוריות השתייכות שונות של ילדים בסיפוריו של שלום עליכם. הילד בבית, בחדר, עם החברים ולבדו. הילד כשובב, כמוחה, כנוקם. אף שהמספר הוא ילד, עם הבעייתיות המובנת של מספר מבוגר הכותב כילד כביכול – ניכר בסיפורים השונים מגוון דמויות של ילדים בסביבת חיים מצומצמת למדי של כתריאליבקה, מגוון של אינדיבידואלים הגדלים בהשגחתו ובשליטתו של הקולקטיב היהודי ההיסטורי, אליו הם מנותבים ומנווטים, בו הם נאבקים ונגדו הם מתמרדים.

האמנם הציג שלום עליכם גלריה של דמויות ילדים, כפי שטוען ח"ש קזדן? (בוזי און אנדערע דערציילונגען, עמ' 5). לא כולם מסכימים עם קביעה זו. י"ח ברנר טוען כי אף ששלום עליכם הציג וחיידש בסיפורי הילדים שלו ילד בריא ושמוח – גילויים פסיכולוגיים אובייקטיביים היו למעלה מכישרונו הספרותי, ובעוד שבסיפוריו למבוגרים הוא יצר גלריה שלימה של 'פרצופים' – הרי שבסיפורי הילדים, היכן שהסתמך רק על כישרונו הספרותי ובעצם לא הכיר דיו דמויות שונות ילדים – מוגבל לטענתו מגוון טיפוסי הילדים:

...אין שפע; כל הפרצופים צורה אחת להם, ואף בהיקף הצר של נפש הילד האחד, בצרכיו ושאיפותיו של גיבורו הקטן לא גילה כל עולמות (כאשר עלה במסירת ילדו הגדול טוביה, או כאשר עשה ביאליק ביאני ופי התנור) כי אם רק נתן סיפור או ציור, שהכל הילדותי-העולמי אינו מתבלט מתוך הפרטים של ענייני הילדים, למרות מה שהפרטים האלה נמסרו ברגשות, ב'הומור' ובחשיבות סיפורית, כיאות לסיפורים מחיי-הילדים.¹²⁵

הסתירה בין קזדן לברנר ביחס למגוון הדמויות בסיפורי הילדים של שלום עליכם קשה לגישור. ייתכן שקזדן היה מקורב יותר לילדים ולסיפורי ילדים מאשר ברנר, מה שאיפשר לו להבחין בדקויות וייתכן שברנר ראה בילדים בסיפורים השונים ובמאפייניהם מעין אב טיפוס כללי של ילד יהודי בכתריאלבקה והשוונות בתכונותיהם האישיות לא הצדיקו בעיניו אבחנה מבדלת.

פרק ט: הילד המספר, גיבור הסיפור ומקומו במשפחתו

המשפחה היא אחד מהמקורות השופעים ביותר לכתיבה ספרותית בכל העולם, בכל הזמנים, לספרים, לסיפורים בכלל ולסיפורי ילדים בפרט. היא מספקת אירועים מכל הסוגים, מערכות יחסים מסועפות, מנהגים שונים, מצבי שיגרה וקיצון בזוגיות, בהורות, בין דורות ולא פעם על רקע תמורות היסטוריות. ככל שעולה מן היצירה האוטוביוגרפית פֶּוּנֶעִם יאַרִיד (חלק ראשון, עמ' 17-18, חלק שני עמ' 275-283), שלום עליכם הסופר, כמו רבים וגדולים אחרים, השתמש בזיכרונותיו של שלום עליכם האיש כמקור לא אכזב לסיפורי הילדים שלו, בנוסף להתבוננותו החדה בהווייתן המרתקת של משפחות בסביבתו המשתנה.

משפחות יהודיות במזרח אירופה היו בדרך כלל גדולות, רב דוריות ולעתים מפוצלות עקב נישואים שניים של בני הזוג, במקרים בהם בן/בת הזוג הראשונים נפטרו. מצוות 'פרו ורבו' קוימה בדבקות, ואף שהמשפחות היו עניות בדרך כלל הן גידלו מספר רב של צאצאים והחזיקו משפחות גדולות מאוד. שלום עליכם עצמו היה בן למשפחה כזו - הוא היה האמצעי מבין ילדי משפחתו מרובת הילדים: "אויך די צאָל פֿון די 'לבלעכע' איז געווען היפּשלעך, אַריבער אַ טוּך..."¹²⁶ ועל פי ג. קרסל הוא היה השלישי מבין תריסר ילדים,¹²⁷ זאת עוד מבלי להחשיב את אָחיו למחצה מאשתו השנייה של אביו (שנהגה בקשיחות ולא פעם באכזריות כלפי ילדיה החורגים), ובוודאי שלא את ילדיה מלפני נישואיה לאביו. לכן מפתיע לגלות כי ברוב סיפורי הילדים של שלום עליכם המבנה המשפחתי מצומצם מאוד: אב, אם ובן. לעתים יש אח או אחות, אך תפקידם בסיפור זניח. משפחה קטנה כזו הייתה כאמור באותם ימים נדירה במציאות, למעשה זהו חלקיק משפחה, פרי דמיונו של שלום עליכם. מה טעם הסתפק הסופר במשפחה גרעינית שכזאת?

¹²⁵ י.ח. ברנר, "שלום עליכם", כל כתבי י.ח. ברנר, כרך שלישי, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשכ"ז, עמ' 107.

¹²⁶ י.ד. בערקאָוויטש, דאָס שלום-עליכם בוך, ניו-יאָרק: שלום-עליכם קאָמיטעט, תרפ"ו, ז' 20.

¹²⁷ ג. קרסל, עמ' 6.

ט.1: הבן המספר - פרוטגוניסט ובן יחיד

ברוב הסיפורים, באלה מן הקבוצה הראשונה של "מעשיות פֶאָר יידישע קינדער" וגם באחרים, מוצג הגיבור כבן יחיד להוריו, ללא התייחסות לאחים או לאחיות. החל מן הסיפור "דאָס מעסערל", בו אין איזכור לצאצא נוסף במשפחה מלבד המספר, דרך "דאָס דריידל", בו הילד הוא בן יחיד לאמו האלמנה, "אַ פֶאָרשטערטער פסח", בו הגיבור מקבל לפסח בגדים ונעליים חדשים וכן הלאה. עם זאת, מעטים הסיפורים בהם הוא מתייחס לעובדה זו באופן ישיר, כפי שהוא עושה בסיפור "אליהו הנביא", בו הוא כותב: "נישט גוט צו זיין אַ בן-יחיד, אַ ציטעריקער בַּז טאַטע-מאַמע". (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 119) כלומר, הוא מתלונן על היותו בן יחיד, מה שמפתיע כאמור לפי ניסיון חייו של המחבר. כאמור במקרים בודדים מוזכרים אחים ואחיות. לעתים הם מוזכרים כבדרך אגב, מבלי לתת להם תפקיד מיוחד, כמו ב"ליג-בעומר", כאשר האח הצעיר מוטל מתלווה למספר אל החדר בבוקר החג, אולם אין לו תרומה מבחינת הסיפור; לעתים תפקידם עקיף כמו ב"גרינס אויף שבועות", בו מוזכר קצרות כי אמו של המספר הינה אלמנה המטופלת בילדים, מה שמוסיף על חומרת פשעו של הילד בפגעו במקור הפרנסה של המשפחה (מעשיות פֶאָר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 128). בחלק מן הסיפורים יש לאחים המוזכרים תפקיד ממשי: בסיפורים "צו דער סעודה", וב"ביים קעניג אַחשוורוש" למשל הם מוזכרים כאשר המשפחה כולה הולכת לבית הדוד הגביר לסעודת הפורים, מה שמשרת את הצגת התסבוכת המשפחתית ואת היראה והחנופה שחשים כל בני המשפחה לקרוב המשפחה הגביר. ב"די פֶאָן" עוניה של המשפחה מודגש באיזכור שולי של אחיותיו הסורגות גרביים כעזרה בפרנסת הבית, אך במהלך הסיפור עצמו אין להן חלק. רק אחת מן האחיות קשורה לסיפור, זו אשר מתעמרת בו ביחד עם הוריו בשל עילגותו (ראו עוד בהמשך).

מדוע בחר שלום עליכם במקרים רבים לעצב את דמות גיבורו כבן יחיד?

לבחירתו זו עשויות להיות כמה סיבות:

ראשית, הצגת הקונפליקט בין עולמו של הילד לעולמו של המבוגר היהודי באופן חד וברור כפי שעשה זאת בסיפוריו הייתה עשויה לאבד מן האפקט הדרמטי שלה, מחדותה ובהירותה, לו היה הילד הגיבור אחד מבניה של משפחה מרובת ילדים. בסיפורי הילדים שלו מצליח שלום עליכם ליצור אבחנה בין הנפשות הפועלות באופן ראוי לציון, כאשר הדמויות המשניות אינן מהוות רק רקע לבניית דמות הגיבור העיקרי, כלומר יש להן חשיבות. בסיפורי הילדים הדמויות אינן תלויות בראייתו של הילד המספר. הן מגיעות מהעולם החיצוני כאנטגוניסטים אמיתיים: האב, האם, הרבי. החבר הטוב שאכזב. הגיבור העיקרי אינו מלווה על ידיהן כמקהלה של צללים. הפרוטגוניסט נמצא בקונפליקט עז עימם, והקונפליקט מתפתח סביבו, מעצם הימצאותן. לדוגמא, בסיפור "אַ פֶאָרשטערטער פסח", בו הקונפליקט מתפתח בין הילד לאמו על הבגדים והנעליים החדשים שמזמינים עבורו לכבוד חג הפסח הולך ומתעצם עם התקדמות הסיפור, עד לקריסתו של הילד כאשר מגיע הרגע לשאול את ארבע הקושיות. אין בסיפור כזה מקום לדמויות מרכזיות נוספות כי הן היו מסיטות את תשומת הלב מן הנושא המרכזי - התעלמות האם מרצונותיו ומאוייו של הילד והצער הגדול שנגרם לו, התהליך המוביל להתמוטטותו הנפשית. בסיטואציה משפחתית כזו צאצאים נוספים, אפילו כדמויות משניות - היו מן הסתם מפחיתים מעצמתה של הדרמה.

שלום עליכם נותן אפילו ביטוי לצורך של הגיבור להיות לבד - בסיפור "גרינס אויף שבועות" אומר הגיבור היוצא אל 'מסע' קטיף הירק לחג: "אן אמתע נסיעה קאַן מען אַנרוֹפֿן נאָר די נסיעה,

וואָס אַ מענטש מאַכט איינער אַליין, אָן חברים, אָן אַ שום איבערשלאָג. איך בין מיר איינער אַליין, אַ פֿרע פֿויגעלע, אין דער גרויסער ברייטער וועלט... " (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 123).

גם ההנאה העילאית מהבוקר האביבי היפה וגם מסע ההרס שיבוא אחר כך – מחייבים היות הגיבור לבדו, ושלום עליכם מציין זאת מפורשות.

גורם נוסף על הצורך בהתמקדות עשוי לנבוע מכך שדמויות שונות של ילדים במשפחה, אחים ואחיות, זקוקות לאפיון ולהבלטת תכונותיהן, לשיתוף בקונפליקט, במלים אחרות - למגוון של קולות, להתייחסות נפרדת וייחודית, ולא זו הייתה מטרתו של שלום עליכם. אחים ואחיות מקיימים מערכות יחסי גומלין מורכבות ומסובכות בפני עצמן והוא לא התכוון להציג משפחה יהודית טיפוסית יותר או פחות, כמשפחתו שלו או של יהודים אחרים שהכיר – עליהם הוא כותב בהרחבה בפֿונעם יאַריד. בסיפור "די פֿאָן", כאשר הוא מזכיר את אחותו שהתעמרה בו ביחד עם הוריו בשל גמגומו הוא עושה זאת בקצרה, מבלי להיכנס ליחסים המורכבים בין אח לאחותו, וודאי שלא עם אחות כזו הפועלת נגדו, והוא עושה זאת כמדומה על מנת להגביר את תחושת החמלה של הקורא למצוקתו וקשייו של קופלה, כי להוריו המייצגים את הקולקטיב נוסף עוד כוח שלילי הפועל נגדו. בסיפור "בצם קעניג אחשוורוש", כאשר מציקים לילד האב, האם וגם הרבי בשעת ההליכה אל בית הדוד מפציר בהם אחיו משה'לע כביכול להניח לו, אלא שבקשתו חשודה בבקשת טובה לעצמו או להגברת הטינה כלפי אחיו: "טשעפעט אים ניט, ער האָט דערזען די 'קאָמעדיאַנטשיקעס'! – רופֿט זיך אָן מיין עלטערער ברודער משה'לע, וואָס איז אַליין אויך אַ בעלן זיך אַפּשטעלן אַנקוקן די 'קאָמעדיאַנטשיקעס'". (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני עמ' 55).

האח בעצמו, גדול אמנם בגילו מן הגיבור אך טרם הפך למבוגר ויש בו עדיין שארית מן הילד בנפשו – אף הוא נמשך אל שחקני הפורים-שפיל. האם התכוון לעזור ולהקל על אחיו הצעיר מזעפם של המבוגרים, או דווקא להפנות אליו עוד חצים של כעס וטרוניות? קשה לדעת, אך השאלה עצמה יכולה להסביר מדוע לא הכביד שלום עליכם על סיפורי הילדים בכתיבה על אחים ואחיות של הגיבור בסיפורי הילדים. הוא "ניקה" את המסופר מרעשי רקע שאינם נחוצים לעיקר.

יוצא מן הכלל הוא הסיפור "אסתר", בו הנושא הוא מעשה קונדס שטני שמעולל גיבור הסיפור לאחיו הגדול מוטל – החלפה בין המכתבים שכתב הלה לאהובתו אסתר ולאביה המלמד, והסגרת תשובותיהם הכעוסות של המלמד ובתו לידי אביהם. הוא חושף בסיפור את היחסים בינו לבין אחיו ומגלה מניפולציות שהם עושים האחד לשני. עיקרו של הסיפור הוא התעלול הנקמני באח, באב, ברבי ובבתו אסתר ולכן גם סיפורי הרקע ונוכחותו של האח בסיפור מחויבים לצורך בניית העלילה (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני עמ' 207-215).

המשפחה בסיפורי הילדים היא כאמור משפחה גרעינית קטנה מאוד. עם זאת לא ניתן להתעלם ממקומם של האחים והאחיות המוזכרים בחלק מן הסיפורים; בדרך כלל הם בוגרים מהפרוטוגוניסט, כבר אחרי בר-המצווה, ומייצגים מצבי בנייים על רצף שבין האינדיבידואל לקולקטיב. האח הבוגר עוזר בד"כ לאב במאבק החינוכי או מנסה לתפוס את מקומו – אולם גם מקנא באחיו הצעיר ומחפש לעתים הזדמנויות להשתובב ביחד איתו. הוא נמשך עדיין אל הילדות על שובבותה והתלויות שבה, אך עולו של הקולקטיב, הבוגר והאחראי כבר מושת עליו במידה רבה. האח הבוגר אליה במאָטל מייצג את הילד אשר חיוניותו האינדיבידואלית כבר הובסה בידי

האבות והמלמדים והגיע אל מטרתם הנכספת, אל הקולקטיב היהודי ההיסטורי. שירים מועטים בלבד נותרו מן המאבק שלו עצמו כילד בגורל הצפוי לו, בו הובס על ידי כוחות גדולים ממנו שהתאחדו נגדו. האח אליה שוכח לעתים שזקנו כבר צימח או שהוא כבר יהודי נשוי והוא מבקש להשתובב ביחד עם הילדים. עדיין יש בו מחיוניותו הטבעית של הילד, אולם הוא מתבייש בה וממהר לתקן ולחזור אל סביבת ה"מבוגר", אל ההכרח.¹²⁸

כמובן ניתן לומר גם כי הבן היחיד הוא תקוות הוריו, הוא ה'קדיש' שלהם... האם האלמנה ב"דאָס דריידל" רואה את בנה היחיד כממשיכו של אביו המת ומצפה ממנו שיהפוך ללמדן כמותו:

...פֿון דאָוונען שמועסט מען נישט, אַז זי האָט אַכטונג געגעבן אויף מיר, איך זאָל דאָוונען אַלע טאָג. זי האָט מיך נאָר געוואָלט אַפּנרעדן, איך זאָל זיין כאָטש האַלב, ווי מײַן טאַטע, עלוי-השלום, איז געווען. און אַלע מאָל, ווען זי האָט זיך גוט צוגעקוקט צו מיר, פֿלעגט זי זאָגן, אַז איך בין אין גאַנצן 'ער', מיר צו לאַנגע יאָר... " (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני עמ' 185).

העובדה כי הגיבור הינו בן יחיד מעצימה את תפקידו בעיניה של האם ובעיני עצמו, מכבידה על עומס המורשת המשפחתית המוטל על כתפיו וכך גם את ייסורי המצפון שלו בגלל מכירת הסיפור היקר שהיא רכשה בשבילו במאמץ רב. ניתן לראות באם זו את מקבילתה של ינטה במונולוג "דאָס טעפל", בו הדוברת היא האם האלמנה החרדה לבנה, הן לבריאותו הפיזית והן ליהדותו, למדותו ואדיקותו בדת. גם שם יש לאם בן אחד בלבד, עליו היא משליכה את כל יתרה. אפשר להוסיף עוד כי אחד מן הגורמים המובלטים בסיפורים הוא בדידותו של הילד המספר. ב"דאָס מעסערל" התשוקה לאולר היא בעצם רצון עז בחבר שאין לו: "...צו וועמען וועל איך זיך קערן און ווענדן? עלנט בין איך ווי אַ יתום, און קיינער, קיינער האָט ניט געזען מײַנע טרערן, וועלכע איך האָב שטילערהייט פֿאַרגאַסן בײַ זיך, אויף מײַן בעטל, בײַ נאַכט, קומענדיק פֿונעם חדר" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 13).

גם בסיפורים האחרים מודגשת בדידות זו, כמו בסיפור "אליהו הנביא", שם אסור לילד לצאת אל הילדים שבחוץ, שכן היותו בן של נגידיים כופה עליו הסתגרות מפני ילדים פשוטים ממנו (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 120) או בסיפור "אַ פֿאַרשטערטער פּסח" כאשר המספר הולך לבדו אל החייט והסנדלר ומפציר בהם שיתקינו עבורו את הבגדים והנעליים כפי שהוא חפץ, כפי שתואר. גם בסיפור "דער אתרוג" הגיבור מתמודד לבדו עם שאלות ופיתויים והוא אינו יכול להתייעץ עם אף אחד, אין לו עם מי לחלוק את התלבטויותיו ואת חיבוטי הנפש שלו, מה שמגביר את הסערה הרגשית. בדידות זו היא אחד מן האמצעים הספרותיים בהם משתמש שלום עליכם כדי להעצים את הדרמה, את החמלה ותחושת הקרבה של הקורא אל הגיבור, ולכן היא מחייבת שלא יהיו לו אחים.

שלום עליכם בחר אם כן להציג את הפרוטגוניסט על פי רוב כבן יחיד מכיוון שרצה להתמקד בנושא מרכזי יחיד בכל סיפור, להדגישו ולא למהול אותו ולמסמסו באמצעות פיזור תשומת הלב של הקורא בין הדמויות השונות והמשניות של הסיפור. הסיפור הרי מיועד לילדים; הם זקוקים למיקוד שאינו מתפזר יותר מדי בין דמויות מתחלפות, ושלום עליכם, שהבין את נפש קוראיו הקטנים (והגדולים...) כתב לילדים סיפורים ממוקדים בקונפליקט מרכזי אחד, כאשר שאר הדמויות שהן מעטות מלמדות על הרקע החברתי, הכלכלי והתרבותי.

¹²⁸ י. טרונק, עמ' 331-332.

ט.2: דמות האב והגבר בסיפורי הילדים

"דער טאַטע, מיט אַ יאַרמלקע אויפֿן קאַפּ, זיצט איבער אַ ספר, לערנט און הוסט, הוסט און לערנט" (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 11).

ברבים מן הסיפורים אביו של הילד הנו למדן השקוע כל היום בספרים, הוא כעסן, חסר רגישות, אינו מבין את נפש ילדו, כופה עליו חובות ומסגרת כמו 'יהודי טוב' של אותם ימים ובנוסף – משתעל וחולני.

ב"דאָס מעסער'ל", האב נוזף בבו על משחקו באולר שיצר לעצמו מנוצה: "וואָס איז דאָס פֿעדער, וועלכע שוואַרצע יאָר? וואָס איז דאָס פֿאַר אַרומטראַגן זיך מיט פֿעדערן? – פֿרעגט מיך דער טאַטע, אַ קראַנקער ייד מיט אַ געל אויסגעטריקנט פנים, און פֿאַרהוסט זיך. – נא דיר גאָר פֿעדערן, שפילעכלעך – קכע-הע-הע-הע!" (שם, עמ' 9-10). האב אינו מבין מדוע הבן מעדיף לשחק באולר ולא לקחת ספר ליד, כפי שעושה הוא עצמו כל הזמן.

הוא אינו רגיש לסבלו של בנו אשר החל ללמוד בחדר אצל 'מוטי מלאך המוות' את המסכת 'שור שנגח את הפרה': "און ווי באַלד אַן אַקס שטויסט אַ בהמה, קומט מיר אַ פאַטש..."; "לא רק הרבי בחדר מכה את הילד בכל הזדמנות – גם בבית "נדלק" האב מכל שטות: "איך געדענק משן טאַטן כמעט שטענדיק קראַנק, שטענדיק בלאַס, געל, און תמיד אין כעס, תמיד ברוגז אויף דער גאַנצער וועלט. פֿאַר אַ מינדסט נאַרישקייט ווערט ער אַנגעצונדן און וויל מיך נאָר דורס זיין". (שם, עמ' 12).

גם בסיפור "אויפֿן פֿידל" האב הוא כעסן, חולני ומשתעל:

...נאָך דעם, אַז ער האָט דערזען די צעקאַרדאַשטע קאַנאַפּע, האָט ער מיך אַזוי געשלאָגן, אַז מע האָט מיך באַדאַרפֿט מינטערן, פשוט אַפּגיסן מיט קאַלט וואַסער [...] דער קדיש דזנער! (אומר האב לאם, ב.ט.) ער וועט מיך אַרצנטרעבן אַ לעבעדיקן אין דער ערד אַרצן! זאָגט דער טאַטע, בלאַס ווי די וואַנט, כאַפּט זיך פֿאַר'ן האַרצן און פֿאַרהוסט זיך אויף עטלעכע מינוט. (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 39).

חולה היה גם האב בסיפור "דער יינגסטער פֿון די מלכים" אשר עבד במרתף היין של הגביר ר' שמחה'לה וינר עד שכרע ומת (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, 245-227).

סיפורי **מאַטל פייסע דעם חזניס** מתחילים גם הם במחלתו של האב: "דער טאַטע איז קראַנק. ער דאַוונט שוין ניט פֿאַר'ן עמוד פֿון שמחת-תורה אָן. גאַנצע נעכט הוסט ער" כאשר אחיו אליה מאיים עליו שאם ימשיך לרקוד עם העגל מני אביו כבר 'יראה' לו: "דער טאַטע וועט דיר שוין געבן!" אבל מוטל יודע: "דער טאַטע וועט מיר 'געבן' גאַרניט" (מאַטל פייסע דעם חזניס, חלק ראשון, עמ' 4).

על האב השקוע כל זמנו בעיון בספרים כותב שלום עליכם גם ב"די ערב פסחדיקע עמיגראַציע", עת מגורשים האב ובנו מחדר לחדר עם התקדמות ניקיון הבית לפסח; הבן מחפש 'אוצרות' והאב, שתפקידו להשגיח על הילד לבל יהרוס דברים בבית ולבל יינזק בעצמו – שוקע בספריו בכל מקום אליו הם מגיעים ובסופו של דבר באמת נופל הילד מן הסולם וניזוק קשות. על תגובת האב, אם הייתה כזו – לא כתב שלום עליכם (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 231-219).

טיפוס האב החולני והרגזן מופיע גם אצל סופרים אחרים בני תקופתו של שלום עליכם:

יאסעלע של יעקב דינזון הוא סיפור על ילד רגיש ומוכשר שנולד למשפחה קשת יום לאחר שלושת בנותיהן מתו. אבי המשפחה, שהועסק כשמש בבית הכנסת חלה בדלקת ריאות ואיבד את משרתו, הינו יהודי רגזן וקפדן גדול, ואת ייסוריו ומרירתו הוא מוציא על בנו יוסלה, אותו הוא מלמד בבית, בוחן בכל יום ומכה אותו על לא עוול בכפו. תירוצו למעשיו אלה הוא כי התורה הקדושה אינה נקנית אלא בייסורים... אף שברור כי גם גיבוריו של שלום עליכם וגם יוסלה של דינזון סובלים קשות מרגזנותו של האב - תיאוריו של שלום עליכם הנם הומוריסטיים ואלה של דינזון טרגיים. הבדל נוסף בין דמות האב אצל שני הסופרים הוא שאצל שלום עליכם האב רוצה שבנו ילמד כל הזמן ואילו אצל דינזון האב ר' ברוך היה מעדיף שבנו ילך להיות שוליית סנדלרים וירכוש מקצוע שיעזור לפרנסת המשפחה. הוא עצמו היה שמש בבית הכנסת לפני שחלה ומן הסתם לא נהנה ביותר תפקיד 'כלי קודש' זה.

כמובן שעולות שאלות אשר לא לכולן ניתן למצוא תשובות: מדוע כועסים האבות כל הזמן? מדוע הם חולים? האם בגלל קשיי הפרנסה הדוחקים? האם יש קשר בין המחלה לבין אבדן פרנסה? (כך זה במאָטל פייסע דעם חזני'ס) האם התאכזבו מן החיים? האם בגלל אי מילוי ציפיותיהם מן הילד? האם בגלל האם אשר אינה מקפידה מספיק בחינוך הילד? האם יש קשר בין מחלתו של האב לבין למדנותו, שהרי הוא יושב כמעט כל היום בחדר סגור וקורא בספרי הקודש? חמלת האב, אם קיימת, אינה זוכה להתייחסות מצד שלום עליכם, כפי שצוין כאן לגבי נפילתו של הילד מן הסולם ופציעתו ב"די ערב פסחדיקע עמיגראציע". גם כאשר משנה האב של גיבור "דאָס מעסערל" את יחסו ומתרכז, לאחר שהבין עד כמה נפגע הילד בחדר ועד כמה היה חולה בשל פגיעה זו – הוא אינו משנה באמת את מטרותיו לגבי חינוכו של הילד:

נו, מפן זון, אַצינד גיי אין חדר אַרצן, שוין מער נישט אין זינען קיין מעסערלעך מיט קיין נאַרישקייטן... שוין ציט זאָלסט שוין אָנהייבן ווערן אַ שטיקל מענטש: אם ירצה השם, איבער דרע יאָר ווערסט דו שוין בר-מצווה, צו הונדערט און צוואַנציק יאָר [...] מיט אַזעלכע זיסע ווערטער שיקט מיר דער טאַטע אַרויס אַרצן אין חדר צום נשעם מלמד, צו רב חיים "קאָטער" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 31).

הילד, שכלל אינו רגיל בהבעות חיבה מצד אביו - מתרגש כל כך עד שהיה מוכן לנשקו, אולם הוא מתבייש. הריחוק הפיזי והנפשי של אבות מבניהם מוצג כאן על ידי המבוגר הנותן מלים בפיו של הילד; קרוב לודאי ששלום עליכם הכיר וזכר היטב את תחושת הכמיהה והגעגוע למגע עדין, תומך ואוהב. הילד מכיר היטב מגע פיזי כוחני ואלים מצד האב, וכאשר הוא כמה לקשר פיזי רך עם אביו הוא יודע שהדבר אינו אפשרי, הוא מודע היטב לכללי ההתנהגות התרבותיים המקובלים, לפיהם לא מנשקים אב.

בחלק מן הסיפורים יש טיפוסים אבות אחרים. בסיפור "דער אתרוג", למשל, האב שונה מהאבות החולניים והלמדנים – גם הוא יהודי כשר הנאבק לפרנסת המשפחה, אך הוא בעל משרת קופאי, עיסוקו מכובד גם אם אינו עשיר. עם זאת משתייך גם הוא לקולקטיב היהודי המבוגר, הרואה בילד מטרד שיש לאלפו ולהטיל עליו איסורים מבלי לשוחח איתו, להסביר לו את חשיבותם של מנהגים ולקרבו באופן מושך ומשמח אל טקסי החג.

דמויות של אבות אחרים כמעט שאינם מופיעים בסיפורי הילדים של שלום עליכם, אבל בכל זאת נמצאים בחלקם (אם כי לא ברשימה הראשונית של 'מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער'). מעמד בעלי המלאכה זכה אמנם לפינה חמה בליבו אך לא עד כדי שיבליטו ביצירותיו.¹²⁹ בסיפור "אַ פסח אין דאָרף" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 163-178. מופיעה דמותו המרתקת של יהודי 'בעל גוף',

¹²⁹ י. טרונק, עמ' 341-343.

"דער אַלטער דעמב" – האלון הזקן. יהודי בריא וחזק, לעומת היהודי מן העיירה החולה והמשתעל. "נחמן ווערעביווקער, פֿון ווערעביווקע" (כבר לא כתריאליבקה!) החי בכפר של איכרים. הוא אמנם אינו עוסק בחקלאות אלא במסחר, קונה ומוכר את אשר נדרש לאיכרים. שכניו הגויים מעריכים אותו ואוהבים לשוחח עימו; הוא נוסע לעיר ונפגש עם אנשים, ובשביל הגויים אשר רובם אפילו לא יודע קרוא וכתוב הוא איש העולם הגדול. הם קוראים לו 'לאַש לאַכמאַן' – נחמן שלנו, והוא סיגל לעצמו תכונות של גוי משכיל. גם אביו וסבו נולדו בן־ורביקה, וסבו בשעתו התפאר בייחוסו: אותו לא הצליחו לגרש מן־ורביקה! רוחות אנטישמיות מתחילות לנשב בסביבתו של נחמן אך הוא מתעלם מהן.

אבל לבריאות הגוף ולהתערות בסביבה יש מחיר. נחמן אמנם גאה ביחוס של אבות משפחתו שהם "אַמאָליקע יידן!", גם גדולים בתורה הם היו אך הוא רואה את הניגוד בינו לבין סבו, ומיצר על כך מאוד: "אי-אי-אי! דאָס איז געווען אַ ייד! אויך אַ גוואַרדיאַן, נאָר אַ ייד פֿון תורה". ההבדל הנו פועל יוצא מכורח פרנסתו ומכך שאין בסביבתו יהודים, אין בית כנסת ובית מדרש ונחמן עצמו – "און ער, נחמן, וואָס קען? עס זאָל אַנך צו קיין חרפה נישט זײן - קוים קוים דאָוונען". הוא הולך ומתרחק מן היהדות, מן המעט שהוא יודע ומכיר אין הוא מעביר לילדיו; הם כבר לא יידעו דבר "יידישקייט". בניו גדולים ובריאים כמוהו, "הויך און ברייט", אך ליבו נחמץ על שהם אינם יודעים קרוא וכתוב, רחוקים ממסורת ישראל סבא. במיוחד חבל לו על בנו הקטן, פֿאַטל, הקרוי על שם סבו, ילד מוכשר וחכם אשר חברו הקרוב הוא פֿדָקה, בנו של השכן הגוי... כלומר זהו תהליך בכיוון של התבוללות מכורח. התרחקותו של נחמן מן היהודים ומיהדותו בעצם מדירה אותו מן הקולקטיב היהודי ובשל כך הוא גם אינו אנטגוניסט לילדיו. הוא מתגעגע אמנם לסבו שהיה גם גיבור וגם יהודי, אך הוא, נחמן, כנראה האחרון בשושלת המשפחה היהודית המפוארת שלו.

גם בסיפור "דרש קעפעלעך" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 143-135) מוצג אב שונה מהאב העיירתי. פייסי 'דער אַנבנינדער' הוא אבי המשפחה המתגוררת בבית דירות גדול בכרך תעשייתי, הוא בעל מלאכה העובד בביתו, תוך כך מזמר שירים יהודיים ולא יהודיים, "מיט אַ פֿריילעך-טרויעריקן ניגון". מחשבותיו על זמנים טובים יותר שיגיעו מעידות על חדירת הרעיונות הסוציאליסטיים אל מעמד בעלי המלאכה היהודים (וגם על כך שהסיפור לא נכתב ברוסיה הצארית אלא לאחר נסיעתו הראשונה של שלום עליכם לארה"ב): "ס'וועט קומען אַמאָל די גוטע צייט, יענע גליקלעכע צייט, ווען עס וועט אַלצדינג ווערן אַנדערש, אַזוי ווי בעבעל זאָגט, און אַזוי ווי קאַרל מאַרקס זאָגט"...

הסיפור שנכתב ב 1908 גם מעיד על שינוי ביחסו של שלום עליכם למעמד בעלי המלאכה. בסיפור כמו "ביים קעניג אחשוורוש" שנכתב ב 1901 הוא מתאר את בעלי המלאכה המלהקים את חבורת הפורים-שפילערס כיהודים השמחים בחלקם הדל אך משתייכים למעמד נמוך ובלתי מוערך, מקביל למעמדם של ילדים. ב 1908, לאחר הפיכת הנפל נגד הצאר ניקולאי השני ב- 1905 ובמיוחד לאחר הגירתו של שלום עליכם לאמריקה, כבר ניתן לראות את השינוי ביחסו אל אנשים המתפרנסים מיגיע כפיהם.

3. ט: דמות האם והאישה בסיפורי הילדים

מגוון טיפוסי האימהות בסיפורי הילדים של שלום עליכם גדול יותר מזה של טיפוסי האבות; האימהות בסיפורים שונות זו מזו ביחסן אל הילדים ואל חינוכם. לעתים קרובות מוצאים

בסיפורים את האם האלמנה הענייה, קשת יום ושבורה בנפשה, הנאבקת עם קשיי פרנסה ומזכירה את ינטה התרנגולנית במונולוג "דאָס טעפל". אָם כזו הייתה אשתו של אב חולה ומשתעל, אשר נפטר ממחלתו והשאירה להתמודד עם קושי הפרנסה וגידול הילדים לבדה. על כתפיה הדלות מונח העול של הובלת ילדיה וניווטם אל הקולקטיב היהודי, בזאת היא מחליפה את האב המנוח, והיא בעצם אב נשי. דמויות כאלו הן אימו של הגיבור ב"דאָס דריידל" וגם אלמנתו של ר' רפאל בסיפור "דער יינגסטער פֿון די מלכים", אשר הולכת לבקש מהגביר, אצלו עבד בעלה, הלוואה לקניית מכונות תפירה לבנותיה, בקשה שלא צלחה. כך גם אמו האלמנה של הילד מ"גרינס אויף שבועות", אשר מפרנסת את משפחתה מהלוואות כסף בריבית. אפילו כאשר האב חי וקיים – עדיין עול הפרנסה הוא בדרך כלל על האם, כך למשל במונולוג "דאָס טעפל" בו עוזר, בעלה של גנסי הקמחנית, המשמש כסגן השמש בקלויז התחתון הוא לא יוצלח חסר-מזל.¹³⁰ נראה כי אלו היו פניה של המציאות במאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים.

גם נשים אשר תפקידן במשפחה איננו למלא את מקום האב החולה, הלא יוצלח או המת – נאלצות לישר קו, בסביבה הפטריארכאלית בה הן חיות, עם המרות שמטיל האב על הילד בדרכו אל הגורל היהודי הקולקטיבי. פעמים רבות מוצגת האם כ"פֿוסבענקעלע" של האב, הדום לרגליו, אולם גם בפסיביות שלהן, בחולשתן המובנית בחברה ובמשפחה הן שונות מן האב ביחסן אל הילד ואל חיוניותו ומאוויו.¹³¹ גם האם מדרבנת את הילד אל גורלו – אל החדר, מאיימת עליו באמצעות הרב הדמוני, ולמרות שגם היא נתונה בכבלי המסורת, האמונה, הקהילה – בכל זאת יש בנפשה קשב אל הילד והזדהות עם חיוניותו, מעין שאריות של ריאליזם נאיבי משלה. בניגוד לאב ולרבי היא אינה אדישה לסבלו של הילד, ואף שלפרקים היא מאיימת עליו בפגיעתם הרעה של אלה – היא גם מגוננת עליו מפניהם. "אָ גליק, וואָס די מאַמע פֿאַרהיט מיך, זי לייזט מיך אויס פֿון זענע הענט" (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 12). האם מגינה על הילד, עם ביטויי דאגה ותוקפנות באותו המשפט עצמו. כאשר האב מתנפל על הילד ("דאָס מעסערלי") עונה האם במקום הילד: "וואָס אַרט דײַך, אז דאָס קינד שפילט זיך? [...]. אבי אויסעסן זיך דאָס האַרץ, מצינע שונאים!" (שם, עמ' 10), וכך גם ב"אויפֿן פֿידל" כאשר האם רואה כיצד האב מכה את הילד: "גאָט איז מיט דיר! וואָס האָסטו געטאָן מיטן קינד? – האָט די מאַמע געוויינט מיט טרערן אויף די אויגן [...] וואָס זשע דאַרף מען אָפּעסן דאָס האַרץ? זאָגט צו אים די מאַמע. – ביסט אַזוי אויך אַ קראַנקער! טו אַ קוק וואָס פֿאַר אַ פנים דו האָסט, אַזא יאָר אויף מצינע שונאים!" (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 39).

לעיתים האם נמצאת בקונפליקט עם האב באשר "זי פֿירט דאָס קינד איבער" בגלל עדינותה אליו. ב"דאָס מעסערלי" האב מאשים את האם ובא אליה בטענות בכך שה'קדיש' שלה פצע את עצמו עם האולר המאולתר: "זע נאָר, זע, ווי ער האָט זיך דאָס אַביסל צעבלוטיקט, דער קדיש דצינער!" (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 10) וב"אויפֿן פֿידל", כאשר מגלף הילד לביד מן הספה הישנה כדי לבנות לעצמו כינור, תופס אותו האב: "דער קדיש דצינער! ער וועט מיך אַרצינטרעבן אַ לעבעדיקן אין דער ערד אַרצן! זאָגט דער טאַטע, בלאָס ווי די וואָנט..." (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 39).

¹³⁰ שלום עליכם, מאַנאָלאָגען – אַזענבאַהן געשיכטעס, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 25-26,

ניו-יאָרק: פֿאַלקס־פֿאַנד אויסגאַבע, 1927, ז'ז, 9-25.
¹³¹ י.י. טרונק, עמ' 337.

אצל **יאָסעלע** של דינזון רואה האם חיינה בעיניים כלות כיצד בעלה מכה את בנה האהוב והמוכשר, רואה את דמעותיו ושומעת את זעקותיו ואין בכוחה לעצרו. עד שנגדשה הסאה והיא זועקת את זעקתה כלפיו ומחליטה לשלוח את הילד לחדר הנחשב ביותר בעיירה – אצל המלמד רב דב:

איך וועל ערגער זיין פֿאַר דיר, האָט זי מיט אַ פֿאַרקלעמטן האַרצן געשריגן, אז איך וועל נאָך ווייטער דיך לאָזן קילן דיין קראַנק האַרץ אויף דאָס אומשולדיק נפֿש, און דערזענדיק די אָנגעלאָפֿענע צייכנס אויף יאָסעלעס לזבעלע, האָט זי געשריגן: אַ גזלן, אַ רוצח פֿון וואַלד, בין איך קיין ייִדישע טאַכטער, וועט אַזא האַרץ האָבן אַזוי צו פֿייניקן אַזן אייגן קינד! געוואַלד, רבונו של עולם, פֿאַר וואָס האָסטו דו אין דיין הייליקער תורה געשריבן: כרחם אב על בנים? אַט איז אַ טאַטע און אַט זע זיין רחמנות!¹³²

הרגע בו הופכת חיינה מאשה כנועה המקבלת את מרותו של בעלה לנמרה המגינה על גוריה הוא הרגע המכונן של הסיפור ושל המשפחה. היא מבקשת לבנה את הטוב ביותר, מתחננת שיקבלוהו לחדר היוקרתי שבעיירה, אצל המלמד הנחשב ביותר; דבר לא עוצר אותה – לא מחסור בכסף ולא ההשפלה בפני הוריהם העשירים של שאר הילדים בחדר; היא נאבקת ונלחמת עבור בנה ומגינה אפילו לבית המשפט כדי להוכיח את חפותו. שאיפותיה מרחיקות הלכת לגבי יוסלה הביאו, למרבה האסון, לאובדן שניהם ולהרס המשפחה, שכן האב כאמור השתייך לקטגוריה של האבות החולים והחלשים ולא היה מסוגל לעמוד לצד בנו ואשתו; העול כולו נפל עליה, ועם מותה אבדה למשפחה משענתה היחידה.

סיפורו של דינזון מכיל תיאורים דרמטיים, קיצוניים וטרגיים, מכוונים אל רגשות החמלה והרחמים של הקורא באופן ישיר ללא אפשרות להתחמק ולהקל מעט מן העומס, בניגוד לדרכו של שלום עליכם העוטף את סיפוריו בהומור. מצד שני, נחישות והתנגדות כמו אלה של חיינה מול תוקפנותו של האב כלפי יוסלה ומול אכזריותו של המלמד אינה נמצאת אצל האימהות בסיפורי שלום עליכם.

ישנה אצל שלום עליכם גם אם מסוג אחר, עדינה ורגשנית: בסיפור "די ערשטע קאָמונע" האם בוכה על מר גורלה, על תהפוכות חייה. האב מגיב באדישות וליבו של הילד יוצא אל האם:

איך האָב ניט איין מאָל געטראַפֿן די מאַמע זיצן און וויינען (אויף אַלצדינג וויינט זי) און באַקלאָגן זיך אויף וואָס פֿאַר אַ לעבן זי איז איבערגעקומען! און קומט דער טאַטע, ווישט זי אויס די אויגן, גלפֿך ווי גאַרניט געווען. – וואָס איז? פֿרעגט זי דער טאַטע דערשראָקן. – וואָס "וואָס איז"? מאַכט די מאַמע תּמעוואַטע. – וואָס ביסטו דו פֿאַרוויינט? – איך? – זאָגט די מאַמע כלומרשט פֿריילעך, און טרערן קייקלען זיך פֿון אירע שיינע אויגן איבער אירע ווייסע שיינע באַקן. ווען איך שעם זיך ניט פֿאַרן טאַטן, פֿאַל איך איר אויפֿן האַלדז און קוש איר אויס יעדעם גליד, מיין טיערער-טייערער מאַמען! (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 158).

הבושה של הילד לחשוף בפני האב את כמיהתו למגע גופני הוזכרה כבר בדיון בסיפור "דאָס מעסערל". גם בסיפור זה הוא מתבייש, אף שאין מדובר במגע פיזי עם האב אלא עם האם, אשר מן הסתם מנשקת את הילד אך לא לעיניו של האב. הילד בודאי לא נחשף למראות של קשר גופני אוהב בין אביו ואמו, שהרי מגע פיזי בפומבי בין גבר ואשה אינם מקובלים כלל, והוא לומד ועובר תהליך חניכה של הסתרת רגשותיו והחנקתם.

האם כאמור מרבה לבכות. גם ב"שוין אַזן מאָל אַ סוכה" מתייחס המספר לבכייה ולדמעותיה:

מזן מאַמע, עליה השלום, איז געווען אַ ייִדענע, וואָס האָט ליב געהאַט וויינען. ימים נוראים – דאָס זיינען געווען אירע ימים-טובים, און פֿון זינט מיר האָבן פֿאַרשפּילט אונדזער אייגענע

¹³² יעקב דינזון, **יאָסעלע**, וואַרשא: דרוק פֿון מ.י. האַלטער עט קאָמפּי, תר"ס, ז' 12.

דירה, האָבן זיך איר די אויגן נישט אויסגעטריקנט אויף קיין מינוט [...] ...האָט זי פֿאַרשטעלט די אויגן מיט ביידע הענט און האָט געקאָנט וויינען און וויינען שטילערהייט, קיינער זאָל נישט וויסן, אַז זי וויינט. נאָר נישט מיך נאָרט מען: איך האָב גאַנץ גוט געזען, ווי די פלייצעס טרייסטלעך זיך איר און טרערן רינען דורך די וויסע, דינע פֿינגער, און זיי פֿאַלן אויפֿן וויסן טישטוך. (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 147)

וכאשר הרבי, ר' מוניש, מלין על אשתו, על נשים בכלל - אומר הילד: "אין יענער צייט, ווען איך בין, למשל, קיסר און מע קומט צו מיר און מע פֿרעגט מיך: וואָס טוט מען מיט ווייבער? וואָלט איך געוויס געזאָגט: מע זאָל זיי אַלע אויסקוילען, ווי די גענדז, נאָר איינע זאָל מען איבערלאָזן – די מאַמע מיינע." (שם, עמ' 159-160).

קשה להתעלם מהאלימות ומן המיזוגניות המוצגת באמירות האלה, כמו גם מתערובת הרגשות של הילד כלפי אימו – אהבת ילד קטן מצד אחד אך גם בן תחרות לאב מצד שני... יופייה של האם ואצבעותיה הלבנות הדקות הם מוטיב חוזר בסיפורי הילדים, אם כי לא באלה שהוגדרו על ידי שלום עליכם עצמו כ"אָ מעשה פֿאַר ייִדישע קינדער":

און אויך די מאַמע איז דער שענסטער און דער איידלעסטער פֿון אַלע; [...] אויך די מאַמע איז א וועג ווייזער פֿאַר די איבעריקע ווייבער, האָלט פֿאַר זיך אַ גרויסע גראָבן קרבן-מנחה, מישט-מישט די בלעטלעך מיט אירע שיינע וויסע פֿינגער, און דאָס ווייסע ליכטיקע פנים בשעת-מעשה שיינט איר, ווי די זון, און די איבעריקע ווייבער זעען אויס קעגן איר עפעס מאַדנע שוואַרץ, ווי די ציגאַנערינס [...]. אַנו, פֿאַרט אויס די גאַנצע וועלט און געפֿינט מיר נאָך אַזא יפת-תואר, ווי משן מאַמע! ("די ערשטע קאָמונע", מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני עמ' 168).

הילד גם משווה בין אימו לבין הנשים האחרות: היא יפה ועדינה מהן, ובניגוד אליהן גם יודעת לקרוא בסיודר. לא קשה לראות בילד אשר גאה ביתרונה של אימו האוריינית על הנשים האחרות ילד "ספרותי", אולם נראה כי הרגישות הגבוהה של הילד לסבלה של אימו, עינו המבחינה בלובן אצבעותיה העדינות, היא בעצם ביקורת על אדישותו של האב, הן כלפי סיבלה של האם והן כלפי עדינותה ויופייה.

ככלל לא הצטיין שלום עליכם בתיאורים פיזיים של אנשים, כפי שראינו לעיל. משמעות הביטוי "הבל החן ושקר היופי" הופנמה בקהילות היהודיות במזרח אירופה כלפי אסתטיקה בכלל ונוי אנושי בפרט, מה שהביא לכך שהעמדה הנפשית האישית והקולקטיבית של יהודי העיירה לא ביטאה יחס מיוחד לעניינים פיזיים אלא אם מדובר במום יוצא דופן. יוצא מכך שהתיאורים הפיזיים בסיפוריו הנם מועטים וגם סטראוטיפים מאוד. מוטיב אצבעותיה הלבנות של האם החוזר בכמה סיפורים מדגיש גם את העובדה כי לבושן של נשים נשואות כיסה את כל גופן מלבד פניהן וכפות ידיהן.

בסיפור "דרר קעפעלעך", בו מתוארת משפחה של זוג הורים ושלושה ילדים – האם כעוסה תמידית. כעקרת הבית היא מנהלת את משק הבית, מבשלת ואופה, עורכת קניות, וכל הסובב אותה מעורר בה כעס והתנגדות. היא כועסת על בעלה: "טאַמער וואָלסט דו אויפֿהערן אַ מאַל דיינע גוישע לידעלעך? אַ מענטש האָט זיך עס אַ ביסל פֿאַרליבט אין גויים! זינט מען איז אַרויס אין דער גרויסער שטאָט איז ער געוואָרן אַ גאַנצער גוי, מישטיינס געזאָגט!" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 136) ועל ילדיה: "די מאַמע איז אויך אַ גוטע, נאָר אַ בייזע. מע כאַפט פֿון איר אַפֿט אַ זעץ, אַ שטורף איז זייט, אַ דריי פֿאַר די אויערן. זי האָט פֿיינט, אז מע מאַכט איר אָן אַ 'הקדש'" (שם, עמ' 137).

האם אינה מבינה לנפשם של הילדים. לקראת חג השבועות שואל אברמצ'יק את האם: "מאמע! איך, הינט שבעות ארום האלבע נאכט שפאלט זיך דער הימל?" ותשובתה אליו חסרת סבלנות ותוקפנית: "דעם קאפ וועל איך דיר שפאלטן!" (שם, עמ' 141). הקונפליקט בין המבוגרים לילדים מודגם בסיפור זה באמצעות יחסה של האם הנושאת בתפקיד המסורתי של האשה, עקרת הבית שמנסה לקיים את סדרי הבית והמשפחה בדרך בה היא חונכה, כמו דורות של נשים לפניו, לבין ילדיה הסקרנים והשמחים, זאת לעומת האב אשר עובר שינוי מן התפקיד המסורתי. הוא אינו האב הלומד והמשתעל שרוצה שילדיו ילמדו כל העת אלא בעל מלאכה, אדם מודרני, דובר רוסית, בעל תודעה חברתית ופוליטית ותקוות לעתיד טוב יותר. הוא מבין לנפשם של ילדיו ומביא להם מתנות מן השוק כדי לשמח את ליבם. אב זה, אשר התרחק מן הקולקטיב היהודי הרב דורי בכתיבאלבקה, כבר אינו מהווה אנטגוניסט לילדיו, כמו האב נחמן בסיפור "א פסח אין דארף".

אימהות כעסניות וקשות יום מופיעות גם בסיפורים נוספים של שלום עליכם. תיאורי התעמרות פיזית ומילולית בילדים מופיעים גם בסיפורים שאינם מיועדים לילדים: בסיפור "צווי שלח-מנותין"¹³³ מכה זלטה, אשת ר' אייזיק, את ילדיה הרעבים אשר מנסים 'לסחוב' צפיחית מן השולחן. בסיפור "שמחת תורה" (לכבוד יום יום, חלק ראשון, עמ' 95-104) מגדפת קיילה ביילה את הילדים בגלל רצונם לאכול, בגלל מחלותיהם. בסיפור "די ערב פסחדיקע עמיגראציע" האם עצבנית ומתוחה; היא מקללת ובהמשך מגייסת האם לעזרתה את סאָסיל העוזרת:

גיי שוין גיי צו אלדע גוטע יאָר אַהין, צום טאַטן! זאָגט מיר די מאַמע און טוט מיך א וואָרף צו סאָסלען, און סאָסל כאַפט מיך און טוט מיך אַ שלצדער צוריק צו דער מאַמען: "אויף משן לעבן האָב איך אַזא מין אַנגעגעסן יינגל ניט געזען!
סע נעמט אים גאָר קיין קויל ניט! – זאָגט די מאַמע און דערלאַנגט מיר אַ סטוסאַק פֿון הינטן, און סאָסל כאַפט מיך אונטער און פֿאַרלאַפעט מיך מיט וויסן ליים, און איך פֿאַל אַרײַן, ווי אַ קיטשקע, צום טאַטן אין אַלקער אַרצן און פֿאַרגיי זיך פֿון געוויין. (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 222).

ייתכן שיחס מיוחד כזה הוא מאפיין של תקופה לחוצה בבית, אשר כתבו עליו גם אחרים כדוגמת מרדכי ספקטור בקובץ סיפורי החגים שקיבץ עבור ילדים – בו הוא מספר על שלום פֿוויש החנווני ועל זוגתו "שלום פֿווישיקע" הטרודה כל כך בבית בניקיונות ובהכנות עד שיוצאת מדעתה מרוב מתח ומאמץ, צועקת ומקללת את בני הבית אשר אינם זוכים לארוחה חמה בימים שלפני החג.¹³⁴

האישה המקללת היא דמות חוזרת בספרות יידיש של התקופה. היא מוצגת כבעלת לשון עשירה, אך עושר זה בא לידי לביטוי בדרכים שליליות. התופעה מוכרת עוד ממחזאות ההשכלה ביידיש, שבהן דווקא הדמויות השליליות הצטיינו בלשון מפולפלת. גם האבות בסיפורים של שלום עליכם מקללים – דוגמת האב ב"דאָס מעסערל" או ב"אויפֿן פֿידל", אבל בשפה פשוטה וקולחת פחות מזו של הנשים. אחד מחיבוריו הראשונים של שלום עליכם הצעיר הכיל את אוסף קללותיה של אימו החורגת.¹³⁵

¹³³ שלום עליכם, קליינע מענטשעלעך מיט קליינע השגות, אלע ווערק פֿון

שלום עליכם, באַנד 3-4, ניו-יאָרק: שלום עליכם פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1927, ז' 95.

¹³⁴ מ. ספעקטאר, יום טוב דיגע ערצעלהונגען, וואַרשא: דפוס בוימרימטער, תרמ"ט, ז' 6-7.

¹³⁵ שלום עליכם, פֿונעם יאָריד: חלק שני, עמ' 11-12.

בני המשפחה המתוארים בסיפורים הם בדרך כלל דמויות משנה לפרוטגוניסט, המספר. היחסים בינם לבין הגיבור ובינם לבין עצמם מבוססים במידה רבה על זיכרונותיו של שלום עליכם, כפי שניתן לקרוא ב"פֶּוֹנֵעַס יֵאָרִיד", ראו הפרק העוסק בבסיס הביוגרפי שלו לבין הסיפורים.

פרק י: חגים ומשפחתו של הילד

חלק גדול מסיפוריו של שלום עליכם לילדים קשור לחגים, אותם מועדים בלוח השנה היהודי אשר היוו מפלט מן החיים העכורים. אותם דינים, מנהגים ותשמישי הקדושה הקשורים במחזור החגים היוו מקור לשמחה, ולחגיגות: בניית סוכה, קניית אתרוג, ריקודים עם דגל בשמחת תורה, הובלת ילדים בהקפות, משחק בסביבון ובקלפים בלילות חנוכה, משלוח מנות והעלאת הצגה בסעודת פורים, ומעל לכל – ההכנות לפסח ולליל הסדר. אלו היו הימים אשר החגיגה והטקס נטלו את המושכות מידיה של שגרת היום יום.¹³⁶

כתיבת טקסטים שתכנם חגי ישראל נראתה לסופרי התקופה מתאימה לילדים הן מבחינת היכרותם עם החגים ואווירתם, עם המסורת והמנהגים הקשורים בה והן מבחינת הצד החברתי, המשפחתי והרגשי הנלווה אליהם. חלק גדול מסיפורי החגים נכתבו במיוחד לגיליונות החג של העיתונים, כפי שצוין לגבי הסיפור "די פֶּאָן", סיפור אשר בו עצמו מוזכרים כמה חגים - פורים, בו הרוויח כסף (תשר) ממשלוחי מנות (מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 12), ל"ג בעומר בו מביאים הילדים מאכלים שונים ל"סעודה" (שם, עמ' 17) וכמובן סוכות ולאחריו שמחת תורה. הסיפורים אמנם נדפסו בעיתון וכוונו לקהל מגוון, ושוב עולה השאלה באיזו מידה היו ילדים קהל היעד לסיפוריו, אבל התפקיד של הילד בסיפורי החגים הוא משמעותי. כפי שציינתי בפרק המבוא מרדכי ספקטור, ידידו ועמיתו של שלום עליכם, פרסם ב 1889 ספרון 'סיפורי חגים' (יום טוב דיגע ערצהעלונגען)¹³⁷ והוא עצמו הודה: "בספרון זה אספתי את סיפורי החגים שלי והדפסתי אותם למען ילדינו היהודים".¹³⁸ מכאן שסיפורים אלה לא תמיד נכתבו מלכתחילה עבור ילדים אלא נאספו מתוך מה שכבר נכתב עבור מבוגרים, מתוך הנחה שהם מתאימים לילדים. שבעה מאחד-עשר הסיפורים הראשונים של שלום עליכם קשורים באופן הדוק למחזור החגים, כולם הופיעו לקראת מועדם ב'דער יוד'.

החגים והמועדים היו משמעותיים ביותר עבור הילדים במרחב היהודי במזרח אירופה. הם נטלו חלק פעיל בהתכוננות, בהתכוונות ובהכנות לקראתם, הן בבית ובחוג המשפחה והן בחדר ובחברת הילדים. כל חג על מאכליו ומנהגיו אשר חרגו מעבר למשמעות הדתית של מצוות 'עשה' או 'אל תעשה'. המשמעות הדתית והאמונית בסיפורי החגים קטנה מאוד והיא מיוצגת בעיקר על ידי המבוגרים, או יותר נכון על ידי הקולקטיב הרב-דורי ההיסטורי-חברתי. האירועים בסיפורים כמעט שאינם מתרחשים בבית הכנסת (יוצא מהכלל הוא "די פֶּאָן") אלא בבית ("אליהו הנביא", "אָ פֶּאַרשטערטער פסח"), בסוכה ("דער אתרוג"), בחדר ("דאָס דריידל") וחלקם מחוצה לו - בשדות ובמרחבים הפתוחים (סיפורי ל"ג בעומר). למעשה ניכרת מאוד בסיפורים התרחקותו של שלום עליכם מן הדת.

ההקשר של החגים בסיפורים הוא בעיקר משפחתי (היחסים בין ההורים לילד), קהילתי וגם חברתי, ושלוש עליכם עושה שימוש באירועי החג ומנהגיו כדי להעביר מסרים ביקורתיים,

¹³⁶ ד. רוסקיס, "שלום עליכם והקומדיה של ההתפוררות-מבוא" שלום עליכם: מבחר סיפורים, תל-אביב: הוצ' משכל, 2008, עמ' 9-23.

¹³⁷ מ. ספקטאר, יום טוב דיגע ערצהעלונגען, וואַרשא: דפוס בוימרימטער (תרמ"ט), עמ' 62.

¹³⁸ ח. שמרוק, עיירות וכרכים, עמ' 174.

חברתיים וחינוכיים. עבור הילדים החגים הם יציאה מן השגרה, חופש מהלימודים בחדר, מאכלי חג עשירים וטעימים, לבוש חדש ונאה, אביזרי חג כדגל ואתרוג ומתנות. זו גם הזדמנות לעשות דברים אשר שגרת היום-יום אינה מאפשרת כמו יציאה לטיולים בסיפורי ל"ג בעומר ואפילו מסע מרגש של גילויים בתוך הבית עצמו כמו ב"די ערב פסחדיקע עמיגרָאָציע" (מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 219-231).

כך תיאר בעל מחשבות את השפעת החגים על הילד: הילד היהודי המדוכא בסביבתו משתנה באחת בחג. נשמתו מוצתת באש. האותיות המתות מהחומש של רב ישראל מלאך המוות מתעוררות לחיים, מעשיות ואגדות הקשורות לחג מעוררים את מצב רוחו. עיקר סיפורי החגים של שלום עליכם חושפים את מעלותיו של הילד ואת חינו. המוטל'ך, יוסל'ך, טופלה טוטוריטו, מעניקים חיוניות לבית היהודי, מאירים בשמחתם הטבעית את אוירת "זכר לחורבן" הקודרת שמביא האב לבית. בחנוכה משחקים בסביבוני בדיל יצוק, בפסח ממלאים את הכיסים באגוזים, בשמחת תורה נושאים דגל שבקצהו תפוח ונר בוער. החגים היהודיים הם הכוח הידידותי המאפשר לילד היהודי לנשום לרגע, להשתחרר מעט מידיהם המגושמות והיבשות של האב והרבי. אוירת החג מאירה את הבית ובני הבית מתעלים למדרגה מלכותית.¹³⁹

בסיפור "די ערשטע קאָמונע" למשל, אף שחג הפסח באותה שנה נחוג מחוסר ברירה במשותף עם שתי משפחות נוספות – חש הילד ב'משהו מיוחד' ועילאי. בפרק "דער פרינץ נעמט זיך איבער" הוא מדמה את הילדים היושבים סביב השולחן לנסיכים, שלושת האבות למלכים, והאימהות למלכות. והוא, אימו ואביו מעל כולם: "ק-ד-ש! זינגט-אויס דער מלך פֿון די מלכים, דער טאַטע מצנער, קוים-קוים וואָס ער קריכט אַרויס פֿון דעם הסב-בעט..." (מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 168).

לא רק הילדים מתרגשים ונלהבים לקראת החגים. אף שילדים חשים את החגים והמועדים בעצמה רבה גם האבות, הסבים והמלמדים נסחפים למיתוס, הופכים בעצמם לילדים לרגע ומתעסקים בהתלהבות בחפצי חג. סיפורי החג בעלי הרקע ההיסטורי מעוררים גם אצל האב את יצר הדיבור והוא מספר ומדבר, עניין מיוחד כשלעצמו. על השולחן בבית נראים בחגים חפצים נדירים: בפסח – כוס הכסף של אליהו הנביא, כלים בוהקים ומפת שולחן של ליל הסדר. בסוכות – ארבעת המינים, קופסת כסף בעלת מנעולים בה נשמר האתרוג יקר הפיטום. מנורות הנחושת התלויות נוקו והוברקו, ניקיון וסדר שוררים בכל הבית. וכמובן המאכלים והמשקאות המיוחדים לחג, אליהם מתגעגע ליבו של הילד שנה שלימה.

על פי כמות הסיפורים ותיאור השפעת החגים על הילדים ניכרת בסיפוריו של שלום עליכם הירארכיה מבחינת חשיבותם הכוללת בבית, במשפחה ובחברת הילדים. פסח הוא ללא ספק החג המשמעותי ביותר – ששה מבין עשרים וארבעה הסיפורים המופיעים בכרך **מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער** עוסקים בחג הפסח על היבטים שונים שבו, משפחתיים וקהילתיים, ועוד רבים נוספים בכרך **לכבוד יום טוב**. אין להתפלא על כך שכן פסח הוא חג ממושך, ההתכוננות אליו מתחילה כמה שבועות לפני בניקיונות ובהכשרת הבית לפסח ("די ערב פסחדיקע עמיגרָאָציע"), רכישת בגדים ונעליים ("אָ פֶּאַרשטערטער פסח"), ליל הסדר ("אליהו הנביא", "די ערשטע קאָמונע"), משחק באגוזים ("געצלי"). לא כל הסיפורים הללו מתאימים לילדים על פי תכנם (כמו הסיפור "אויף פסח אַהיים" (לכבוד יום טוב, חלק ראשון, עמ' 35-57) אך כמעט בכלם מופיעים ילדים כגיבורי הסיפורים, ומן הסתם הם הוקראו לילדים. הסיפור "דער יינגסטער פֿון די מלכים"

¹³⁹ בעל מחשבות, געקליבענע שריפטן, עמ' 106-107.

(מעשיות פֶּאָר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 227-245) למשל, שכותרת המשנה שלו היא "אָ מעשה לכבוד פסח" מספר על ילד עני, יתום משני הוריו. זהו סיפור עצוב וקודר, למרות ששלושת השכנות המתגייסות לקניית מכונת תפירה לאחיותיו וומתמסרות לטיפוחו של הילד היתום הן נקודת אור של דאגה לחלש ולערבות הדדית. אולי מיועד הסיפור להראות לילדים שיש מי שמצבם קשה מזה שלהם ולעורר בליבם חמלה...

אחרי מספרם הרב של סיפורי חג הפסח ממוקמים מבחינה כמותית סיפורי סוכות ושמחת תורה, פורים, שבועות, חנוכה, ל"ג בעומר. ראש השנה ויום הכיפורים לעומת זאת כמעט שאינם מופיעים בסיפורים מיוחדים משלהם, מה שמעיד על חשיפתו המועטה של הילד לפעילויות סביב חגים אלה (למעט הסיפור "כפרות" אשר גיבוריו הם תרנגולות ולא ילדים).

האם באמת מתקיימים בחגים אותה שמחה והנאה, כפי שהיא מתוארת על ידי המבקר בעל מחשבות?

במקרים רבים החגים, הימים הטובים, האמורים להביא שמחה והנאה אל שגרת החיים – גורמים לילד סבל וצער, כפי שיתברר בהמשך. לרוב מסתיימת הציפייה הדרוכה והנרגשת בהרס אווירת החג ובמפח נפש עבור הילד. המועדים היחידים בשנה בהם 'מותר' לשמוח מסתיימים עבור הילדים בדמעות, ביזיונות ומכות. אכזבות אלו הן תמיד תוצאה של הקונפליקט שבין הילדים למבוגרים, בין הקולקטיב לאינדיבידואל; הפער בין הציפיות ההדדיות יוצר דיסהרמוניה קשה שתוצאותיה לעתים הרסניות. ניתן אף לומר כי יש משהו חתרני מובנה בסיפורי החג, אשר מסתיימים תמיד באכזבה ובתחושת כישלון.

כך למשל, "אָ פֶּאָרשטערטער פסח" הוא סיפור על ההכנות לקראת חג הפסח, ועל ההתרגשות לקראת הבגדים והנעליים החדשים ובסופו של דבר אכזבה קשה עד כדי שביליל הסדר עצמו הוא מתמוטט נפשית ואינו מסוגל לשאול את ארבע הקושיות מרוב צער ובכי. הילד הוא בן יחיד, כמו ברוב סיפורי הילדים אצל שלום עליכם ומעמדה הכלכלי של המשפחה מבוסס, אולם בכך אין די כדי שהילד יוכל ליהנות מהחג. (מעשיות פֶּאָר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 75-97).

גם הסיפור "די ערב-פסחדיקע עמיגראַציע" אשר מתחיל בהרפתקה מלהיבה עבור הילד, בנדידה ביחד עם אביו מחדר לחדר בבית, באפשרות לתור ולחקור אזורים בהם אין לו רשות לבקר בהם בימים כתיקונם וגם לבלות 'זמן איכות' עם אביו, מסתיים במפח נפש. האב מתעלם ממנו ומתעמק בספריו ודווקא עם השכן משה-בער "מיט די גרויסע ברעמען", אשר גורש אף הוא מביתו מוצא האב זמן לשיחה על הרמב"ם, שפינוזה, הכוזרי ופילוסופיה, (שם, עמ' 225). מילים משונות... המסע עבור הילד מסתיים בנפילתו מן הסולם כשראשו כלפי מטה, מה שיותר אותו חולה לזמן רב ועל פניו תישאר צלקת, נשימתו קצרה וכשהוא מדבר קורצת עינו "עד היום הזה"... (שם, עמ' 231).

הסיפור "די ערשטע קאַמונע" מציג פן אחר של החיים בקהילה. לאור המצב הכלכלי הקשה נאלצות שלוש משפחות להתגורר בדירה אחת ומשתמשות במטבח אחד, מה שיוצר חיכוכים לרוב ומקשה מאוד על התנהלות משק בית נורמאלית:

און דאָס איז שוין געווען אַ תירוץ אויף אַלצדינג. אויף דעם, וואָס זיי דאַרפֿן, דרש בעל-הביתטעס, שטיין ביי איין אויוון; אויף דעם וואָס אַלע דרש שכנים באַדאַרפֿן שעפֿן וואָסער פֿון איין דייזשקע און גיסן אין איין פֿאַמעניצע; אויף דעם, וואָס פֿאַר אַלע עופֿות איז פֿאַראַן סך-הכל איין שטפֿג, און אויף דעם, וואָס אַז עמעצנס ציגן טוען אָן שאַדן – ווייס מען אפֿילו ניט וועמענס.

צביה-לאה, אַזער ציג טוט מיר צום טויט: זי האָט מיר הפֿנט געפֿטרט דאָס מילכיקע טעפל! קלאָגט זיך דער מאַמע פֿאַר דער בעל-הביתטע.

און אז אַזער ציג האָט מיר נעכטן אויסגעזעצט אַ טאַפליע? ענטפֿערט איר אָפּ צביה-לאה, אַ יידינע אַ גראָבע מיט אַ קול פֿון אַ מאַנסביל.
פֿון וואַנעט ווייסט איר, אַז מײַן ציג האָט אַזאַ אויסגעזעצט אַ טאַפליע? - זאָגט די מאַמע.
פֿון וואַנעט ווייסט איר, אַז מײַן ציג האָט אַזאַ צעבראַכן דאָס טעפל? - זאָגט צביה-לאה.
(מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 154).

כיצד השפיעה השכנות הזו על הילדים? ילדי שלושת המשפחות הסתדרו דווקא יפה אלה עם אלה, הבנים עם הבנים והבנות עם הבנות, אך בין אלה לאלו ניטשה מלחמה קשה...
כאשר הציעו הגברים התארגנות משותפת לליל הסדר וחגיגת כל שבעת ימי הפסח ביחד – הביטו הנשים המעשיות זו בזו בספקנות אך קיבלו עליהן את הדין, ובתחילה היה נראה אמנם כי הרעיון מוצלח. קניות משותפות, בישולים והכנת שולחן החג עברו על שלושת המשפחות בשותפות שְׂמחה וחגיגת.

עמודי הקומונה מתחילים להתנוודד בליל הסדר, עת מתיישבים הגברים על מיטות ההיסב הגבוהות והבלתי יציבות, מה שיוצר מתח לעצמו, וכבר חוזרות הנשים לקנטר זו את זו, והעמודים ממשיכים להיטלטל כאשר לא ברור תורו של מי להגיד את הקידוש. איכשהו עבר בשלום הקידוש של האבות, אבל כאשר החלו הילדים לקדש – הם לא יכלו להתאפק ופרצו בצחוק, האחד אחרי השני, בעוד אבותיהם מחטיפים להם 'פסקי' (שם, עמ' 172). הילדים, שלא יכלו להבליג על הגיחוך שבסיטואציה הבלתי טבעית והמאולצת הזו, הגיבו לפי תחושותיהם בעוד ההורים שחשו בודאי את אותו הדבר עצמו – בחרו לשתוק משיקולי נוחות, חיסכון בהוצאות, מראית עין של שלום-בית בין שלוש המשפחות ואולי מסיבות נוספות. האבות לא היו מסוגלים להכיל את תגובת הילדים והגיבו בדרך היחידה המוכרת להם – באלימות. למחרת פורקה הקומונה וכל משפחה חגגה את המשך חג הפסח לבדה באותו הבית אך על שולחן משלה...
לסיפור "שוין איין מאָל אַ סוכה" מאפיינים דומים לאלה של "די ערשטע קאָמונע", סיפור שעניינו בניית סוכה בתנאים בלתי אפשריים ומקצועיות מוטלת בספק, סוכה שהתמוטטה על יושביה כאשר טיפסה ועלתה עז אל הגג כדי לאכול מן הסכך, אולם הנושא המרכזי הוא הידרדרות המצב הכלכלי של המשפחה, צערו של הילד על אימו היפה והעדינה אשר נאלצה להיפרד מתכשיטיה ואכזבתו מן האב אשר אינו תומך בה.

סיפור אחר על חג הפסח הוא "לאה'ניו", כותרת המשנה שלו היא "אַ בילד". זהו סיפור שונה מן האחרים - המספר אינו הפרוטגוניסט, גם אינו נוטל בו חלק, אלא מספר על משפחת ברנשטיין הפטריארכאלית, האמידה והמאושרת אשר נהגה לחגוג את חג הפסח כהלכתו וכתפארתו בכל שנה. במיוחד הוא מציין את הרגע בו פותחים את הדלת לכבודו של אליהו הנביא, כל בני המשפחה קמים וקוראים ביחד "ברוך הבא!" וזאת כל שנה, עד אשר בת הזקונים לאהניו, ילדה יפה, בעלת שכל מפותח אך סובלת מִפְּשֵׁל נאורולוגי, עליה אמר הרופא "דאָס קינד איז נערוועז, דאָס קינד דאַרף מען היטן" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 74) – נבהלה בסערת חורף ומתה מן הטראומה. בשנה שלאחר מכן חגגו את ליל הסדר כהלכתו, אבל שמחה כבר לא הייתה שם: "און דער מלך און די מלכה און די קינדער, די בני-מלכים, זינגען שטיל דעם שטילן טרויעריקן ניגון פֿון דער הגדה, דערמאָנען זיך אָן לאהניו, ווי זי איז פֿאַראַיאָרן דאָ געזעסן, און שטיל, בגנבה, באַהאַלטן איינס פֿון דאָס אַנדערע, פֿאַרלירן זיי אַ טרער" (עמ' 75) אכן "אַ בילד"...

עיקרו של הסיפור אינו החג אלא השפעת מותה של ילדה אהובה על הדינמיקה המשפחתית. קישוט הבית בירק מן השדה הוא אחד ממנהגי ערב חג השבועות, הקושר את החג הדתי עם עונות השנה, עם הטבע והחקלאות. ב"גריןס אויף שבועות", כמו בסיפורי ל"ג בעומר – סופה של

היציאה אל הטבע היא באיבוד שליטה, ובמעשים ששכרם ענישה. אין בסיפור כל רמז על תכנון הדתי של חג השבועות, הטקסיות שלו, המאכלים המיוחדים לו, אלא רק על הירק שיצא הילד לקטוף ולהביא הביתה, וכל היתר נסוב סביב הילד עצמו: ההנאה מן היציאה לשדות לבדו, מסע ההרס שהוא עורך, המכות שחטף מן הגוי הטוב אחרים, הבושה בפני אימו ממנה יקבל את ענשו עוד לפני החג ומהרבי שישלים את החסר לאחריו.

גם ב"דרש קעפעלעך" מופיע ירק לשבועות. הילדים אשר נולדו וחיים בדירה קטנה בין הקיר לתנור מעולם לא יצאו ממנה, כפי שפורט בפרק על עיצוב דמות הילד. הקשר לחג הוא בירק שמביא האב מן השוק כדי לקיים את מצוות קישוט הבית לחג, ובסיפורו של אַברמצי'ק לאחיו ולאחותו הקטנים על השמים שנפתחים בחצות ליל שבועות, אך למעשה הסיפור אינו קשור לחג אלא למציאות חייהם של שלושה ילדים שאינם חשופים בכלל לטבע וכל הידע שיש להם על העולם החיצוני ועל החיים מגיע מסיפוריו של האב הבכור, אותם הוא שומע בחדר (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 136).

חג החנוכה תופס גם הוא מקום מכובד בהירארכיית סיפורי החגים – שניים מתוך הסיפורים ב **מעשיות פֶאָר יידישע קינדער** עוסקים בחג זה: "דאָס דריידל", עליו נכתב בהרחבה בפרק 'המשפחה', ו"חנוכה-געלט". גם בסיפורים אלה המשמעות הדתית של החג עצמו אינה חשובה, אלא המנהגים בהם הילדים לוקחים חלק – בין במשחק בסביבון ואכילת הלביבות ובין במסע ביקורים אצל בני המשפחה המורחבת על מנת לקבל דמי חנוכה:

טרעפֿט קינדער, וואָסער יום-טובֿ איז דער בעסטער פֿון אַלע ימים-טובֿים? – חנוכה. אַכט טאָג פסדר נישט גיין אין חדר, עסן לאַטקעס מיט שמאַלץ, שפילן אין דריידלעך און באַקומען פֿון אַלע זאַטן חנוכה-געלט – נו, באַדאַרף מען נאָך אַ בעסערן יום-טובֿ? (**מעשיות פֶאָר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 29).

בזמן הדלקת הנרות מתאפקים המספר ואחיו מאָטל מלצחוק למראה של בריינה המבשלת, "אַ שוואַרצע יידענע מיט וואָנצעס" (שם, עמ' 30) ורק מחכים שהאב יסיים את הדלקת הנרות כדי לגשת אליו ולהזכיר לו את דמי החנוכה. ההתרגשות של הילדים גדולה מאוד; אחיו של הילד, דמות שאינה מצויה בדרך כלל בסיפורי הילדים – מכפילה את תחושות השמחה, והיא גוברת כאשר האב מונה לידיהם את המטבעות. הדוד בְּנִיָה המגיע לביקור מעניק גם הוא לילדים דמי חנוכה, ביד רחבה, אולם מטרת ביקורו היא משחק שחמט עם האב. הם משחקים, מרמים האחד את השני ומתנצחים באופן שמן הסתם שיחקו והתנצחו במשך שנים, וגם זה חלק ממנהגי החג ואולי לא במקרה העניק שלום עליכם לחבר הטוב שרימה אותו מהסיפור "דאָס דריידל" (שנכתב שלוש שנים מאוחר יותר) את שמו של הדוד, אולי כדי להראות כיצד נראים דברים ממרחק הזמן. בהמשך והלאה מתואר מסעם של הילדים אצל קרובי המשפחה על מנת 'לגבות' את המגיע להם, כאשר בכל משפחה מתואר בהומור הקשר המשפחתי הסבוך והבעייתי.

הסיפור "צו דער סעודה", (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 91-102) מתייחס לחג הפורים ומשמעותו ועיקרו הכבוד המזויף והחנופה שרוחשים בני המשפחה לדוד, עלבונה ועליבותה של משפחה ענייה, המוזמנת אחת לשנה לסעודת פורים מפוארת שעורך גביר העיירה, אחיה של האם, והוא בעצם מרחיב כאן (1906) את סצינת הסעודה המשפחתית ממנה הצליח הילד להתחמק בסיפור "ביים קעניג אחשוורוש" (1901), אז הוא הצטרף אל שחקני הפורים-שפיל לסעודתם שלהם. ב"צו דער סעודה", אשר שלום עליכם אינו מכנה 'אַ מעשה' אלא 'אַ בילד פֿון מצנע קינדערשע יאָרן' הוא באמת בונה את הסיפור כסצינה תיאטרלית ומרחיב על ההתכוננות לסעודה. כל המתחים בין בני המשפחה יוצאים מן הכוח אל הפועל לרגל הזימון המכובד, והילד

יודע אך זאת - שכל בני המשפחה "פונעם גרעסטן ביזן קלענסטן, ציטערן פֿאַרן פֿעטער הערץ אימת-מות" (שם, עמ' 95). הילד רואה את ניסיונות כל בני המשפחה להיראות יפים ומוצלחים מכפי שהם באמת וגם את הנביבות המנופחות של הדוד ושביעות הרצון העצמית במחוות ובשיעול הקל שסיגל לעצמו, עליהם חוזר המספר כמה פעמים במהלך הסיפור: "...טוט שוין דער פֿעטער הערץ אַ קוק מיט די בייזע גרויע אויגן [...] מיט אַ הוסטל און מיט אַ קנייטש מיט די פלייצעס און מיט אַ מאַך מיטן קאַפּ אַרויף און מיט אַ פֿאַרשק מיט די ליפּן" (שם, עמ' 93, 99, 100, 101). המתח שנבנה במהלך סצינת הארוחה ועוד לפניו מגיע לשיאו כאשר הדוד הֶרץ מבקש מהנוכחים, שאף לא אחד מהם מלבד חתנה הגנדרן של האחות מעז לפצות את פיו, לשיר משהו לכבוד החג. לאחר שתיקה מביכה מתחיל אברמיל, בנו של הדוד איצי לשיר, אלא שבמקום מנגינה הפיק גרונו של הנער המתבגר טון צורם בקול סדוק גבוה:

וואָס פֿאַר אַ מין ניגון אַבֿרהמל דעם פֿעטער איציס האָט געוואָלט אויסזינגען ווייס איך נישט. איך ווייס נאָך, אז ער האָט זיך געגעבן אַ נעם ביים גאַרגל און אַ שטעל אַוועק אַ פֿאַלשן טאָן און – אַ קוויטשע אויס אויף אַ פֿאַרדומפענער צו הויכער שטימע אַ משונה-ווילדע טרויעריקע זאַך, און געמאַכט האָט ער דערבב אַזא מאַדנע טרויעריק-לאַכנדיק פנים, אז מע האָט באַדאַרפט זיין אַ גאָט אַדער אַ מלאַך, מע זאָל זיך אַפּנהאַלטן און נישט צעגיין פֿון געלעכטער, ובפרט אז קעגן מיר איז געזעסן יונגוואַרג און געקוקט מיט אַזעלכע אויגן, אז מע האָט באַדאַרפֿט זיין שטאַרקער פֿון אַפּזין און נישט געבן אַ שאַס אויס קיין געלעכטער (שם, עמ' 101).

תיאורה של סצינה זו מצדיק את תת הכותרת "אַ בילד פֿון מַזנע קינדערישע יאָרן". האם הילד הוא זה שמבין את הגרוטסקיות של הסיטואציה ובתגובה פורץ בצחוק, או אולי מבין זאת דווקא המספר המבוגר, בעל יכולת התבוננות הבוגרת, המציג תמונה משפחתית בראיה רטרוספקטיבית? המספר נוהג כאותו ילד בסיפור "בגדי המלך החדשים" של הנס כריסטיאן אנדרסן שלא התבייש להגיד את מה שעניו ראו – כי המלך הוא עירום... הוא חושף לעין כל את עליבות המשפחה, באופן שאינו ניתן להסתרה, ומעורר עליו את חמתה. הוא מפר את ההגינות המדומה של הטקס ליד השולחן המפואר של הדוד, הוא מגן על חייו הנפשיים תוך שהוא "לוגם כפית אחר כפית מן הרעל המזוקק של השנאה לדודו ולכל מה שהוא מייצג"¹⁴⁰. את סטירת הלחי הראשונה 'חטף' המספר מאימו, ומכיוון שתגובתו הייתה התגברות הצחוק – חטף שוב ושוב עד שהוציא אוהו מן הבית. לא צוחק הוא חזר לביתו אלא "אַ צעהרגעטן, אַ צעשלאַגענעם, אַ באַגאַסענעם מיט טרערן, מיט בלוטיקע טרערן..." אותו ערב הוא קילל את היום בו נולד, את חג הפורים, את הסעודה, את בן הדוד אברמיל ויותר מכולם את הדוד הֶרץ שכבר מזמן איננו בן החיים, שעל מצבתו, המפוארת ביותר בכל בית הקברות – כתוב: "פה נקבר – דאָ ליגט אַ מאַן אַן ערלעכער, אַ גוטער, אַ האַרציקער, אַ ליבלעכער, אַ ברייטע האַנט, אַ גרויסער בעל-צדקה, אַ צוגעלאַזטער, אַ געטרײַער, אַ פֿריינטליכער, און נאָך, און נאָך, תנצב'ה" (שם, עמ' 102).

מה נכון מכל אלה? מלבד העובדה כי 'אחרי מות קדושים אמור', יש מן הסתם בכתובת שעל המצבה תשובה חלקית לתהייתו של הילד, טרם היציאה לסעודה, במה זכה הדוד הֶרץ לכבוד שכזה מבני המשפחה, ומצד שני יש בה גם המשך לחנופה האין-סופית שהם העתירו עליו. הקשר לפורים הוא כאמור נסיבתי, אבל אולי הזיוף והצביעות שבכבוד ובחנופה שכאלה מייצגים סוג של תחפושת ו'שפיל' שהוא מעיקרי חג הפורים.

¹⁴⁰ ד. מירון, הצד האפל בצחוקו של שלום עליכם, עמ' 75-76.

החגים בסיפוריו של שלום עליכם מבטאים כאמור אורח חיים דתי אך לא אמונה דתית, ממש כמו הסיפורים על החדר. המשותף לכל תיאורי החגים הוא הציפיות הגבוהות שיש לפרוטגוניסט ולאנטגוניסטים מן החג, וקריסתן של ציפיות אלו, פיזית ונפשית. בדרך כלל נענשים הילדים – גם על מעשים שעוללו, כמו נטישת המשפחה באמצע סעודת הפורים, גם על צחוק טבעי של פורקן מאווירה מתוחה ומאולצת בסעודת החג אצל הדוד הגביר וגם על זריעת החורבן בשדה הירק של הגוי לקראת חג השבועות.

ניכרת, אם כן, הכוונה של שלום עליכם להשתמש בחגים ובמנהגיהם כרקע לסיפורים אשר ימשכו את הילדים לקריאה ותוך כך לכלול ולשקף להם את מציאות חייהם המוכרת על גווניה הרבים, המשפחתיים, החברתיים והקהילתיים, וגם לשגר מסר ביקורתי אל המבוגרים, כמו ברוב סיפוריו לילדים.

כפי שצוין קודם לכן, ביצירה האוטוביוגרפית של שלום עליכם **פֶּוֹנֵעַם יֶאֱרִיד** בולט ותמוה היעדרם של החגים. שלום עליכם כתב סיפורים רבים על החגים וגם לכבוד החגים; אלה שפורסמו בעיתונים כוונו כפי שצוין לקהל מגוון ולא רק לילדים, כך שנותר רק להתפלא על כך. אפילו חג הפסח, אשר שימש לשלום עליכם רקע לרבים מאוד מסיפוריו לילדים, אינו מוזכר כלל ב**פֶּוֹנֵעַם יֶאֱרִיד**. כך גם פורים, ל"ג בעומר וחנוכה. זו תופעה מסקרנת שקשה להסבירה. נראה כי אף שהיצירה האוטוביוגרפית מעלה רבים מזיכרונותיו של שלום עליכם – הוא בחר לא רק את אלה שייכנסו אליה אלא אף את אלה שיודרו ממנה, מה שמאפיין כמובן אוטוביוגרפיות. עובדה זו מחזירה שוב את השאלה עבור מי כתב שלום עליכם את סיפורי הילדים; לאור מה שצוין כאן על משמעות החגים עבור ילדים מתחזקת מצד אחד ההנחה כי הסיפורים אכן נכתבו עבורם, אולם מצד שני סיפורים רבים שהחגים מהווים בהם נושא מרכזי אינם נמצאים ב"מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער" אלא בכרכי "**לכבוד יום טוב**" וגם ב"פון פסח ביז פסח". אולם, זהו כבר פועלו של י"ד ברקוביץ' ולא ניתן לדעת באופן מבוסס מה היו שיקוליו.

אין להתעלם גם מן העובדה שהוא החל לכתוב את **פֶּוֹנֵעַם יֶאֱרִיד** ב-1914, כאשר כבר היה חולה מאוד, ואולי הרגיש כי הזמן דוחק והמלאכה רבה, משום כך כתב דווקא יותר על ארועים שלא הופיעו בסיפורים. אולי היה מצב רוחו ירוד, גם עקב מות בנו מישה ב-1915, וכתיבה על החגים כבר לא משכה את ליבו ואולי אף דחתה אותו.

פרק י"א: חברים ותפקידם בסיפורי הילדים

מועטים הם סיפורי הילדים של שלום עליכם בהם מוזכרים חברים. הסבירות שהילד שלום בן נחום וְיִיק רבינוביץ' גדל ללא חברים אינה גבוהה, ומיעוט החברים שבסיפורים דומה באי היתכנותו למיעוט הצאצאים במשפחה היהודית במזרח אירופה, קרוב לודאי שמאותן הסיבות שצוינו בפרק על המשפחה. נראה כי גם כאן הכוונה של שלום עליכם היא להתמקד בגיבור ולא לסטות לכיוונים צדדיים, להציג בכל סיפור עלילה אחת ובה נושא מרכזי וכן להעצים את אפקט הבדידות.

כשם שהיצירה האוטוביוגרפית **פֶּוֹנֵעַם יֶאֱרִיד** חושפת בני משפחה רבים שאינם מוזכרים בסיפורים – כך היא מספקת גם עדויות לחברויות קרובות מימי ילדותו של שלום עליכם, המזכיר בה כמה וכמה חברים קרובים שליוו אותו בשנות ילדותו. הראשון בהם הוא שמואליק היתום:

אָט אַזא מין חנוועדיק פנימל האָט געהאַט שמואליק דער יתום, אַ יינגל אָן אַ טאַטן, אָן אַ מאַמען, וואָס אויפֿגעהאַלטן האָט ער זיך ביים רבֿ [...] צו אים איז דאָס צוגעקלעפט געוואָרן שלום נחום וועוויקס, דער העלד פֿון דער דאָזיקער אויטאָביאָגראַפֿיע, פֿון דער ערשטער

מינוט, וואָס זיי האָבן זיך באַקענט, זיך געטיילט מיט אים די אַנבאַסנס און מיט די מיטאַגס האַלב אויף האַלב און געוואָרן אַ חבֿר – אָבער וואָס חבֿר הייסט! נפש אחת – איין לַב, איין נשמה! פֿאַר וואָס? איבער זענע מעשיות. (פֿונעם יאַריד, חלק ראשון, עמ' 28).

שמואליק קנה את ליבו בעיקר באמצעות המעשיות שסיפר לו. מעשיות על בן-מלך ובת-מלכה, על רב ורבנית, נסיך וכלבו, נסיכה וארמון בדולח. על אוצרות חבויים ועל קבלה. ולא רק העניין שבתוכן הסיפורים עצמם – אלא דרך סיפורם: "דאָס דערציילן אַליין איז אויך אַ זאָך. דערציילן אַ מעשה דאַרף מען קאָנען. און שמואליק האָט געקאָנט דערציילן אַ מעשה אַזוי, ווי קיינער נישט!" (שם, עמ' 28).

לקראת פרידתם הצפויה, עקב מות הרב אצלו גדל שמואליק, מתאר שלום עליכם את יחסי הקרבה בינו לבין שמואליק כאהבת דוד ויהונתן: "ער האָט זיך געפֿילט אינסטינקטיוו, אז די צוויי געליבטע חבֿרים, "דויד ויהונתן" באַדאַרפֿן זיך באַלד צעשיידן" (שם, עמ' 41). לא ייפלא אפוא, שסיפוריו של החבר שמואליק והדרך בה ידע לספרם משכו כל כך את ליבו של שלום עליכם ואולי אף תרמו לקריירה שלו עצמו כסופר.

חברו השני היה מאיר מְדוֹרְקָר, אשר שבה את ליבו של שלום עליכם בעיקר בשל כישורו התיאטראלי, (ולימים הפך לאמן מפורסם) אך גם בשל שובבותו שהתבטאה בזלזול בתפילה ובלימוד, משהו שהילד שלום הזדהה עימו בקלות, גניבות קטנות יותר או פחות של ממתקים מחנות המכולת של אימא ופירות מבוסתנו של הכומר.

על חברים נוספים שהכיר בפּריאַסלֵב הוא כותב בפרק "בין הזמנים": "ניצע חברים און גלאַט יינגלעך" (שם, עמ' 158), בו הוא מונה מספר לא מבוטל של חברים שלמדו איתו בבית המדרש. הוא כותב מצד אחד על "קינדער מזיקים, וואָס האָבן צו טאָן מיט הינט, מוטשען קעץ. מיט די אלע וויל שלום זיך ניט חברן" (שם, עמ' 160-161), אך מונה גם את רשימת חבריו עימם אהב להתרועע. "מאָטל סריבנע, אַ בחורל מיט לאַנגע פּאהלעך, וואָס שפּילט אויפֿן פֿידל, אַדער אלי דאָדעס, - אַ יינגל אַ ברען, וואָס האַלט אין אַינן לאַכן, און נאָך אַזעלכע." (שם, עמ' 161) חברים אלה היו שותפים לשעשועים ולמעשי קונדס, מהם למד לשחק בקלפים – קלפים אמיתיים (שלא כמו אלה בוורונקה...), בהם הפסידו הילדים הקטנים את ארוחותיהם לנערים הגדולים מהם, וגם למדו מהם: "1" טאַטע מאַמע ניט פֿאָלגן; 2) דעם רבין פֿענט האָבן; 3) פֿאַר גאַט קיין מורא ניט האָבן." (הפרק "מלמדים און לערערס", שם, עמ' 167). וגם הילד הוורונקאי שלום בן נחום וְוִיק לימד דבר או שניים את ילדי פּריאַסלֵב, כמו להוסיף חרוזים לשמות. למשל: "לייבל קאַפּייבל, דרומען הייבל, יוסף סייבל, ארץ קנייבל", ודיבור בהיפוך: "טאָ דוטס-פּאַך אַ שטאַפּ" - הייסט דאָס: "אַט כאַפּסטו אַ פּאַטש" או לקלל את הכומר בחרוזים: "גלח-צאַפּ, אַ רוח אין דען קאַפּ! מיר אַ ברויט, דיר אַ טויט!" (עמ' 163).

בכלל, כינויים רבים מופיעים בסיפורי הילדים של שלום עליכם. לעתים יש להם משמעות, בדרך כלל עוקצנית ולעתים חסרת פשר. כינויים אלה הנם חלק מההווי ומיחסי הכוחות שבין החברים ומעידים על תהליכי סוציאליזציה, שכן הכינויים, לאחר ש'נדבקו' בנושא אותם שימשו את הסביבה כולה כתחליף או כתוספת לשם המקורי.

גם בסיפור "דער אַתרוג" מופיעים כינויים של חברים מן החדר: המספר לייבל מקבל את הכינוי "לייבל דרייב אַברידיק". חברים מהחדר – מאָטל-קאַפּאַטל, מאיר-דרייער, מענדל-פענדל, חיים-קלייען, איציק-שפיציק, בערל-צאַפּ... הכינוי לא מצא חן בעיני המספר והוא מחטיף מכות בגללם, וגם חוטף (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 21).

גם ילדיה הרבים של פעסי, השכנה הרחומה שאספה את מוטל אל ביתה כשהתייתם מאביו: "מער פֿון אלע שלאָגט זיך ושתי. ושתי איז אַ רוצח. הייסן הייסט ער הערשל, נאָר מחמת ער האָט אַ גוליע אויפֿן שטערן, האָט מען אים אַ נאָמען געגעבן "ושתי". אַלע האָבן זיי דאָ נעמען און צונעמען: "קלעצל", "קאָטער", "טשערנאָהוז", "בוֹפֿלאַקס", "פעטעלעלע" "גיב-מיר-נאָך", "שמיר-מיט-פוטער" (**מאָטל פייסע דעם חזנ'ס**, חלק ראשון, עמ' 18)

ולא רק ילדים היו חבריו של הילד שלום בן נחום: הכלב סירקו הפך גם הוא לחבר טוב. כלב עלוב, כנוע ונאמן, עליו כתב שלום עליכם גם בסיפור "צער בעלי חיים" והשתמש בדימויו כגיבור הסיפור "ראַבטשיק". הילד והכלב בילו שעות רבות ביחד כשוויים בערכם, עד אשר חוסל הכלב על פי צו עירוני בחשד שהוא נגוע בכלבת (**פֿונעם יאריד**, חלק ראשון, עמ' 54-62). ואי אפשר שלא להזכיר גם את החבר הטוב מְנִי, העגל של השכנים, המופיע כבר במשפט הפותח של סיפורי **מאָטל**. החברות הקרובה בין הילד והעגל מתומצתת במילים "ביידע גלייך": "ביידע גלייך האָבן מיר דערפֿילט די ערשטע שטראַלן פֿון דער וואַרעמער זון אינעם ערשטן וואַרעמען נאָך-פסחיקן טאָג, ביידע גלייך האָבן מיר דערשמעקט דעם ריח פֿונעם ערשטן גרינע גרעזעלע [...]. און ביידע גלייך זענען מיר אַרויסגעקראַכן פֿונעם פֿינצטערן ענגשאַפֿט צו מקבל-פנים זיין דעם ערשטן זיסן ליכטיקן וואַרעמען פֿרילינג-מאָרגן" (**מאָטל פייסע דעם חזנ'ס**, חלק ראשון, עמ' 3) שנינו אותו הדבר, העגל מני ואני מוטל. חברות קרובה, הזדהות שכזו, שהסתיימה עם שחיטתו של עגל המרבק.

חברויות קרובות מהסוג המתואר ב**פֿונעם יאריד** אינן מתוארות בסיפורי הילדים. רק בבודדים מהם מופיעים חברים של הגיבור, בדרך כלל מן החדר בו למד. תפקידם משתנה מסיפור לסיפור, אך מה שמובלט הוא מצד אחד מעשי הקונדס והתעלולים שהם מעוללים ביחד ומן הצד האחר מאבקי הכוחות שביניהם.

בסיפור "דאָס דריידל" מתואר החבר בְּנִיָה מן החדר: "מער פֿון אלע מַזנע חברים אין חדר און מער פֿון אלע יינגלעך פֿון דער גאַנצער שטאָט און מער פֿון אלע מענטשן אויף דער וועלט – האָב איך ליב געהאַט מַזן חבר בעניע מאיר פֿאַלקאָוואַיס. דאָס איז געווען א מין ליבשאַפֿט מיט אַ מאָדנער צוגעבונדקייט מיט אַ מורא-האָבן אין איינעם" (**מעשיות פֿאַר יידישע קינדער**, חלק שני, עמ' 177). חברותם החלה בחדר, עת שהחליפו מתחת לשולחן כפתורים ושילבו קטעי שיחות שעניינן "סחר חליפין" בשינון פסוקי החומש עם תרגום טייטש, להלן אחד התיאורים המשעשעים ביותר: "והאדם – און דער מענטש ! – באַוויסט ! – נא דיר אַוועק די דאָזיקע קנעפלעך ! – את חוה – חוהן ! אשתו – זַן וויב ! גיב מיר אַ באַקסער, וועל איך דיר געבן אַ צי פֿון מַזן פֿאַפּיראַס ! [...] ו ת ה ר – און זי האָט טראַגענדיק געוואָרן ! ווער האָט דיר געזאָגט ! ו ת ל ד- און זי האָט געווינען ! אז איך האָב בַּז זיך באַקסערן ?" (שם, עמ' 180-181).

בְּנִיָה היה אהוב על המספר בשל פקחותו וחריצותו ומכיוון שהיה טוב אליו ונאמן, אך גם הטיל עליו מורא מכיוון שהיה גדול בגופו והשתמש בכוחו כדי להשיג את מבוקשו. הוא אמנם הגן עליו מפני ילדים שהתנכלו לו, אך גם לא בחל במעשה רמייה כלפיו, כפי שעשה בחג החנוכה כששיחק בסביבון מזויף ובכך חמס את כל כספו של המספר. ערמה וימשחקים מלוכלכים! לא היו נדירים בסיפוריו של שלום עליכם והיו גם הם חלק מתהליכי הסוציאליזציה של הילדים.

על החבר פֿינגֿלָה בנו של השוחט כתב שלום עליכם בסיפור "צער בעלי חיים" ביחס לצער שהוא מרגיש כלפי התרנגולות שמביאים אל השוחט כפותות ברגליהן, והוא טוען בפני חברו כי אביו, השוחט, אינו יהודי משום שהוא אינו מקיים את מצוות 'צער בעלי חיים' (המובאה בפרק 'עיצוב

דמות הילד', לעיל). על כך משיב פינללה: " - איך האָב גאָר נישט געוווּסט, אז דו ביסט אַזא חכם. – זאָגט צו מיר מַזן חבֿר און טראָגט מיך אונטער אַ גאַנץ שיינע פֿמג גלפֿך אונטער דער נאָז" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 195).

גם ב "די פֿאָן" מספר הילד על חברים שאינם נאמנים ותומכים אלא נהפוך הוא – כאלה המלגלים עליו ומכים אותו במצוות הרבי בשל גמגומו וכמו יואליק בן הנגידים שיוזם את שריפתו של הדגל. מכאן שחברת הילדים אינה מתוארת באופן אידילי אלא כשדה-קרב המצמיח הרבה תרעומות, כעסים ותסכולים לא פחות מאלה שבאינטראקציה עם המבוגרים.

בסיפור "ביים קעניג אחשוורוש" מתאר שלום עליכם שני קטבים של הרובד הקהילתי בעיירה: בעלי הבתים, אליהם משתייך הגיבור בסיפור זה, אמידים, מבוססים, בראשם "דער זיידע רב מאיר" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 55), ובצד השני – בעלי המלאכה אשר מדי שנה עורכים 'פורים-שפיל' ובהם מתקנא הילד: קופל החייט בתפקיד אחשוורוש, לוי הסנדלר בתפקיד מרדכי, מוטל הנגר בתפקיד ושת. יותר מכל הוא מקנא בילד היתום פֿייבל, אשר לובש חולצה אדומה ומשחק את תפקידו של יוסף הצדיק במחזה "מכירת יוסף" שהעלתה החבורה. המספר, בן של נגידים (שם, עמ' 54), היה מתחלף ברצון עם הילד היתום והעני ליום אחד בשנה. בשעת סעודת הפורים אצל הסב נכנסת חבורת ה'פורים-שפיל' לביתו כדי לקבץ 'משלוח מנות', ועם יציאתם חומק המספר ועוזב את בית הסב, יד ביד עם הילד פֿייבל. אין מדובר כמובן בחברות הדדית; אין סיכוי שמשפחתו של ילד 'בן נגידים' תאפשר לו להתיידד עם ילד יתום עני, אך זו דוגמא לקשר שונה עם ילד, מעין 'ברית' יפה; בזכות פֿייבל הצליח המספר לחמוק מסעודת הפורים המשמימה והצטרף אל הסעודה העליזה בביתו של המלך אחשוורוש, הלא הוא קופל החייט – מה ששימח אותו מאוד. יותר מכל מצאה חן בעיניו קערת האוכל הגדולה אשר שימשה את כל הסועדים, שלא כמו בשולחן החג בבית הסב, שם הייתה לכל סועד מערכת כלים מפוארת ונפרדת משלו. הילד טבל בהנאה בתחושת ההשתייכות החמימה בביתו הדל של החייט העני ואף ששילם בקבלת הצלפות מאביו ומהרבי – הוא לא התחרט לרגע על המעשה.

על השתייכות חברתית שעיקרה אינו קשרים אישיים בין ילדים אלא הקבוצה וההשתייכות אליה מספר שלום עליכם בחלק מסיפוריו. בסיפורי ל"ג בעומר הקשר עם חבורת ילדי החדר היא עניין מרכזי, שאז הילדים נאספים לסעודה משותפת של מאכלים שמביא כל אחד מהם מהבית והם גם יוצאים לטיול כפי שמתואר בשלשת הסיפורים: "ל"ג בעומר", (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק שני, עמ' 101-120) "אַ פֿאַרשפּילטער ל"ג בעומר" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 79-88) ו"גזלנים" (שם, עמ' 147-160). בסיפורים אלה מביא שלום עליכם לידי ביטוי את הדינאמיקה ביחסי הילדים עם הרבי, עם ה'באַהעלפֿערס', הנערים הבוגרים בהם נעזר הרבי בהתעמרותו בילדים, עם חבורות ילדים יהודים וגם עם 'שקצים', בינם לבין עצמם וגם בינם לבין ההורים, מהם מקבלים או לוקחים שלא ברשות מאכלים ומשקאות לחלוק עם חבריהם.

תחושת ההשתייכות של ילדים לקבוצת הגיל שלהם ותחושת ההשתייכות של הילד אל חבורת ה'פורים שפיל' דומות זו לזו. בעלי המלאכה נחשבו למעמד חברתי נמוך. ילדים נחשבו גם הם למעמד חברתי נמוך ותלותי עוד מתקופות היסטוריות מוקדמות יותר עליהן נכתב בתחילת העבודה ובפרק על ההומור בסיפורי הילדים של שלום עליכם. אף שחברים, כחלק מסביבת החיים של כל אדם, הם מקור חשוב לרעיונות ספרותיים – מעטים מהם נמצאים בכתיבתו של שלום עליכם לילדים. מעטים, ואם לשפוט לפי הדרך בה הוא מציג אותם בסיפורי הילדים בכלל ובמעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער בפרט – הם פוגעניים ("די פֿאָן", "אַ פֿאַרשטערטער פסח"),

כוחניים ומאכזבים ("דאָס דריידל"). ניתן אולי להסיק מכך שלמרות חברויות קרובות שהיו לו בילדותו – לא היה בהן או בזיכרונות עליהן כדי להשתמר בבגרותו. בקובץ הדוקומנטרי על שלום עליכם **דאָס שלום עליכם בוך** כותב י"ד ברקוביץ' כי שלום עליכם לא שמר על קשר עם חבריו מימי ילדותו, למעט חבר אחד, "חבר אלי דאָדעס" – אליהו באַרכאַש, אשר פגש ב 1910 (שם, עמ' 23-24).

כאמור, מספר הדוגמאות של חברים בסיפורי הילדים הן מועטות. שלום עליכם לא הרבה לצרף חברים לילד המספר כנראה מכיוון שבדומה לילד הגדל במשפחה כבן יחיד או עם מעט אחים ואחיות אשר בקושי מוזכרים בסיפור - הוא ביקש להבליט את היותו אינדיבידואל הנאבק על מימוש זהותו, רצונותיו וכמיהותיו, והוא בודד במערכה אל מול נציגי החברה היהודית המסורתית שרצתה לעשותו חבר קטן בקהילה בנוסח המדויק והקשוח שבנתה לה, על פי המצב החברתי והכלכלי הקשה שבו הייתה נתונה באותה תקופה, ואין פלא שהקוראים נענו כל כך לסיפוריו, שלא רק ההומור שבהם דיבר לליבם אלא גם יכולתו לחוש ולבטא את העידן ההיסטורי ותמורותיו.

פרק י"ב: בנות וילדות בסיפוריו של שלום עליכם לילדים

בסיפוריו לילדים מיעט שלום עליכם לכתוב על ילדות ובנות. ניתן היה לחשוד כי הוא העדיף להדיר את עטו מתחום בו היא אינה מצויה בנוחות - אולם כישרונו בתיאור נשים ובנות ניכר במיטבו **בטביה** וגם בסיפור הארוך **שיר השירים**, כפי שיתואר בהמשך. מדוע, איפוא, בחר שלום עליכם להמעיט בכתיבה על ילדות דווקא בסיפורי הילדים שלו?

משפחות יהודיות הרי בורכו בילדים כפי שכבר צוין קודם לכן, בבנים ובבנות. מקומן של הבנות במשפחה, תפקידן במשק הבית ובעזרה בגידול הילדים הקטנים היה רב ומשמעותי ויכול היה להוות מקור לסיפורים מרגשים, מלאי חן, הומור (וגם ביקורת) תוך התבוננות דקת-עין מן הסוג השלום-עליימיכי המוכר. לו עצמו היו אחיות וקרובות משפחה אחרות, עליהן כתב ב**פֿונעם יאַריז** (חלק ראשון, עמ' 139, 216) וגם בנות משלו, כך שרק הגיוני היה למצוא בסיפוריו ילדות ונערות רבות. ניתן היה אפילו לצפות כי בנותיו שלו ינסו להשפיע עליו לכתוב גם על ילדות. סוגיה זו מורכבת ולא מצאתי במחקרים ובביקורות על שלום עליכם שום התייחסות אליה. הניסיון לדון בה יתבסס על כמה השערות ותובנות שלי מתוך הסיפורים עצמם ומן הביוגרפיה של שלום עליכם.

ראשית, בתקופתו של שלום עליכם לא היה מקובל לכתוב על ילדות. בספרות הילדים העולמית היו אמנם גיבורות כמו **עליזה בארץ הפלאות**,¹⁴¹ **הידי בת ההרים**,¹⁴² וארבע האחיות **בנשים קטנות**¹⁴³ אולם אלו היו כמעט היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. סופרים יהודים שהקדימוהו מיעטו גם הם לכתוב על נשים, אימהות, אחיות ובנות. אצל ש"י אברמוביץ' אשר נחשב על ידי שלום עליכם ל'סבא' של ספרות היידיש המודרנית ניתן למצוא גם כן מגמה כזו; בספרו **דאָס ווינשפּינגערל** הרומן הגדול הראשון שכתב ביידיש ב 1865, מבחין מנדלי, בתוך רבע מתושביה של קבציאל הנוסעים בעגלה אל כיסלון, בין גברים ונשים:

¹⁴¹ C.L. Dodgson, *Alice in Wonderland*, London, Little Blue Book Co (1865), 64 pp'. Original edition.

¹⁴² J. Spiri, *Heidi*, New-York, Grosset&Dunlap (1945), 326 pp'.

¹⁴³ ל.מ. אלקוט, **נשים קטנות**, ירושלים: כתר, 1992, עמ' 519. החל להתפרסם ב 1868.

דער וואָגן איז אָנגעזעצט געווען ענג מיט פאַרשוּינען, כמעט אַ פֿערטל קאַבצאַנסק. דאָרט האָבן זיך געפֿונען מיידלעך, וועבלעך, וואָס זענען געפֿאַרן זיך שטעלן פֿאַר דינסטן און אַמען, און אַלערליי סאַרטן ייִדן: שיינע ייִדן, כשרע ייִדן, מיטן-פֿולן-מויל ייִדן, ברענענדיקע ייִדן, צעבראַכענע ייִדן, גילדענע-אַדער-ייִדן, גלאַט ייִדן, אַזוי-איך ייִדן, און אויך-מיר ייִדן.¹⁴⁴

ההבדל בהתייחסותו לכתיבה על גברים ולנשים אינו מצריך המשך הבהרה. גם עשרים ושלוש שנים לאחר מכן, **ברשימות לתולדותי** הוא אינו מזכיר את אמו בכתיבתו על שנות ילדותו אלא רק כשהיה בן שלוש עשרה, אחרי שאביו נפטר.¹⁴⁵

שנית - סיפוריו של שלום עליכם לילדים ועל ילדים מבוססים בעיקר על זיכרונות ילדותו מן החדר, על יחסיו עם ילדים-בנים, אך לא עם בנות. ביצירה האוטוביוגרפית **פֿונעם יאַריד** הוא כותב על כמה וכמה חברים קרובים שהיו לו בילדותו, כמו שמואליק היתום, שותפו לתעלולים ולפנטזיות ילדותיות וגם מיסטיות על אוצר חבוי (**פֿונעם יאַריד**, חלק ראשון, עמ' 20-44) כמו מאיר מדוורקר, בנו של רב העיירה שהפך לחברו בנפש (שם, עמ' 45-53) ואפילו גערגעלע-גנב בעל השפה השסועה, בנה הפוחז של מבשלת ענייה, אשר לימד אותו מעשי קונדס שונים כמו 'השגת' תפוחים בחינם (שם, עמ' 115-121). הגם שהיו לו כאמור אחיות ויותר מאוחר גם בנות משלו, הן לא היו שותפות לחוויות החדר, הלימודים, הבחינות על ידי האב והסב, המשחקים בקלפים, בסביבון ובאגוזים, התעלולים למיניהם נגד הרבי האכזר, מלחמות הילדים בלייג בעומר. מסיבה זו הוא כתב עליהן בצמצום רב ובאופן שונה מאשר על בנים, כפי שיתואר בהמשך.

התייחסות מעניינת לבנות מופיעה ב **מאַטל פייסע דעם חזנס**, כאשר הוא מתלונן על נחת זרועו של הרבי: "ער שלאָגט מיט אַ ווירע איבער די הענט. מיידלעך קאָן מען ניט שלאָגן. שמייסן אַוודאי ניט. עס טוט מיר באַנג, וואָס איך בין ניט געבוירן געוואָרן בעסער אַ מיידל. ערשטנס, וואָלט איך פֿאַרשפּאַרט דאַוונען יעדן טאָג. ס'איז מיר נמאס געוואָרן." (חלק ראשון עמ' 55). בנות פטורות מתפילה ומלימודים, ודאי ממכותיו של הרבי, והוא מתקנא בהן...

היכרותו של שלום עליכם עם עולמן של בנות, משחקיהן, יחסיהן עם המבוגרים – הייתה מוגבלת באופן כמעט בלעדי למשפחתו שלו. בנות גם לא הורשו להיחשף בפני זרים שאינם קרובי משפחה, ומכאן שהיכרותו עם ילדות שאינן בנות משפחתו בתקופת ילדותו הייתה מצומצמת. ייתכן שגם לציווי "כבוד בת מלך פנימה" אשר אינו מתיר לחשוף את הבנות מחוץ למשפחה ולהציגן כאובייקט להומור, ללצון – יש משקל בהסתייגותו מכתובה על בנות בסיפורי הילדים. כך הוא כותב ב**פֿונעם יאַריד** על בנותיו של הדוד פני האדוק: "...אַלע זענען דאָרטן פֿרום. אַזוי ווי דער פֿעטער פּיני, אַזוי זענע קינדער. די זין אין לאַנגע קאַפּאַטקעלעך ביז צו דער ערד, מיט ארבע-כנפותן לאַנגע ביז די קניעס, די טעכטער – צניעותדיק אַנגערוקט די פֿאַטשיילעס איבערן פנים, קוקן ניט קיין פֿרעמדן גלעך איך די אויגן אַרצן, נאָר אז מע דערזעט אַ פֿרעמדן, ווערט מען רויט, ווי אַ צוויק, און מע לאַכט אויף קרעדיט" (חלק ראשון, עמ' 153-152).

סיבה אפשרית נוספת - האם חשב שלום עליכם שבנות אינן קהל יעד ראוי לסיפורים בידיש? קשה לענות באופן חד משמעי על שאלה זו, שכן בדרך כלל בנות למדו לקרוא יידיש בבית מסידורי תפילות מתורגמים לידיש ומ"צאינה וראינה" של אימותיהן. בנות גם קראו, לעתים בסתר, ספרות 'שונד' בידיש' והן היו יכולות להיות נמען נלהב לסיפוריו אשר הופצו דרך עיתונות

¹⁴⁴ מענדעלע מוכר ספרים, **דאָס ווינשפּינגערל**, אַלע ווערק פֿון מענדעלע מוכר ספרים, יובילעאום אויסגאַבע, באַנד 3, וואַרשא: פֿאַרלאַג מענדעלע, תרע"ג, ז' 66.

¹⁴⁵ ש.י. אברמוביץ, "רשימות לתולדותי", **כל כתבי מנדלי מוכר ספרים**, תל-אביב: דביר, תרצ"ו, עמ' 116. פורסם ב 1888.

והוקראו בבתי ספר ובחדרים מתוקנים. הוא עצמו הקריא מסיפוריו בתלמוד תורה לבנות כפי שצוין בתחילת העבודה. עם זאת בביתו שלו, כמו אצל יהודים בני המעמד הבורגני המשכיל, דיברו רוסית, וילדיו לא שלטו ביידיש בשנותיהם הראשונות, מכאן יש להניח שבילדותם הם לא נחשפו לסיפוריו לילדים.¹⁴⁶ לילדיו הוא נתן שמות כגון אמה ומישה, לא מאָטל או צייטל...¹⁴⁷ התשובה לשאלה האם הוא ראה בנות קהל יעד לסיפוריו אינה פשוטה, אפוא.

עניין מהותי לנושא זה הוא כי הבנות המעטות עליהן כותב שלום עליכם בסיפורי הילדים הן בדרך כלל בעלות מום וחריגות. בסיפור "באַשעפֿעניש" (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 173-189) הילדה פגומה במראה, חולה וחסרת שם (!) והיא מעוררת מערבולת של רגשות: דחייה, גועל, רחמים ויצרים אפלים ספק אירוטיים, כפי שנרמז מן החלום על חופה שחורה לאחר מותה של הילדה.¹⁴⁸ ילדה חולה אחרת בסיפוריו היא "לאהניו" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 71-76), הייתה זו כאמור דווקא ילדה יפה וחיונית, אך היא סבלה מכשל נוירולוגי שהביא בסופו של דבר למותה. גם בסיפור "צער בעלי חיים" מזכיר הילד המספר את הפעוטה פֿרֿלֶה, בת השכנים הנכה, אשר נרצחה בפורגרום, כפי שכבר צוין (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 193-200).

בספר מאָטל פייסע דעם חזנס, הגם שאינו משמש יסוד לקורפוס היצירות לעבודה זו, הבנות המעטות המוזכרות הן בעלות מום וחולניות גם כן ובדרך כלל ימותו בהמשך: הילדה דאָפֿצי, בתו של הרש-בער החזן, גיבנת, בת שנתיים, אותה נושא מוטל על הידיים. היא אוהבת אותו וקוראת לו "קיקו" (שם, חלק ראשון, עמ' 10). לאחר זמן, כאשר משפחתו של מוטל כבר באמריקה ושם פוגשת מהגרים חדשים מכתריאליבקה – נודע לו שהיא נרצחה בפורגרום (שם, חלק שני, עמ' 255). ילדה אחרת, גולדֿלֶיה, אשר המשפחה פגשה במסע ההגירה לאמריקה לא יכולה לנסוע ביחד עם כל משפחתה כי יש לה טרכומות בעיניים והיא נאלצת להישאר לבדה באנטוורפן (שם, חלק ראשון, עמ' 154) עוד ילדה, קֶצֶלֶיה, כך כונתה הילדה שפוגש מוטל על האנייה בהפלגה לאמריקה, פעוטה בת שלוש, יחידה לאימה הצעירה. ילדה שמחה ומתרוצצת, שרה ורוקדת וכולם אוהבים ומנשקים אותה, מוטל לוקח אותה על ידיו ומאכילה פלחי תפוז. לקראת סוף ההפלגה היא נרגעת ושוקטת, מתיישבת בדעתה, אבל חולה ומתה (שם, חלק שני, עמ' 207-208).

סיפור קטן אחד ו'נורמלי' ללא דרמה מיוחדת מספר מוטל על ילדה בשם אֶלְטָה, אחותה של הכלה בחתונת אחיו אליהו: היא גדולה ממנו בשנה ומושיבים אותה לידו בארוחה. שני הילדים אוכלים מצלחת אחת והחוגגים מציינים שהם נראים כחתן וכלה - מה שגורם להם להתפקע מצחוק (שם, חלק ראשון, עמ' 39). גם עדות דוקומנטרית על קשר נורמלי של שלום עליכם עם ילדה נמסרה ע"י אחת מבנות הדוד פיני (שהיו אדוקות מאוד כפי שצוין). היא סיפרה על התרחשות בה, בעודה כבת שתיים-עשרה והנער שלום רבינוביץ' בן חמש-עשרה, הוא ניסה

¹⁴⁶ א. נוברשטרן, "מי מדבר יידיש? הורים, בנים ומעמד הלשון ביצירתו של שלום עליכם", בתוך ח. חבר (עורך), רגע של הולדת: מחקרים בספרות עברית ובספרות יידיש לכבוד דן מירון, ירושלים, מוסד ביאליק, 2007, עמ' 119.

¹⁴⁷ ויליאם דרסוביץ, מארק טוויין היהודי, Atlantic, 2014, פורסם ב"אלכסון", <https://alaxon.co.il/article/%D7%9E%D7%90%D7%A8%D7%A7-%D7%98%D7%95%D7%95%D7%99%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%99/>

¹⁴⁸ ל. חובב, "חלומות ופשרם בסיפורים לילדים של שלום עליכם", בתוך ח. חבר (עורך), רגע של הולדת: מחקרים בספרות עברית ובספרות יידיש לכבוד דן מירון, ירושלים: מוסד ביאליק, 2007, עמ' 162.

לשכנעה לאכול מלפפון בצום תשעה באב, בטענה שזה מותר מדאורייתא והיא יכולה לסמוך עליה כי הוא יודע טוב ממנה...¹⁴⁹

השאלה מדוע בחר שלום עליכם לספר בסיפורי הילדים לרוב על בנות חולות, נכות וחריגות ומדוע הן מוצאות את מותן במהלך סיפוריו מעבירה אולי את הדיון גם למישור הנפשי שלו כאדם וכסופר. מבלי להתיימר ולערוך בעבורו ניתוח פסיכולוגי ניתן להניח שאופן חינוכו השפיע על הדרך בה כתב על ילדות ובנוסף, הוא חווה מוות של נשים קרובות מאוד - אימו חיה-אסתר נפטרה ממחלת הטיפוס מעט לאחר שהיה בר-מצווה. אחותו ברכה, אשר עליה נאמר "זי האָט געהאַט טאַלענט צום שרעבן"- זי האָט געשריבן זייער שיינע בריוו אויף יידיש" מתה גם כן טרם זמנה, בנסיבות טרגיות; היא נמחצה למוות בהתמוטטות תקרת דירת המרתף בה התגוררה (שם), שם). ייתכן שלאירועים קשים אלה היתה השפעה מורבידית על עטו של שלום עליכם.

אפשר כי חייו האינטימיים של שלום עליכם תרמו אף הם לגישתו זו. ביצירתו **פֿונעם יאַריד** הוא כתב על נערות כמושא לפנטזיות רומנטיות של נער מתבגר, על התאהבותו כנער גימנזיסט בבת החזן ששָׁמה אותו לשחוק ובסופו של דבר התנצרה (**פֿונעם יאַריד** חלק ראשון, עמ' 195-200). הוא בעצמו, כמורה צעיר, התאהב בתלמידתו אולגה בעודה נערה ונפגע מאי קבלתו על ידי אביה בשל מעמדו החברתי והכלכלי הנמוך (**פֿונעם יאַריד**, חלק שני, עמ' 223). ייתכן שהוא העדיף שלא לעורר אצל קוראים גברים רגשות הזדהות ומשיכה אל ילדות ובנות, כדי שלא לחשוף אותם אל הרגש המטריד והמציק אשר חווה הוא בילדותו ונעוריו, כפי שמופיע גם בסיפורו "המן און זינע טעכטער". (**לכבוד יום טוב**, חלק שני, עמ' 41-51).

במקרים מועטים מספר ומרחיב שלום עליכם על ילדות מוצלחות באופן מיוחד, גם הן בעצם חריגות, כמו בסיפור "פעסעלע דעם רבינס", (**מעשיות פּאַר יידישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 157-170) שם הוא כותב על בתו של הרבי זרח, נערה חכמה אשר מגיל קטן היו היא ואביה קרובים מאוד:

פעסעלע איז געווען אַ געראַטענע, געהאַט אויף זיך אַ מאַנסבילשן קאַפּ און געקאַנט גוט לערנען [...] פעסעלע האָט געוויסט דעם טאַטנס אַלע גענג, געטראָפּן אַלע מאָל וואָס ער וויל, אונטערגעטראָגן אים צו דער צייט די יאַרמלקע, דעם קאַנטשיק, דאס פּושקעלע טאַבעקע, אַדער אַ טרונק וואָסער... (שם, עמ' 161).

זו כמובן איננה בת אשר גדלה ומתחנכת ברוח התקופה במשק הבית של אמה כמו רוב הבנות בימי ילדותו של שלום עליכם. היא קרובה יותר לאביה, למגינת ליבה של זרחליכיע הרבנית, המתקנאת ונוטרת לבת ולאביה בשל קרבתם זו. פְּסילי זו היא גם אחותה הבוגרת של הילדה בעלת המום "באַשעֶעניש" אשר לה ייחד שלום עליכם סיפור נפרד ומעניין לראות כיצד באותה משפחה הוא מתאר שתי בנות חריגות, אחת בעלת מום והשניה מחוננת. גם בסיפור אחר, "אפיקומן", (**פֿון פּסח ביז פּסח**, עמ' 153-171) מתאר שלום עליכם נערה חכמה ודעתנית. צילה, נשמת אפו של אביה, אשר בסופו של דבר כופה עליו להסכים לשידוכה עם המלמד אשר שכר האב עבור בנו, אוי לאותה הבושה – מלמד ובנו של מלמד!

יחס שונה מאוד של שלום עליכם אל בנות נמצא בנובלת הנעורים "שיר השירים" (**פֿון פּסח ביז פּסח**, עמ' 9-74). בו הוא מתאר בגוף ראשון את יחסיו של הילד שימק עם הנערה היתומה בוזי, בת אחיו בני שטבע בנהר, אשר ננטשה על ידי אמה ואומצה כבת על ידי הוריו, סבה וסבתה. יש

¹⁴⁹ ד. בערקאוויטש, **דאָס שלום עליכם בוך**, עמ' 22.

לציין כי זהו סיפור יוצא דופן אצל שלום עליכם, בו הוא מספר על גיל ההתבגרות, וכמובן מנקודת מבטו של גבר, לא זו של אשה.

נושא הסיפור מאפיין אותו כרומן נעורים, אך גילם של המספר ושל בוזי הוא כשאר הגיבורים בסיפורי הילדים שלו, כפי שהוא מציין: "זי איז עלטער פֿון מיר מיט אַ יאָר, און אַפֿשר מיט צוויי, און ביידע אין איינעם זענען מיר נישט אַלט קיין צוואַנציקער" (שם, עמ' 9) בהערכה כללית ניתן לשער כי גיל הילד הוא בין שמונה לעשר, כמו ברבים מסיפורי הילדים, והילדה בת עשר עד שתיים-עשרה. הוא עדיין ילד, היא כבר נערה הקרובה לגיל ההתבגרות.

יחסיהם של שימק ובוזי מבולבלים בשלב זה של חייהם, משהו בין אהבת אח ואחותו (שימק הוא בעצם דודה של בוזי) לבין רומן תמים. על הקשר הראשוני הזך ביניהם כילדים רכים משפיעים כבר ניצנים של משיכה גופנית. בחגי פסח ושבעות הם מבליים יחד בטיולים בטבע המלבלב באביב, מלבלב ממש כמו נעוריהם. עולם המושגים של שימק בעניינים רגשיים אלה מוגבל, ביטוייו לקוחים מכתבי הקודש אותם הכיר ולמד בחדר ואת יופיה של בוזי הוא מתאר כיופיה של השולמית מ'שיר השירים'. הוא חש בתשוקות ראשוניות שאינו יודע לקרוא להן בשם ומצטט אִמרות אהבה משיר השירים המקראי, כמו הפסוק "הינך יפה רעייתי" (שם, עמ' 11). הוא אף מדמיין לעצמו כי גם היא דוברת אליו מתוך 'שיר השירים': "ברח דודי – אַנטלויף מִפֿון געליבטער! ודמה לך לצבי – און זיי געגליכן צו אַ הירש, אדער צו אַן אינד אויף די בשמים בערג!" (שם, עמ' 20).

בוזי, כילדה, איננה לומדת בחדר ודבריה אלה הם כמובן פרי דמיונו של שימק. הוא גם מספר לה סיפורי אגדות ופנטזיות שסיפר לו חברו ששקע דער בלינדער אשר יודע הכל, אפילו קבלה (שם, עמ' 14-15), מן הסוג ששמע מחברו שמוליק היתום (פֿונעם יאַריד חלק ראשון, עמ' 28-35) בהם היא בת-מלכה מכושפת או נסיכה יפהפייה. בוזי אוהבת את סיפורי מלבד סיפור אחד על בת-מלכה שהוא יציל מידי שוביה האכזריים... היא נערה תמימה, צוחקת ובוכה חליפות ככל מתבגרת. שימק מבטיח לה שישאנה לאישה כשיגדלו אולם הוא עוזב את ביתו ואת הוריו – למגינת ליבם - על מנת לרכוש השכלה, והיא כותבת לו מכתבים רוויי געגועים. כאשר בוזי התארשה לבחור מקומי חוזר שימק הביתה בנסיון להשיב אליו את ליבה, אך היא, הנערה מן העיירה, כבר למדה משהו על החיים. בטיול אחרון משותף שלהם במרחבים הפתוחים של ימי ילדותם הוא מנסה לשכנעה כי הם נועדו זה לזו, עדיין בציטוט מ'שיר השירים': "דודי לי ואני לוי" אולם תשובתה אינה תואמת את ציפיותיו, היא מתארת בפניו את מחשבותיה:

...ווי קומט זי צו מיר? זי, אַ יידישע טאַכטער, אַ קליינשטעטלידיק מיידל, ווי קומט זי צו מיר? ... ערשט פֿאַרשטייט זי, אז ס'איז געווען אַ נאַרישקייט פֿון איר, אַ גרויסע נאַרישקייט, וואָס זי פֿלעגט מיר דולן אַ קאַפּ מיט אירע קינדערשע בריוולעך, מיט אירע נאַרישע אַנצוהערענישן, אז טאַטע-מאַמע בענקען נאָך מיר... (שם עמ' 69).

והיא, התמימה וחסרת ההשכלה – היא מצטטת עתה מ'שיר השירים' תוך שהיא מקלסת את ארוסה:

- דודי צח ואדום – מִפֿון באַשערטער איז פֿאַן און שייך. דוגל מרבבה –פֿאַנער פֿון אַ סך – אַ סך אַנדערע. ער איז אַפֿשר נישט אַזוי געלערנט, ווי אַנדערע, דערפֿאַר איז ער אַבער גוט [...]. חכו ממתקים וכלו מחמדים! – זאָלסט זען די בריוו וואָס ער שרעבט מיר, זאָלסט זען די בריוו... (שם, עמ' 70-71).

אלה כמובן דברים שאינם תומכים בתוכנם, שכן ברור מדבריה כי לא חתנה ה'נישט אַזוי געלערנט' כתב אליה את המכתבים המרגשים הללו אלא כותב מכתבים מיומן, או אולי העתיק

החתן משפטי אהבה יפים מן האיגרון, אולם דווקא יכולתה של בוזי לצטט משיר השירים מעצימה את תחושת ההחמצה של שימק. כל מאמציו: "שובי שובי השולמית", אויה, אינם נושאים פרי.

בסיפור נעורים זה עוקב שלום עליכם אחר ילדה פשוטה ונאיבית הגדלה ומתבגרת תוך כדי אכזבות נעורים נורמליות והופכת, גם אם תוך כאב-לב והתפשרות עם המציאות, לאישה בשלה, מעשית ורציונאלית. מדוע הוא לא כתב בסיפורי הילדים על ילדות כאלה, חביבות, תמימות ולומדות מן הניסיון? ודאי שקוראיו וקוראותיו היו שמחים לקרוא על חוויות שמן הסתם עברו והכירו גם הם. ייתכן שהסיבה לכך היא שהוא לא מצא עניין בנושאים כאלה אשר אין בהם קונפליקטים ראויים להבלטה בין האינדיבידואל לקולקטיב, כפי שמוצאים ברוב סיפורי הילדים שלו. וכנראה שבעיקרו של דבר קבעו המוסכמות הספרותיות של זמנו, כולל בספרות היידיש, ויותר מכך – מיעוט היכרותו עם עולמן של ילדות ובנות צעירות שמחוץ למשפחתו, בעוד שמן הסתם אחיות, בנות וקרובות משפחה אחרות הוא לא רצה לחשוף. על כן, בלטו לעיניו דווקא בנות בעלות איכויות יוצאות דופן אם בסיבולן, בחריגותן ובמותן ואם בהשכלתן היהודית, העברית או הרוסית ואם במרדנותן. מכל מקום, כל דמויות הילדות שתיאר, עשה זאת בכישרונו הרב, הקומי והדרמטי.

פרק י"ג: הילד ובעלי-חיים

בעלי חיים משמשים כנושא לכתיבה בכל סוגות הספרות. הם מוצגים באופנים שונים לאוכלוסיות נמענים שונות, וגם בסיפורי הילדים של שלום עליכם זוכים בעלי חיים לכמה צורות של התייחסות. חלקם הנם חיות בית כמו הכלב סירקו והחתולה "חנה-לאה די רביצין"; גם בסיפור "דרץ קעפעלעך" יש חתול בית, והוא בעל החיים היחיד שהילדים מכירים. מוטל נהנה גם הוא לשחק עם החתול בחדר שעה שהוא עוזר לאשת הרב (מאָטל פייסע דעם חזניס, חלק ראשון, עמ' 168).

בשניים מסיפורי הילדים, מן הראשונים שהוגדרו על ידי שלום עליכם עוד ב 1903 כ'מעשיות פֿאַר יידישע קינדער' – בעלי החיים הנם גיבורי הסיפור: "ראַבטשיק" ו"מתושלח" הם כלב וסוס המכונים על ידו "יהודים".

גיבורו של הסיפור "ראַבטשיק" הוא כאמור כלב, כלב יהודי:

ראַבטשיק איז געווען אַ הונט, אַ וויסער מיט פֿלעקן, נישט קיין גרויסער, אַ מיטלמעסיקער, אַ שטילער, נישט קיין אַנכאַפער. ער האָט פֿינט געהאַט, ווי אַנדערע, אַנפֿאַלן אויף יענעם פֿון הינטן, אַפֿרעסן אַ פֿאַלע, אַדער אַ ביס טון אין דער ליטקע. ער איז געווען צופֿרידן, אבי יענער זאַל אים נישט טשעפען" (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 79)

ראבצ'יק הוא כלב עלוב, שקט, שאינו עומד על שלו. מדוע? משום שכולם דווקא אהבו להתנכל לו:

אַדרבה, אים האָט דערקוטשעט יעדער, ווער עס האָט געהאַט גאַט אין האַרצן. געבן ראַבטשיקן אַ זעץ מיט אַ שטעקן פֿון הינטן, אַדער דערלאַנגען אים מיט אַן אַפֿצאַס אין זיט אַרצן, אַדער וואַרפֿן אים אַ שטיינדל אין קאַפֿ אַרצן, אַדער אויסגיסן אויף אים אַ פֿאַמעניצע – דאָס איז געווען ביי יעדן אַ שפּילעכל, כמעט אַ מצווה. און ראַבטשיק, אַז ער האָט באַקומען אַ קלאַפֿ, האָט ער נישט אַנידערגעשטעלט, ווי אַנדערע הינט, אויסטענהען זיך, אויסהאַווקען זיך, באַווייזן די ציין; ניין, ראַבטשיק פֿלעגט זיך ביי אַיטלעכן קלאַפֿ אַזנבייגן כמעט ביז דער ערד מיט אַ קוויטש; אי-אי! און אַנטלויפֿן מיט אַן אַראַפֿגעלאַזטן וויידל, זיך באַהאלטן אין אַ ווינקעלע, פֿאַרטיפֿן זיך אין געדאַנקען און כאַפֿן פֿליגן" (שם).

ראַבצ'יק חוטף מנחת זרועם של בני אדם, יהודים (אנזיק, בריינה המבשלת) ולא יהודים (פּרָסְקָה הכובסת). ההקבלה בין מצבו של הכלב היהודי למצבם של יהודים בין גויים אינה מצריכה הבהרה נוספת, אולם בזאת לא מסתפק שלום עליכם. הוא מציג גם את יחסם הגרוע והתעללות בני מינו של הכלב, אשר מוכנים לעזור לו במתק שפתיים אך לא לחלוק עימו את מזונם. אם הוא מעז להתקרב אליהם כשהם אוכלים הם חושפים שיניים ומתנפלים עליו בנשיכות עד שזנבו נפגע. קשה שלא לראות את הביקורת של שלום עליכם על היהודים האמידים, רחמנים בני רחמנים כביכול – אשר אינם חסים על החלשים, חסרי היכולת, כפי שניתן לראות גם בסיפורו "דער יינגסטער פֿון די מלכים". (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק ראשון עמ' 227-245).

ראַבצ'יק שעזב את העיר וברח לכפר כדי לנסות ולשפר את מזלו מזכיר לדעתי במידה מסוימת את מנחם-מנדל, אשר עשה אמנם דרך הפוכה – מן העירה כתריאליבקה אל העיר הגדולה יהופיץ. המרדף חסר התוחלת שלו אחר פרנסה והתעשרות והכישלונות החוזרים ונשנים משתקפים כאן בניסיונותיו הנואשים של ראַבצ'יק לזכות במזון בכפר, שגם שם לכל כלב יש בעל בית ולכל בעל בית יש כלב, כל המקומות תפוסים, לכלב חלש כראַבצ'יק אין סיכוי לשרוד ביניהם.

בסיפור "מתושלח" כאמור -מתאר שלום עליכם סוס "יהודי":

'מתושלח' – אַזוי האָט מען אים אַ נאַמען געגעבן אין כתריאלעווקע דערפֿאַר, וואָס ער איז געווען אַנגעשטאַפט מיט יאָרן, נישט געהאַט שוין קיין איין ציין אין מויל, אַ חוץ צוויי-דרע פּענקעס, וואָס מיט זיי פֿלעגט ער קוים מיט צרות קענען – אבי ס'איז נאָר געווען וואָס. אַ הויכער, אַ מאָגערער, מיט אַן אָפּגעבאַרעטער פֿעל, מיט אַ צעהרגעטן רוקן, קאַליע אויגן, אויף איינעם אַ באַלמע, דאָס אַנדערע רויטלעך, אויסגעקנעכלטע פֿיס, שפיציקע קליבעס, אַנגעפֿאַלענע זעטן, די אונטערשטע ליפּ אַ ביסל אַראָפּגעלאָזט, ווי פֿאַרוויינט; דער וויידל אַן אויסגעפֿליקטער – אָט האָט איר זען פֿאַרטערט (מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, חלק שני, עמ' 97).

דמותו של הסוס הזקן מתושלח משקפת את דמותו האנושית של היהודי הכתריאלבקאי ואת הצפוי לו, ממש כמו זו של הכלב ראַבצ'יק. גם גורלו, להגיע לעת זקנתו אל הילדים האכזריים אשר הציקו לו עד שהביאוהו אל מותו – מסמלת את היעדרו של 'צער בעלי חיים' בכלל ובפרט את חוסר החמלה אל הזקן וחסר הישע. ראַבצ'יק ומתושלח הינם חלק מהסביבה ה'מנחם-מנדלית' הכתריאלבקאית, מוקטנים על ידי שלום עליכם, ממש כמו האנשים.

סיפור מעניין במיוחד הוא "כפרות", ומעניינת גם הכללתו על ידי ברקוביץ' בכרך של מעשיות פֿאַר יידישע קינדער (חלק ראשון, עמ' 115-126). זהו סיפור על תרנגולות שמרדו במנהג הכפרות. בין ראש השנה ליום הכיפורים נעלמו התרנגולות במפתיע מן הכלובים ומן הלולים; בירור של אנשי העיירה המבוהלים העלה כי הן התכנסו הרחק מחוץ לעיר, 'מעבר לטחנות', כדי להחליט על מרד במנהג בני האדם להשתמש בהן לכפרות:

קוקאַריקו, רבותי! הערט צו וואָס איך וועל אַפּד זאָגן! אַפּד איז ידוע דער שענדלעכער מנהג פֿון בעלי-בתים: אַלע יאָר, אז עס קומט אין דער צייט, פֿאַלט אַן אויף אונדזערע בעלי-בתים און אויף די בעל-הביתטע עפעס אַ מהומה, דער שוואַרצער יאָר זאָל זיי וויסן! זיי כאַפּן אונדז אויף אַ סידעליס, שלעפּן אונדז אַרויס איינציקווייז פֿון די שטעגן, בינדן אונדז און דרייען אונדז איבערן קאַפּ, בעבען עפעס בשעת מעשה פֿון אַ סידור, דער רוח ווייס זיי וואָס און טוען אונדז אַ שלפּדער אונטערן טיש און נעמען און טראָגן אונדז אַוועק צום שוחט, און דאָרט מאַכט ער אונדז די שפּיל, - עס ווערט אַנגערופֿן ביי זיי "כפרות" [...] ברידער, ביז ווי לאַנג וועלן מיר שווינגן? צייט מיר זאָל מאַכן אַן עק מיט דעם שענדלעכען מנהג פֿון כפרות! (שם, עמ' 116).

התרנגולים והתרנגולות נחויים בדעתם שלא לאפשר לבני האדם להשתמש בהם יותר לכפרות; די ששוחטים אותם, מבשלים ומטגנים וממלאים בנוצותיהם את כריות הפוך שלהם, אך כפרות – לא עוד! היהודים מנסים בצורות שונות לשכנע את בני-הכנף, בכוח וגם בפיתויים ואפילו בהצעת "הקלות" שיהפכו את מנהג הכפרות למתחשב ועדין יותר, אולם העופות לא נכנעו, ומאז חדל מנהג הכפרות מן העולם...

אכן סיפור פנטסטי, שאינו הסוגה הרגילה של שלום עליכם, גם הנושא וגם ההאנשה של בעלי חיים, המיועדים להעלות אל מודעות הקורא אל הנוהג הפוגעני והאכזרי של הכפרות, אשר ממש בימינו אנו חזר לכבב בארגוני 'צער בעלי חיים' ו'יתנו לחיות לחיות'...

אולם נותרת השאלה – מדוע נכלל הסיפור בכרך **מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער**? הסיפור נכתב בשנת 1903, בתוך התקופה בה נכתבו אחד-עשר הסיפורים הראשונים אולם שלום עליכם לא העניק לו כותרת משנה כלשהיא, לא כל שכן 'אָ מעשה פֶּאָר יידישע קינדער'. ייתכן מאוד כי זו היתה החלטה של י"ד ברקוביץ' שכינס את הסיפורים, אשר ראה בבעלי החיים נושא מתאים לסיפורי הילדים ככלל, ואולי היתה זו גם דעתו של שלום עליכם עצמו. יכול להיות ששלום עליכם, אשר הביע לא אחת ביקורת על דרך חינוך הילדים ועל דיכויים ונתן ביטוי לדעותיו בפובליציסטיקה ובסיפורי הילדים – רצה להראות גם לילדים כי גזירה אינה לנצח: "אָ פנים, ס'איז נישטאָ קיין אייביקע זאָך אויף דער וועלט! אַלצדינג ביז אַ ציט, אַלצדינג ביז אַ ציט!" (שם, עמ' 126).

גם שש שנים אחר כך, בסיפור "דאָס פֶּאָרפֶּאָלק" (1909) (**מעשיות פֶּאָר יידישע קינדער**, חלק ראשון, עמ' 129-153) מתייחס שלום עליכם אל הנוהג המזויף והצבוע של האבסת בעלי חיים לקראת שחיטתם לארוחת החג, כאשר כל זה נעשה "למען שמו". בסיפור זה מתפתחת זוגיות תמימה ויפה בין שני תרנגולי הודו אשר נרכשים על ידי יהודים כמה שבועות לפני פסח ומוחזקים בתנאי פיטום כדי שיגדלו וישמינו על מנת להישחט יום לפני החג: היהודים אדישים לגמרי לסבלם של התרנגולים, ממש כמו האם וברינה המבשלת ב"צער בעלי חיים" האדישות לסבלם של הדגים בקערה. תוך שהזוג כלוא ומפוטם מגיעים כמה ילדים שובבים ומתחילים להתעלל בתרנגולים: "און דאָ הייבט זיך אָן פֶּאָר אונדזער פֶּאָרפֶּאָלק דער אמתר גיהנום: צרות און פיין פֶּון יסורים און בזיונות אָן אַ שיעור! חברה קליינוואַרג זענען אָנגעפֶּאָלן אויף זיי, ווי די ווילדע פראים, גענומען טאַנצן און שפרינגען אַרום זיי, באַטראַכטן זיי פֶּון אַלע זייטן און מאַכן חוכא וטולא" (שם, עמ' 139) זהו איננו היחס החומל והרגיש של הילד ב"צער בעלי חיים"... התעללות הילדים בתרנגולי הודו מזכירה יותר את התעמרותו של הילד ראובֶּיֶלָה בסוס מתושלח. בסיפור זה מטיח שלום עליכם ביקורת הן על ההתאכזרות אל בעלי הכנף והן על הצביעות שבהתכוונות "למען ה'". כך משוחחת בעלת הבית עם בעלה:

דו ביסט דאָך יאָ אַ מבין. וואָס זאָגסט דו אויף דעם פֶּאָרפֶּאָלק?
דער באַוואַקסענער פֶּאָרשויך קוקט מיט ווילדע אויגן.

איך בין אַ מבין? וואָס פֶּאָר אַ מבין בין איך?

דו ביסט דאָך אַ ייד פֶּון תורה, און ווו תורה, דאָרט איז חכמה. ווי מיינסטו, אַ שטעגער, - מעג אונדז שוין גאָט געבן אַ פשרן פסח? ס'איז דאָך פֶּון זיין ליבן נאָמען וועגן. (שם, עמ' 137).

גם כאן ניתן לתהות מדוע נבחר סיפור זה להיכלל בין סיפורי הילדים. יתכן כי שלום עליכם רצה להביא אל מודעותם של הילדים את הצביעות שבפיטומם של העופות 'למען השם' אפשר שאותה השערה לגבי הסיפור "כפרות" תקפה גם כאן. לא רבים הם סיפורי הילדים של שלום

עליכם בהם מופיעים בעלי חיים, אך באלה המעטים הוא מעביר מסר חינוכי חשוב לילדים, על הצורך בהתחשבות בבעלי חיים ומניעת התאכזרות אליהם. גם אם הסיפורים בהם מופיעים בעלי חיים שונים מאוד האחד מן השני – יש בהם מכנה משותף: מצד אחד אכזריות וצביעות ביחסם של בני אדם בכלל ויהודים בפרט לבעלי חיים, ומצד אחר הרחמים והחמלה של הילד המספר כלפיהם; אפשר לראות בהבדל זה פן נוסף של הקונפליקט בין הקולקטיב היהודי המבוגר אשר ליבו נאטם לסבלם של חסרי ישע לבין הילד הרגיש, הטבעי, החומל.

וישנם גם בעלי חיים שאינם מסכנים. כלב שונה לגמרי מרביצ'יק מציג שלום עליכם בסיפור "אויפן פֵידל", זהו כלבו השחור והשעיר של צ'צ'יק הגוי: "באגענט האָט מיך אַ שוואַרצער קודלֶאַטער הונט מיט רויטע פֵצערדיקע אויגן. ער איז אויף מיר אָנגעפֿאַלן מיט אַזא רשעות, אַז ס'איז מיר שיער די נשמה אַרויסגעפֿאַלן. אַ גליק, וואָס ער איז געווען צוגעבונדן אויף אַ שטריק" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 55). מה מקומו של כלב כזה בסיפור?

תיאור הכלב השחור של הגוי מייצג את הפחד הקמאי של היהודים מפני הכלבים של הגויים. אלה נהגו לשסות ביהודים את הכלבים ובעצם גרמו למסורת של שנאה רב-דורית מצד יהודים לכלבים. הפחד מן הכלב של הגוי צ'צ'יק הוא יוצא דופן ביחס ליחס החומל ששלום עליכם מגלה כלפי בעלי החיים.

תיאורו של הכלב המפחיד משולב בהמשך לתיאור הדרך אל ביתו של צ'צ'יק הגוי בכפר,¹⁵⁰ הדרך המעוררת את המספר להשוות את המרחבים הפתוחים שבדרך לכפר, הבית הקטן והלבן, האור, פרחי החמנייה והטבע - עם החום, הצפיפות והאבק בחדר היהודי שבעיירה. השוואה זו מקבילה לזו שבין שני הכלבים, הכלב ה'יהודי' והכלב ה'גוי' אמנם בסיפורים שונים אך באופן מאוד גרפי, מכוונת לדעתי גם אל ההשוואה בין היהודים המבוגרים בסיפור "אויפן פֵידל", בעלי הנפש הקולקטיבית הרב דורית המסורתית והנוקשה (האב, אפרים קלוץ שהלשין על המספר, החותן שביטל את השידוך) לבין הילד אוהב הטבע, ילד החי בתנועה, שעדיין לא איבד את תאוות החיים, עדיין לא עבר את שלב החניכה בדרך אל אופיו של המבוגר היהודי הקולקטיבי.¹⁵¹ הילד שיש בו גם מן הטבעי, הפראי, שטרם אולף, שמוכן לעשות הכל כדי ללמוד ולנגן בכינור, אפילו אם יגרום בכך נזק למשפחתו. כמו הכלב הנובח וחושף לעתים את שיניו אך למעשה קשור בשרשרת אף הוא...

כלב אחר, בסיפור "המן און זינע טעכטער" דומה לכלבו של צ'צ'יק, לפחות מבחינת האימה שהוא מטיל על היהודים. הכלב גדל בבית יוצא דופן בנוף הכתרילעווקאית היהודי: "געוויינט האָבן זיי נישט ווי געוויינטלעך", ד.ה., נישט ווי אַלע כתרילעווקער יידן; זיי האָבן זיך געהאַט אַ באַזונדערן הויף מיט אַ גאַרטן גאַר, און מיט אַ גרויסן פֿאַרקאַן, און אַ הונט איז געווען דאָרט אין הויף". הכלב הטיל מורא על ילדי העיירה אשר נהגו לאיים אחד על השני – "אַט רוף איך אַרצן המנען, אַט גיב איך דיך אַפּ צו המנען" (לכבוד יום טוב, חלק שני, עמ' 42). גן בכתיאלבקה? כלב בחצר של יהודים? וגם, מה מקומו של הכלב בסיפור? זו אפיזודה בודדת בכל סיפורי כתיאלבקה, אשר מתארת משפחה שונה, בעלת מאפיינים חיוניים טבעיים בניגוד לשאר תושבי העיירה, והכלב הוא אחד מסממניה הייחודיים.

ובנימה שונה - תיאורה של הילדה החריגה והחולה 'באַשעפֿעניש', "יצור" (מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער, חלק ראשון, עמ' 173-189) – מעורר תהיות לגבי מהות חמלתו של המספר לבעלי חיים.

¹⁵⁰ מובאה בפרק על הקונפליקט בעבודה זו, עמ' 35.

¹⁵¹ י. טרונק, עמ' 355.

תכונותיה הפיזיות של הילדה, אשר לא די שאין לה שם אנושי – מושוות לבעלי חיים עלובים ודחויים: "קליינע, שוואַרצע, גלאַנצנדיקע מצוזן-אייגעלעך [...] מאַדנע אויסגעבויגענע, טרוקענע הענטלעך מיט דינע, טרוקענע פֿינגערלעך, ווי ביי אַ מאַלפע" (שם, עמ' 175) וקולה קול של עטלף: "אויך זינגען האָט באַשעפֿעניש געקאָנט מיט אַ קול פֿון... אַ פֿלעדערמויז" (שם, עמ' 178). השוואה זו מעוררת שאלות כמו: אילו בעלי חיים ראויים לחמלה ולצער בעלי חיים ואילו אינם ראויים? האם כיעורם (קוף), הנזק שהם גורמים (עכבר) או פחד קמאי מפניהם (עטלף) מחריגים אותם לחלוטין מרגשות אנושיים של חמלה ורחמים? דגים בקערה, חתול בית, כלב וגוזל שנפל מן העץ – מעוררים בילד תחושות של צער בעלי-חיים. קוף, עכבר ועטלף – גועל ודחייה... ואותו הדין לגבי באַשעפֿעניש עצמה, עליה אומר אביה "צער בעלי-חיים" (שם, עמ' 176). הוא היחיד המרחם עליה באמת כאשר כל האחרים, כולל אמה, רואים בה את הכיעור והגועל של בעלי חיים שאינם ראויים לחמלה ולצער.

בעלי החיים המעטים המתוארים בסיפורי הילדים של שלום עליכם אינם חיות שדה או יער, הם לא "טבע" במובנו הפשוט; למעשה בעלי החיים היחידים המוזכרים בהקשר לטבע ראשוני הם ציפורים חפשיות ומעופפות (אם לא הומתו בעודן גוזלים) וצפרדעים או עלוקות במימי הנחל. בעלי החיים עליהם הוא כותב גדלים אצל האדם ונמצאים בשירותו כמו סוס וכלב (לעתים רחוקות מוזכר חתול בית לשעשוע הילדים); הם חיות עבודה או חיות מחמד שלו, אבל הם בעצם קרבנותיו. וכמובן הוא כותב על בעלי חיים המיועדים למאכל - דגים, תרנגולות, תרנגולי הודו, כל אלה מעוררים אצל הילד הפרוטגוניסט רגשות רחמים וחמלה, "צער בעלי חיים". שלום עליכם מאניש אותם ומשתמש בהם למטרות חינוכיות. יש גם בעלי חיים אשר הילד שמע עליהם אך לא ראה מעולם – כמו אריות על דגל שמחת תורה... עם זאת, הדרך בה הוא מציג את בעלי החיים מייצרת תחושה שיחסו וחמלתו אליהם נובעים מאותו מעיין של אהבה ומשיכה אל הטבע, אל הראשונות ואל הטוהר, אל הדברים שיד המבוגר, ידי הקולקטיב, עדיין לא פגעו בו.

סיכום

סיפוריו של שלום עליכם לילדים פורסמו לפני יותר מ-100 שנה. הם הציבו בפניי אתגר מחקרי מרתק ורב פנים. ייחודו בכך שחייב פנייה גם לדיסציפלינות המשיקות לחקר ספרות הילדים, ומטרת הייתה לאחד אותן בסופו של התהליך לכלל שלמות. כך למשל, מיד עם ראשית העיון, התעוררה השאלה שנידמתה כביוגרפית או ביו-ביבליוגרפית גרידא, אך נתגלתה כרבת משמעות למעשה והיא בעלת שני היבטים. האחד מתמקד בשאלה מה הניע את שלום עליכם, שכבר זכה לפרסום והוקרה רבה כסופר לקוראים בוגרים, לפנות לנמענים חדשים וקטנים; לא כל שכן חייבה אותו פנייה כזאת לחדור לעולמם הרגשי, המשפחתי, הלימודי והחברתי של הילדים היהודים בעיירה. אמנם, דמויות של ילדים כבר הופיעו בסיפורים וברומנים שנמעניהם היו אנשים בוגרים, אבל בסיפורים הללו הילד עצמו נעשה פרוטגוניסט ואפילו המספר, ואף עיצובן של דמויות הילדים חייב להתאים, לפחות לפי דעתו של שלום עליכם, לאופן קליטתם של הנמענים הקטנים. לשאלה הזאת יש עוד היבט, כיוון שמרתק היה לחשוף כי מקריאת הסיפורים, כמו גם מתוצאות המחקר הביוגרפי, עולה השאלה האם באמת היו הילדים הנמענים היחידים, או המקוריים, של כל הסיפורים, שהרי לא כולם כונסו על ידי שלום עליכם עצמו תחת כותרת זו. אי לכך, כצעד ראשון היה לי הכרח לקבוע מהו הקורפוס הסיפורי ששלום עליכם עצמו ראה בו סיפורים שנמעניהם הם ילדי ישראל ומהו הקורפוס שהתגבש לבסוף כפי שהראה חנא שמרוק **בעיירות וכרכים** (עמ' 177).

וכך, עיון ביו-ביבליוגרפי סלל בפועל את הדרך להעמקה נוספת במבנה הסיפורים, בנושאייהם, בגיבוריהם, בעמדת המחבר ועוד. ללא ספק כרוכה היתה בכך גם שאלת עצם פנייתו של שלום עליכם לכתיבת הסיפורים הללו דווקא ביידיש, שעה שכבר החלה מתפתחת ספרות עברית לילדים והוא עצמו היה, על פי השתתפותו בקונגרסים ציוניים וקשריו עם הסופרים העבריים, ציוני נלהב. גם כאן היה משמעותי במיוחד לעמוד על זיקתו של שלום עליכם ליידיש כשפתם של המוני העם הפשוטים, כמו גם של ילדיהם הקטנים והצעירים, אם לא ילדיו שלו. תוך כך גם עלה הצורך בהבנת הרקע ההיסטורי – ספרותי של ההתפתחות המאוחרת של ספרות המיועדת לילדים בתרבות אירופה בכלל, התפתחות שהיתה כרוכה בעצם הגדרת המושג "ילד" והמתחייב ממנה, כמו גם בספרות העברית והיידיש בפרט, שהרי שלום עליכם עצמו פיתח מודעות והחל לכתוב לנמענים הקטנים מאוחר יחסית בקריירה שלו כסופר. שאלה נוספת שהתעוררה הייתה אם היו גם גורמים נוספים, כמו תמורות במצבו הכלכלי של שלום עליכם עצמו, שידע משברים כלכליים לא מעטים, או אילוצי הגירה, שגרמו לכך.

מכל אלה עלתה בעבודתי המסקנה כי כל עיון בסיפורים הללו מחייב תחילה בדיקת הרקע ההיסטורי והספרותי שבו נתחברו או עובדו לילדים הסיפורים הללו, שהרי בלא הבנת התקופה גם לא ניתן להבין את העולם המוצג בסיפורים. כיום אנו רחוקים מאד מן העולם המעוצב בסיפורים הללו, אף שהם מנציחים תקופה שחלפה ועושים זאת באורח נוגע ללב, כפי שאמר דב סדן. על פיו ההבדל בין קריאת ספרי שלום עליכם וסיפוריו בזמן כתיבתם לבין קריאתם למעלה מחמישים שנה מאוחר יותר (עת כתיבת דבריו של סדן) היו הדברים מצבה לחיים שאינם עוד. גיבוריו של שלום עליכם וצאצאיהם – אם לא היגרו לאמריקה או לישראל – נרצחו בשואה. על רקע הכחדה זו יש לסיפוריו של ש"ע ולדמויות גיבוריו משמעות של זיכרון קולקטיבי וטוטאלי למראה, לדיבור, לצחוק שהרעיף עליהם שלום עליכם ולצחוק שהרעיפו הם על סביבתם. הוא

הציג והציל את דיוקנו של העולם שחרב, את חיוניותו, את גווני שפתו ודיבורו, את הצחוק שגלג מתוכו ומעבר לו. הוא תיעד את מעגל ימי הילדות והנעורים, אשר שחוק ושמחה, שחוק ותוגה שזורים בשעשועיהם.¹⁵²

סיפוריו של שלום עליכם לילדים אינם סיפורי פנטזיה. הם אינם פונים אל הדמיון ואינם 'מציתי' דמיון, אלא שדבריו של שלום עליכם מתגלגלים למעשיות נפלאות, מעשי נסים של יום-יום, כאשר אנשים צוחקים וסובלים מצרות של יום-יום; כל אלה אהובים על הילדים. הם רואים בהם גם דרך להפוך את תלאות היום-יום לשחוק ולחיוך, וזה כשלעצמו מעשה פלאים.

קהל היעד של הסיפורים השתנה במהלך השנים. בעת פרסומם על ידי שלום עליכם יכלו ילדים לקרוא על חיי ילדים שכמותם במידה רבה של אותנטיות, להזדהות ולהרגיש כי עליהם ועבורם הוא כתב. בשנים שלאחר מותו, עם סיום מלחמת העולם הראשונה וייסוד בתי ספר בידיש בארצות שונות - ברית המועצות, פולין, ליטא, וגם ביבשת אמריקה - שימשו הסיפורים חומר קריאה ולימוד, כמו גם אמצעי להסחת דעת עבור ילדים רבים יתומי מלחמה שנאספו וגדלו בבתי יתומים ובגני ילדים יהודים מודרניים.¹⁵³ גם קדיה מולודובסקי כתבה ב 1933, בסביבת חיים שונה מזו שתוארה בסיפורים כי תלמידיה בכתה ז' שקראו מסיפורי שלום עליכם למדו מהם על החיים בעיירה בדור שקדם להם, על חיי משפחה, חלומותיה והאידיאלים שלה. שלום עליכם היה העמוד העיקרי של בית הספר היידי, וללא ספק הסופר האהוב ביותר על הילדים היהודים, צעירים ובוגרים.¹⁵⁴

לאחר מלחמת העולם השנייה ילדים כבר לא הכירו את המציאות של הסיפורים, לא אלה ששרדו במזרח אירופה וודאי שלא אלה שהיגרו לארצות הברית או לישראל. בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל נכללו תרגומיו של י"ד ברקוביץ' לסיפורי שלום עליכם במקראות של תכנית הלימודים (כך התוודעתי כילדה לסיפורים כמו "האולר", "הדגל", "האתרוג" והפרקים הראשונים של **מוטל בן פייסי החזן**) כחלק ממורשת יוצריה הגדולים של הספרות היהודית וכהצגתו של העולם היהודי שנכחד לילדי ישראל. כיום, באשר לשאלה האם סיפורי הילדים של שלום עליכם מתאימים גם לילדים בתקופתנו אנו, סוף העשור השני של המאה העשרים ואחת - שמחתי לגלות באתר משרד החינוך כי ארבעה מסיפורי הילדים של שלום עליכם נכללים בתכנית הלימודים של כיתות ה'-ו'¹⁵⁵: "הדגל", "האולר", "השעון", ו"האתרוג"¹⁵⁶ ובתכנית הלימודים של חטיבת הביניים יצירה נוספת של שלום עליכם: "בעיני ילד, אהבתי הראשונה", בתרגומו של אריה אהרוני.¹⁵⁷ מתברר שהסיפורים שרדו את המשברים הטראגיים שעבר העם היהודי ואת כל התמורות ההיסטוריות והספרותיות עד ימינו.

תופעה מרתקת ורבת משמעות זו נובעת, כמובן, מן המאפיינים הספרותיים של הסיפורים הללו, שהרי בכוחם לא רק הונצחו ברוב כשרון מאפייניה של אותה תקופה, אלא בזכותם הוקנו לסיפורים כוח וחיוניות שאפשרו להם לשרוד במשך למעלה ממאה שנים במציאות היסטורית כל-כך משתנה. אי לכך הוקדש חלק נכבד מעבודתי לבחינתם של היבטים אלה. תוך כך אף

¹⁵² דב סדן, אבני מפתן, עמ' 31.

¹⁵³ חנא שמרוק, "עיונים בדרכי הקליטה של ספרות ילדים לא-יהודית בידיש", עמ' 60.

¹⁵⁴ קאדיע מאָלאָדאווסקי, "שלום עליכם פֿאַר קינדער", **ליטעראַרישע בלעטער**, נענטער באַנד, (1933), ז' 825.

¹⁵⁵ http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/Chinuch_Leshoni/YezirutSafutLho_rhaa/E_F.htm

¹⁵⁶ שלום עליכם, **ארבעה סיפורים לילדים**, תל-אביב: ספריית הפועלים, 1983, עמ' 75.

¹⁵⁷ שלום עליכם, **אהבתי הראשונה**, סיפורים קצרים (א'), תל-אביב: ספרי, 1987, עמ' 7-27.

התברר לי כי בחינתם משיקה בהכרח גם להיבטים פסיכולוגיים, סוציולוגיים וחינוכיים, כיוון שיש בהם כדי לסייע להבנת הנפשות הפועלות ומניעיהן, תשוקותיהן וכמיהותיהן כמו גם להבנת גורלן, המר לרוב בסופם של סיפורים הללו. ואין פלא בכך, שהרי המציאות הכלכלית החונקת והמשפחתית הלוחצת, כמו גם זו החינוכית, ששאפה לעשות את הילד "יהודי קטן", מנעו מן הילדים לממש את כמיהותיהם ואת מזגם הילדותי. עיון מעמיק בסיפורים הללו חושף כיצד לא ניתן לו לילד לממש את כמיהתו לטבע, לחופש, למגע עם בעלי חיים, לחפצים מסוימים שגילמו עבורו משמעויות אמנותיות או משחקיות, או את כמיהותיו לשמחות, לשובבות ולדית ואפילו לאהבת אם ואב ולמעט חום משפחתי. ומה התמה שבגלל התסכול פרצו קונפליקטים עם העולם הסובב ובמיוחד עם בעלי הסמכות שבו, כמו המלמד או האב הרגזן והשותק במצוקתו, וקבעו את גורלו של הילד?

אי לכך, חתרתי בעבודתי להגיע לחקר המשמעות של כל סיפור בפני עצמו על מנת להבין את מקומה של המשפחה על מרכיביה השונים, של החברה על המסורת המאפיינת אותה, של החגים ומשמעותם הרבה לגבי הילד, על מעמד הבנות לעומת זה של הבנים, ואפילו על מקומם של בעלי החיים בעיירה היהודית המנותקת מן הטבע. אבל מעבר לכל הנושאים הללו עומד הנושא של היחס שבין האינדיבידואל לקולקטיב שבו הוא חי, וכל זאת על רקע התנאים הסוציאליים, הדתיים, הכלכליים והמשפחתיים באותה תקופה, המצטיירים בסיפורים. וכך מתברר כי סיפורים לילדים, בהחלט לא פחות מסיפורים למבוגרים, עשויים להעביר בידי סופר רב כישרון משמעויות עומק לגבי האדם, הילד, הבוגר והסביבה ולהעשיר את עולמו של הקורא ושל המתבונן לעומקה של היצירה. מפתיע, אפוא, לגלות כי נעשו עד כה מעט מאוד ניסיונות להתייחס למשמעותם של הסיפורים, ונראה כי ככל שמתרחקים בזמן ובמרחב מן העולם וסביבת החיים בהם נוצרו הסיפורים, ככל שעוסקים במחקר השוואתי עם סיפורי ילדים של סופרים אירופים ואמריקאים – משתנה גם הפירוש שלהם. וכך שונים זה מזה הניתוחים של בעל מחשבות (1908), של שמואל ניגר (1913), טרונוק (1937), דן מירון (1970) ושל חנא שמרוק (1999).

מכל מקום, ייחודם וקיסמם של הסיפורים הללו, כמו גם היסוד המאלף שבהם הוא, שגם המר בהם הופך, אם לא למתוק-לקומי, למחויך, עד ששחוק ודמע מתערבבים יחדיו. שהרי בכך הביע כמדומה שלום עליכם את מה שמשמע מן הסיפורים לילדים, בהם הוא כאילו אומר: "ילדים יקרים, אני בא אליכם בלב אוהב, וגם טעויותיכם או כישלונותיכם יוארו על ידי ברוח טובה. כי גם אם ניסיתם להשיג דבר שלא בדרך הישר, וגם אם נהגתם שלא כשורה עם הורייכם, הרי לא להרע ביקשתם, רק המציאות הקשה והדלה דחפה אתכם לכך. וגם אם נקלעתם לקונפליקט עם משפחתכם וסביבתכם, שביסודה רוצה בטובתכם אך נחושה לעשותכם 'יהודים קטנים' ואין היא מבינה לנפשכם, לא אשמתכם היא זו ואני מבין לליבכם גם אם פגעתם בקרובים לכם. עם זאת ובה בעת, ועם כל הביקורת, אני מבין גם את מצוקתם".

ולא נותר לנו אלא להוקיר את הסופר שהעניק לנו סיפורים אלה שבכוחם להעשיר גם את עולמו של הקורא בן זמננו ומבחינות מגוונות כל כך ולי, אישית, העניק חוויית מחקר מאלפת ומעמיקה.

ביבליוגראפיה

קורפוס סיפורי-הילדים של שלום עליכם

מעשיות פאר יידישע קינדער, ערשטעס בוך, אַלע ווערק פֿון שלום-עליכם, באַנד 7, ניו-יאָרק : פֿאַלקס־פּאַנד אויסגאַבע, 1927, 256 ז'י
הסיפורים :

- "דאָס מעסערל", ז'י 9-32.
- "אויפֿן פֿידל", ז'י 35-61.
- "דער זייגער", ז'י 65-75.
- "ראַבבטשיק", ז'י 79-94.
- "מתושלח", ז'י 97-111.
- "כפרות", ז'י 115-126.
- "דאָס פֿאַרפֿאַלק", ז'י 129-153.
- "פעסעלע דעם רביניס", ז'י 157-170.
- "באשעפֿעניש", ז'י 173-189.
- "דער יינגסטער פֿון די מלכים", ז'י 227-245.
- "צער-בעלי-חיים", ז'י 193-200.
- "קידלת וקידשת", ז'י 249-256.

מעשיות פֿאַר יידישע קינדער, צווייטעס בוך, אַלע ווערק פֿון שלום-עליכם, באַנד 8, ניו-יאָרק : פֿאַלקס־פּאַנד אויסגאַבע, 1927, 236 ז'י.
הסיפורים :

- "די פֿאַן", ז'י 9-26.
- "חנוכה-געלט", ז'י 29-50.
- "ביים קעניג אחשוורוש", ז'י 53-71.
- "אַ פֿאַרשטערטער פסח", ז'י 75-97.
- "לייג בעומר", ז'י 101-120.
- "גרינס אויף שבועות", ז'י 123-133.
- "שוין איין מאָל אַ סופּה", ז'י 137-150.
- "די ערשטע קאַמונע", ז'י 153-174.
- "דאָס דריידל", ז'י 177-203.
- "אסתר", ז'י 207-215.
- "די ערב-פסחדיקע עמיגראַציע", ז'י 219-231.

לכבוד יום טוב, ערשטעס בוך, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 17, ניו-יאָרק : שלום-עליכם פֿאַלקס־פּאַנד אויסגאַבע, 1927, 237 ז'י.
הסיפורים :

"אויף פסח אַהיים", ז' 57-35.

"שמחת תורה", ז' 104-95.

לכבוד יום טוב, צווייטעס בוך, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 18, ניו-יאָרק: שלום-עליכם פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1923, 203 ז'.

הסיפורים:

"דער אתרוג", ז' 38-21.

"המן און זיינע טעכטער", ז' 51-41.

"געצלי", ז' 67-55.

"לאהניו", ז' 76-71.

"אַ פֿאַרשפּילטער לייג בעומר", ז' 88-79.

"צו דער סעודה", ז' 102-91.

"דער אורח", ז' 115-105.

"אליהו הנביא", ז' 124-119.

"דרש קעפעלעך", ז' 143-135.

"גזלנים", ז' 160-147.

"אַ פסח אין דאָרף", ז' 178-163.

"פסח מיט אַ קל וחומר", ז' 184-181.

פֿון פסח ביז פסח, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 17-18, ניו-יאָרק: שלום-עליכם פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1925, 254 ז'.

הסיפורים:

"שיר השירים", 1925, ז' 74-9.

"דער מלך מיט דער מלכה", ז' 88-77.

"אפיקומן", ז' 171-153.

קליינע מענטשעלעך מיט קליינע השגות, באַנד 3-4, ניו-יאָרק: שלום-עליכם פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1927, 254 ז'.

הסיפור "צוויי שלח-מנותניגערן", ז' 108-87.

* * *

שלום עליכם, "דאָס מעסעריל": אַ נאַרישע, נאָר אַ טרויעריקע געשיכטע פֿון מנן קינדעזשט, ס"ט פטרבורג: דפוס ר' ישראל לעווי ושותפו תרמ"ו, ז' 26.

שלום עליכם, "דאָס מעסעריל", צוגעגרייט צום דרוק: חנא שמערוק, ביבליאָגראַפישער-טעקסטאָלאָגישער סך-הכל און טעקסטן-נוסחאות, ירושלים-סינסינאטי: תשמ"ג, ז' 24-19.

שלום עליכם, "דאָס טעפל", אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, בענד 25-26, ניו-יאָרק: פֿאַלקספֿאַנד אויסגאַבע, 1927, ז' 25-9.

ראבינאוויטש, שלום. "החינוך ויחוסו לעבודת הצבא", המליץ, (תרמ"ב), עמ' 1025-1026.

יצירות נוספות של שלום עליכם:

יאָסעלע סאַלאַוויי, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 21-22, ניו-יאָרק: שלום עליכם פֿאַלקספּאַנד אויסגאַבע, 1925, ז'ז' 7-261.

מאַטל פייסע דעם חזנס, עדיציע, נאַכוואָרט און טעקסטאַלאָגישער אַפּאַראַט חנא שמערוק, ירושלים: מאגנס, תשנ"ז, 360 ז'ז'.

פֿונעם יאַריד, ערשטעס בוך, אַלע ווערק פֿון שלום עליכם, באַנד 15-16, ניו-יאָרק: שלום עליכם פֿאַלקספּאַנד אויסגאַבע, 1925, 265 ז'ז'. צווייטעס בוך: 289 ז'ז'.

שמר'ס משפט, ברדיטשוב: יעקב שעפטיל, תרמ"ח, 104 ז'ז'.

* * *

סיפורי שלום עליכם בעברית

אהבתי הראשונה, סיפורים קצרים (א'), תל-אביב: ספרי, 1987, 117 עמ'.

ארבעה סיפורים לילדים, תל-אביב: ספריית הפועלים, 1983, 75 עמ'.

"הזקן", תרגום י"ד ברקוביץ, זקנים עם נערים: סיפורי מעשיות לילדי ישראל, תל-אביב: דביר, תש"ך, 145 עמ'.

יום טוב שהופרה שמחתו, תרגום: א. אהרוני, תל-אביב: ספריית הפועלים, 1988, 345 עמ'.

* * *

מקורות משניים

אש, שלום. "קייין אַמעריקע", געזאַמלטע שריפֿטן, פֿערטער באַנד, וואַרשע: קולטור-ליגע, 1931, 113 ז'ז'.

דינעזאן, יעקב. יאַסעלע, וואַרשא: מ.י. האַלטער, תר"ס, 112 ז'ז'.

מענדעלע מוכר ספרים. די קליאַטשע, אַלע ווערק פֿון מענדעלע מוכר ספרים, יובילעאום אויסגאַבע, באַנד 3, וואַרשא: מענדעלע, תרע"ג, 182 ז'ז'.

מענדעלע מוכר ספרים. דאָס ווינש-פֿינגערל, אַלע ווערק פֿון מענדעלע מוכר ספרים: יובילעאום אויסגאַבע, באַנד 7, וואַרשא: מענדעלע, תרע"ג, 427 ז'ז'.

אברמוביץ, ש.י. "רשימות לתולדותיי", כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, תל-אביב: דביר, תשכ"ו, עמ' א'-ו'. פורסם ב' 1888.

ספעקטאַר, מרדכי. יום-טוב דיגע ערצעהלונגען, וואַרשא: דפוס א' בוימרימטער, תרמ"ט, 62 עמ'.

ספעקטאָר, מרדכי. **קינדער: ערצעהלונג**, קישינעוו-ווילנע: אונזערע קינדער 1914, 24 ז'ז'.
 פרץ, י"ל. "לייג בעומר", **אַלע ווערק פֿון י"ל פרץ**, באַנד צוויי, ניו-יאָרק: ציק"א ביכער פֿאַרלאַג,
 1947, ז'ז' 342-345.
קרילאָוו פּאַבעלן, איבערזעצונג פֿון צבי הירש הכהן רייכרסאַהן, ווילנא: יהודה לייב מ"ץ,
 תרל"ט, 340 ז'ז'.

* * *

מחקר, עיון וביקורת

אופק, אוריאל. **תנו להם ספרים**, תל אביב: ספרית פועלים 1978, 328 עמ'.
 אטקס עמנואל ואסף דוד (עורכים). **החדר: מחקרים, תעודות, פרקי ספרות וזיכרונות**, תל אביב:
 אוניברסיטת תל אביב, תש"ע, 578 עמ'.
 באדינטר, אליזבת. **וגם אהבה**: תולדותיה של אהבת אם מן המאה ה 17 ועד המאה ה 20, תל-
 אביב: ספרית מעריב, 1985, 279 עמ'.
 בעל מחשבות, **געקליבענע שריפֿטן**, ערשטער באַנד, ווילנא: שלמה שרעבערק, 1910, 203 ז'ז'.
 בערקאָוויטש י.ד. (רעד'), **דאָס שלום-עליכם בוך**, ניו-יאָרק: שלום-עליכם קאָמיטעט, תרפ"ו, 382
 ז'ז'.
 ברגסון, ג. "שלום עליכם – ילדות ביצירתו", **ספרות ילדים ונער**, כרך י', (תשל"ז/ב), עמ' 13-21.
 ברנר, י.ח. "לשלום עליכם", **כל כתבי י.ח. ברנר**, כרך שלישי, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד,
 תשכ"ז, עמ' 106-108.
 ווינער מאיר. **וועגן שאַלעם-אלייכעמס הומאַר**, מאַסקווע: מעלכע-פֿאַרלאַג "דער עמעס" 1941,
 87 ז'ז'.
 חובב, לאה. "מזכרונות ילדים לספרות ילדים", **באמת?: מאסף לעיון, הוראה ומחקר בספרות
 ילדים**, גילי' 9/10 (1996), עמ' 81-96.
 חובב, לאה. "חלומות ופשרם בסיפורים לילדים של שלום עליכם", בתוך: ח. חבר (עורך), **רגע של
 הולדת, מחקרים בספרות עברית ובספרות יידיש לכבוד דן מירון, ירושלים**, מוסד ביאליק,
 2007, עמ' 151-173.
 חרמוני, מתן. **שלום עליכם**, תל-אביב: סל תרבות ארצי, 2009, 76 עמ'.
 טרונק, י.י. **שלום עליכם: זגן וועזן און זענע ווערק**, וואַרשע: קולטור ליגע, 1937, ז'ז' 313-371.
 כ"ץ, ציפי. "התפתחות המעשייה הפנטסטית לילדים באנגליה במאה התשע-עשרה", עבודת
 גמר, החוג לספרות כללית והשוואתית, האוניברסיטה העברית, 1984, 131 עמ'.
 ליס, אברהם (רעד'). **בריוו פֿון שלום עליכם 1879-1916**, תל אביב: בית שלום-עליכם, י.ל. פרץ
 פֿאַרלאַג, תשנ"ה, 716 עמ'.

מאלאדאָווסקי, קאָדיע. "שלום עליכם פֿאַר קינדער", **ליטעראַרישע בלעטער**, נמנטער באַנד, (1933), עמ' 825.

מייזיל, נחמן. **אונזער שלום עליכם: צום 100-טן געבוירן-טאָג**, וואַרשע: יידיש בוך, 1959, 139 ז'ז.

מייזיל, נחמן, **שלום עליכם: צו זיין אַכציקסטן געבורטסטאָג**, ניו-יאָרק: קאָאָפּעראַטיווער פֿאַלקס פֿאַרלאַג פֿון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדן, 1939, 47 ז'ז.

מירון, דן. **הצד האפל בצחוקו של שלום עליכם**, תל אביב: עם-עובד, 2004, 320 עמ'.

מירון דן. **שלום עליכם – מסות משולבות**, רמת גן: אגודת הסופרים העבריים בישראל, 1970, 259 עמ'.

נוברשטרן אברהם. "מי מדבר יידיש? הורים, בנים ומעמד הלשון ביצירתו של שלום עליכם", ח. חבר (עורך), **רגע של הולדת: מחקרים בספרות עברית ובספרות יידיש לכבוד דן מירון**, ירושלים: מוסד ביאליק, 2007, עמ' 117-150.

ניגר, שמואל. **שלום עליכם: עיונים ביצירותיו**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1960, 174 עמ'.

ניגער שמואל, **וועגען יודישע שרייבער: קריטישע אַרטיקלען**, ערשטער באַנד, וואַרשא: ש. שרעבערק, תרע"ג, ז'ז 71-132.

סדן, דב. **אבני מפתן: מסות על סופרי יידיש**, כרך ראשון, תל אביב: י.ל. פרץ, תשי"ט, 313 עמ'.

קאָזדאַן, כ.ש. **בוזי און אַנדערע דערציילונגען**, באַאַרבעט פֿאַר יוגנט: מ. רובינשטיין. וואַרשע: קינדער פרעס, 1936, 103 ז'ז.

קוגמן, טל. **המשכילים במדעים**, ירושלים: מאגנס, 2013, 243 עמ'.

קרסל, גצל. **שלום עליכם – חייו ויצירתו**, תל-אביב: דביר, תש"ך, 103 עמ'.

רובין, רבקה. "דער קליינער כתריליק", **שריבער און ווערק**, וואַרשע-מאָסקווע: יידיש בוך, 1968, 222-245.

רוסקיס, דוד. "שלום עליכם והקומדיה של ההתפוררות" מבוא לספר: שלום עליכם: **מבחר סיפורים**, תל-אביב: משכל, 2008, עמ' 9-23.

שביט, זהר. **מעשה ילדות: מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים**, תל-אביב: עם עובד, תשמ"ו, 465 עמ'.

שמערוק, חנא. "שלום עליכם און די אָנהייבן פֿון דער יידישער ליטעראַטור פֿאַר קינדער", **די גאַלדענע קייט**, 112 (1984), ז'ז 39-53.

שמרוק, חנא. "סיפורי מוטל בן החזן לשלום-עליכם: הסיטואציה האפית ותולדותיו של הספר", **סימן קריאה גיל' 12-13**, (1981), עמ' 310-326.

שמרוק, חנא. "עיונים בדרכי הקליטה של ספרות ילדים לא-יהודית בידיש", **עיונים בספרות: דברים שנאמרו בערב לכבוד דב סדן**, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשמ"ח, עמ' 59-87.

שמרוק, חנא. **עירות וכרכים: פרקים ביצירתו של שלום-עליכם**, ירושלים: מאגנס, תש"ס, 198 עמ'.

P. Ariès, *Centuries of Childhood*, New-York: Vintage Books, 1960, 447 pp.

B. Bettelheim, *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*, New-York: Vintage Books, 1977, 328 pp.

C. Dickens, *David Copperfield*, London: Bradbury & Evans, 1850, 624 pp.

C.L. Dodgson, *Alice in Wonderland*, London: Little Blue Book Co., 1865, 64 pp.
Original edition.

J. Spiri, *Heidi*, New-York: Grosset & Dunlap, 1945, 326 pp.

M. Twain, *The Adventures of Tom Sawyer*, London: Chatto & Windus, 1876,
341 pp.

ויליאם דרסוביץ, "מארק טוויין היהודי", Atlantic 2014, פורסם ב"אלכסון":

<https://alaxon.co.il/article/%D7%9E%D7%90%D7%A8%D7%A7-%D7%98%D7%95%D7%95%D7%99%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%99>

אתר משרד החינוך:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/Chinuch_Leshoni/YezirutSafrutLhorhaa/E_F.htm

לקסיקון הספרות העברית החדשה, מעודכן ל 8 בפברואר 2017:

<https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/02300.php>

Abstract

This MA thesis explores the Yiddish texts that Scholem Aleichem wrote, placing children at their center, focusing mainly on the corpus of his many of children's stories as well as a few chapters from the book *Motl Peysi dem khazns*. It deals with the significance of his choice to write stories for children, against the backdrop of the shortage of children's literature in general at the time and in Yiddish in particular. It discusses the question of the intended audience for his stories and explores its main topics he wrote about: family, holidays, the *kheder*, the figure of the rabbi, animals etc. It also examines the influence of these works on children and adults in his time as well as for years afterwards, up until today.

Scholem Aleichem was rightfully considered to be the first significant Yiddish writer who shaped childhood in the modern Yiddish literature. His story "Dos meserl" (The Pocketknife) was published first in 1887 for an adult audience, and its purpose was to offer a sharp critique of the educational system of the *kheder*. In 1901 he rewrote the story, changing it into a children's story, and later on in his literary career he wrote additional stories geared toward children, some of which were published with the explicit subtitle "A mayse far yidishe kinder" (A Story for Jewish Children).

One of the main aims of this study is to determine the extent to which the stories were actually intended for children, placing them in the context of the development of literature especially intended for children in Western culture. It turns out that this question has preoccupied various critics and researchers, and even Scholem Aleichem himself addressed it. This question can be examined in light of the changes and rearrangements he made in later versions of some of the stories, as well as his plans to convert many of his other stories written for adult readers into children's stories.

This thesis also deals with the connection between Scholem Aleichem's personal biography and his children's stories. His autobiographical book *Funem yarid* (From the Market Fair) and his correspondence with writers

and critics clearly indicate such a connection, particularly in regard to the child's relationship with the figures surrounding him, such as his father and mother at home and the rabbi in the *kheder*.

The main issue explored in this thesis is a fundamental conflict between children, who take joy in life and are curious, open individuals, and adults, who are bitter and limited in their approach to life, and do not dare to deviate from the norms governed by the Jewish historical-social collective. The various stories present different facets of this conflict: between the child and his parents, between the child and his rabbi, between the child and his older siblings. This conflict is discussed throughout the thesis by means of examples from the stories. The thesis also tracks the development of the adolescent child, who himself eventually becomes part of the adult collective.

One of the central questions in this work is why the narrator (who is often also the protagonist) usually appears as an only child, despite the fact that most Jewish families at the time had many children. The main answer to this question lies, in my opinion, in Scholem Aleichem's choice to place the focus on the main subject figure presented in each story and to avoid obscuring him with the addition of other figures. Another important question is why Scholem Aleichem hardly wrote about girls in his children's stories, and in the cases when he did write about them – why did he chose to write about exceptional and unusual girls, most of whom meet their deaths during the course of the story. It seems that the main reason for this is that in those days characters of young girls were quite unusual in Yiddish literature, particularly not as objects of exposure and humor, as he so often treated all of his characters.

Everyday life in the *shtetl* is presented in the children's stories from a refreshing angle, through the eyes of a so-called child narrator. The stories were very popular in their time, during Scholem Aleichem's life and afterwards. They were read and taught in Jewish educational systems around the world, including in Israel. To this day, some of his most important stories are included, in Hebrew translation, in the Ministry of Education's curriculum for elementary and junior high schools.

The stories provide a view of the world through the lens of Scholem Aleichem's special style with its signature tragic humor. Moreover, the stories are a rich literary corpus, that recreates children's life in the *shtetl* and represent a significant landmark in the deployment of modern Jewish children's literature, both in Yiddish and in Hebrew.

The Hebrew University of Jerusalem
Faculty of Humanities
Yiddish Studies Program

**The Image of the Child in
Scholem Aleichem's Children's Stories**

MA Thesis
Prepared under the guidance of
Prof. Avraham Novershtern

Submitted by
Bella Trachtenberg

Iyar 5779
May 2019